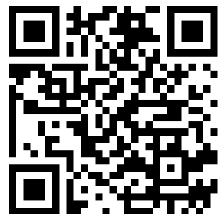

JADRANSKE VILE

SBIRKA I IZBOR

ZABAVNIH, POUČNIH I ZNANSTVENIH

ČLANAKA.

I. SVEZAK.

IZDAJE

VINKO PACEL

c. kr. gimn. prof.

NA RIECI
TISKAO ERCOLE REZZA
1859.

PJESNIČTVO.

UMJETNO.

NOVOMU LJETU 1859.

Od bobove godine
  Do minulog ljeta,
Prkosi nam vremena
  Nezgoda i šteta.

Novo ljeto, hoćeš li
  Ti bar bolje biti,
Da i puste poljane
  Trud i sloga kiti;

Ne snjetljivom pšenicom
  Ni kiselim vinom,
Nego boljom umjećom
  I još boljim činom?

Hoćeš li pokratiti
  Nepogode zimne,
Da ne mùče poklade
  Ognjuštine dimne;

S kojih mnogi ne vidi,
  Ma ni dalje nosa,
A kamo li, za što mu
  Majka ide bosa?

Hoćeš li nas čuvati
  Od proljetne slane,
Da nam već procvietale
  Nepromrznu grane?

Hoće li nam svietliti
  Ljeta sunce jarko,
Tako da nam ne bude,
  Za sjetve prežarko?

Hoće l'jesen Radinu
  Prinositi žetve,
S kojih Bog blagosilja
  Plemenite žrtve?

To te samo pitamo,
  To samo želimo,
Čuj nas nova godino
  Da se veselimo.

Nik. Boroević.

PLAČ NAD GROBOM NOVO POSVEĆENOGA PRAVOSLAVNOGA EPISKOPA KARLOVAČKOGA SERGIJA KAĆANSKOGA U TEMEŠVARU 1. SJEČ. UMRLOGA.

  Plači vilo!
S tobom rode,
eparhijo,
duhovenstvo,
neprestano
neutješno
plačte grozno!
  Sretna glava
svemu rodu
omiljela,
ode duša
na istinu
Bogu u raj.
  Pastir dobri
sve ostavi,
u to njega
smrt postavi,
započeto

ne dočeto
sve u tuzi
on ostavi.
Ta žalostan
ovaj spomen
potresao
sviju srdce;
i poznate
omladine,
nade naše.
A žalostnim
gorkim glasom
potresena
svijh srdca.
Mladi Srbin
spominjat će
pa i pozdno
ime slavno
Kaćanskoga.
Dar duševni
i vrline
kojim ga je
podarila
božja blagost
ukrasila.
Cienilo je,
ljubilo je
njegvom činu
sveto bratstvo,
jednoglasno
izbralo je
vladikom ga
posvetilo
na utjehu
i na želju.
Ta Sergijem
izgubismo:
pravoslavlje
učitelja,
duhovenstvo
branitelja,
a sirote
štititelja,
narod Srbski
dobrog Srba,
ljubitelja
roda svoga.
Milost božja
veća jeste,
pravda, volja
sveta jeste.
Njegvo tielo
naša zemlja
u njedrima
vjerno čuva,
A duša mu
krasna raja
vjekovječno
nasladjava.

Vladimir Vasiljević.

PRIJATELJU U DALJINI.

Grieh ako je slavit tebe,
Riečjom mjerit tvoju cienu,
Bar ću jednu uspomenu
Ostaviti nakon sebe.
Neka lire harni glasi
Opjevaju vriednost tvoju,
Tebe, kojno mladost moju,
Od pogrieške mnoge spasi. —
Da nam vrieme nè razhili
U vjetrovih prah lagani,
Neg da bude postajani,
I viekovom let nadkrili,
Nákana je moja vila
Svezu ljubve opjevati,
Koju čini da nam cvati
Vječnog tvorca ruka mila.
Al' ako bi u pjesmici
Rieč se mogla naći koja,
Da ju brizne duša moja,
Neumjetnoj prosti žici. —
Čisti plamen — duše čiste,
U prsih mi rieč govori,
I u umu u mom tvori,
Prave ljubve svetilište. —
Što sam tebi, što si meni,
To izreći ja ne mogu,
Da izpjevam sad u slogu
Sto vrstica ne čuveni'. —

Umni govor oka tvoga
 Više mi je znao reći,
 Nego govor žubureći
 Svega svieta umrloga.
Ah! šta može sviet ledeni
 Osim tebe meni dati?
 Kad mi sladku sreću krati,
 Tvoj odmiče kip ljubljeni.

Zaliho je svieta blago,
 Prijateljstvo samo nije,
 Ovo sunce više grije
 Neg kamenje isto drago.
Zub vremena sve razori
 U svojemu burnom letu,
 Prijateljstva svezu svetu
 Kadar nije da raztvori!

Franjo Turić Ličanin.

SLIEPAC.

Ballada.

Pod stoljetim dubom čeljad sjedi,
 Slabi glas ju dozvà pjesme nove,
 Štono sliepac brojem ljeta siedi'
 Uz guslice pjeva javorove.
Čase slavi, kad još stolovala
 Po kolibah zlatna svud sloboda,
 Kad Bosanska zemlja još ne znala,
 Što je zlo kad robstvo srce gloda.
O preliepih sliepac pjeva časi',
 Kad se krasnoj Bosni po poljana'
 Ne glasiše težki još uzdasi
 Srca Turskim biesom raztrgana. —
Sad mu u oku biser zrno bljesnu —
 Suza to bì — ljutog robstva žrtva;
 Suha ruka u krilo mu klesnu —
 Múkom čeljad múči, bolom mrtva.
Bolan starac pjevati prestade,
 Al njegovu slušao je pjesan
 Stvor, koj bolu smilit se ne znade —
 Slušao ju paša, Turčin biesan.
„ Život ti se, krstu, ne dopada?
 Ljuti Turci su ti omrzjeli —
 Nuder, kolac 'nek t' izbavi jada —
 Turčin daje, štogodj si tko želi. — „
Podiže se starac uvriedjeni,
 A lice mu zasja svjetlom jasnim —
 Guslam lupi o kamen studeni —
 Gusle zvukom zazvuče užasnim.
Posljednji je sliepcu čas to bio;
 Turskih ne će trpjet više zala;
 A ko' vjeran pjevač nije smio
 Preživjeti milih si gusala. —
Izza dana noć nastupì niema:
 Sav sviet lahkim sankom zapokrije,
 Al za pašu blagog sanka nema —
 Divje srce sve to divlje bije.
Uprav pónoć. Muklu pjesan sada
 Uz guslice ljuti sluša paša —
 Bojazan ga mrazna sveg popada —
 Vidi sliepca — za ćordom se maša. —
Lice zasja sliepcu svjetlom jasnim —
 Pred pašine noge guslam lupi,
 Gusle zvukom zazvuče užasnim —
 Paša padè — na noge ne stupi.

N. D. Špun.

PAŠINICA.

U Carigradu 18 Okt. 1858.

Čempres hladi silno groblje
 Po šarenom Stambul kraju;
 Kano čempres uznosite
 Munare se tankovite
 Sunovratno izgledaju
 U Vosporsko bistro more.

Medju grobljem pod čempresom
 Milè čudne koludrice,
 Tanki *jašmak* lik im skriva,
 Oko samo vatra živa,
 No *feredja* nehotice
 Dje dje odkri njedro bielo.

Jašmak je prozračni veo kojim Turkinje omotavaju lice; *feredjè* ženski plašt; *seis* kočiš; *kavas* žandar.

Tiho tuda zlatna kola
Starac *seis* pješke goni,
Pred njim igra skup gjogin,
Na gjoginu arapin,
Kavazi ih usioni
Pod oružem prate s boka.
Šta to prate? car li šalje
Skupi poklon slavnoj ćabi?
Možda to je ohologa
Harač paše Misirskoga
Ili odkup koji slabi
Podunavske jaram raje?
Nije poklon to proroka
Nije harač to Misira
Nije odkup kneževina;
To je čudo, to jedina
Velikoga ći Vizira
Dika srcu starog otca.

U razbludi rastopljena
Ovjenčana sva alemom
Mekom rukom biser broji
Od gjerdana sitnih svoji;
Perjanicom nakićenom
Hladi slavna nježna njedra....
Prodj'se, kume, nemoj stati
Jer ćeš pamet izgubiti,
Crnac će se osvrnuti
Sabljom na te nasrnuti,
Kavaz će te pogubiti
A kuja se nasmijati.
Kako čempres tmasto, hudo
Kako groblje niemo gluho,
Ko munara pouznosno,
I ko more nemilosno:
U njedrima hrani suho
Pašinica srce pusto.

Kn. Medo Pucić Škatić.

NEBESKE PERJANICE.

III.

Liepa moma, liepa moma
Nerada se vraća doma,
Šta će doma nepokojna
Kad joj nema, nema vojna!
Vojno čuva carstvu medje,
Gdje je dušman traži, gledje,
A moma se uzapinje
Okom motri móre sinje!
I srdce joj ode tamo
Kud joj ode zlato sámo,
Pa ju muči težka tuga
Što mu osta samodruga!
Da je junak voljela bi
Nego što je stvorak slabi,
Štono čudo od čudesa
Čuvstvom nebo, zemlju stresa!

Samo toga što ne more
Davra ganut svog nebore
Baš da hukom od uzdaha
Stane pred njeg suzna, plaha!
Za to gledje smjerno doli
Pa se za njeg Bogu moli
Prem joj ode iz tih uza
I pregazi potok suza!
Bože! Bože! il je kuga
Il pomorni glad, il dûga
Ili vojska skitalica
Ta večernja perjanica.
Čuvaj milo moje zlato
Ja te molim smjerno za to:
Da ogrli opet dragu
Željni vojno na svom pragu!

Ivo.

NADPISI.

Ogovaralcu.

Rado drugog ogovaraš,
I o njem se mnogo staraš;
Bezposlico, nemaš druge skrbi,
Neg se češes, gdje te i ne svrbi.

Zaljubljenoj Jagici.

Zaljubljena Jaga stara
Mlade momke ogovara,
Hoće, da kod mladih sada
Nov običaj njoj zavlada.

Sloga liečnîka.

U bolest sam pao,
Liečnike sam zvao.
Jedan veli: *cholera* je,
Drugi tvrdi: *typhus* da je.
Kom bi pravo dao?
Što sam činit znao?
Otjerah ih sve bez traga,
Te pomognù narav blaga.

Dr. Nik. Ivančević.

NARODNO.

BOJ NA GRAHOVCU.

(11, 12, 13 Maja 1858)

Saobćio kn. Medo Pucić-Skatić.

Turci kafu u Trebinju pili
Od dne do dne za nedjelju dana,
I o svačem *eglen* zametnuli
O junaštvu i konjima dobrim
Dok Agjibeg od Trebinja vikne:
"Zli vi konji a gore junaštvo;
Naša se je raja odmetnula
Bacila je kuku i motiku
A uzela *pusad* i oružje,
Ko *hizmeta* veće činit nema;
Sad što ćemo od života svoga?
Ja ću jedan *mazar* načiniti
Pa spremit ga do Stambula biela,
Ja ću molit cara čestitoga
Da mi vojsku iz Stambula spremi;
Kad mi vojska iz Stambula dodje
Udarit ću niz Banjane gornje
Pohvatiti Srbske poglavare
Vojvodu ću *Anta* uhvatiti
Na Grahovu *kršu* načiniti
Što će ležat u Grahovu Turci."
No zavikà beg Adambeg stari:
"Agjibeže ne vidio *ćabe*
Grahovo je Crnogorskog kneza,
Car mu dade i sve sedam kralja:
Kad udariš na Grahovo ravno
Valja s Crnom Gorom *zagveriti*,
Crna Gora ima gospodara
Što se nikad ne boji Turaka;
Vi ne ćete cara da slušate,
Od cara nam sitan ferman dodje
Da mi raji *zulum* ne činimo,
Vi ne hćeste cara poslušati.
Harač stari za starijeh cara
Nije bio no stotinu para.
Harač ovi za ovijeh cara
Nije nego od petnaest groša
Car je raji harač poklonio,
Vi ne date, izjelice Turci
Već udriste drugu *nizamiju*.
Gdje je harač po petnaest groša,
Sad je harač po četrest groša
To je naša obaznala raja
Viš ga raja nikad davat ne će."
Svi rekoše u Trebinju Turci
Da načine krvave *mazare*
Da spremaju caru čestitomu.
Pa sjedoše silan *mazar* pisat,
Pisaše ga za nedjelju dana
Sva selija i nahije pišu:
"Crna gora odmetnù se davno,
Grahovo se naše odmetnulo
I Banjani i donji i gornji
I sva naša od Popova raja;
Pružio se Petroviću kneže
Pružio se uz Ercegovinu
Te on traži svoju djedovinu
Djedovinu Ivan-begovinu;
Gdje je Turska niz nahiju kula
Svud je raja popalila kule,
A što Tursko mužko uhvatiše
Ostrijem ga posjekoše nožem

---

eglen, zbor; *pusat* oružje; *mazar* molbenica; *hizmet,* služba; *Ante*, sin onog Jakoba kog Derviš-paša smaknù; *krša*, grad; *ćaba*, Meka; *zagueriti*, zaratiti; *zulun*, tegoba; *nizamijo*, namet za nizam, pomoć.

I dijete od godine dana
Istom samo je li mužka glava —
Brzo vojsku iz Stambula spremaj,
Ako nama ne bude *indata*
Mi dadosmo od Trebinja ključe.„
Tako *mazar* krvni načinili
Šest stotina pritiskoše prsta,
Na okolo suzam natopiše
Sve od djece od sedam godina,
Pa spremiše krvave *mazare*:
Mazar ide do Stambula biela,
Mazar dodje caru čestitomu.
Kad on vidi što mu *mazar* piše,
Onda care *divan* učinio
U Stambulu bielu Carigradu;
Divan čini tri bijela dana,
Sve mu *lale* noge zaboljele
Sve dvoreći cara na divanu
Dok prokliče Paša Medjedilo:
“Kruno Care, na istoku sunce
Tvoje Lale noge zabolješe
Daj divanu *adaleta* kaži.„
Onde Care mazar prihvatio
Pa Lalama *adaleta* kaže,
Kako Turci iz Trebinja pišu.
“No je l' majka rodila junaka
Da mu vojsku iz Stambula dadem,
Da ju vodi na Ercegovinu
Da savije svu podatnu raju
Sto je našu *haznu* izpunila;
Da udari maloj Gori Crnoj
Da prihvati malu Goru Crnu
I sedmero podharači Brda;
Da *jenjiše* Petrovića kneza
I da *kršu* na Cetinju gradi;
Da ne zovu da je Gora Crna
Da je zovu *Ujenji-Šeheru*
Da nikako Crne Gore nema;
Dao bi mu Bosnu pašaluka
Bez promjene za sedam godina.„
Sve poniče, niko ne prokliče
A dok čerkez *Ferik-paša* viknu:
“Kruno care na istoku sunce
Daj mi vojske dvanaest tabora
I daj meni velike topove
Gjuthatmaza sa kapije gornje
Što nam vrata od Stambula čuva,
I *Tumbaka* sa sred Carigrada
I tri *Šibe* sa kapije donje
Što ih gonih lane na Moskove
Te sam s njima dobio poštenje,
I daj meni alajli barjaka
Što je bio Boška Jugovića
Što ga cari zadobiše stari
Kad je *kavga* na Kosovu bila.
Ja ću poći na Ercegovinu
I savit ću svu podatnu raju,
I uzet ću malu Goru Crnu
I *jenjisat* Petrovića kneza,
I *jenjiseh* hoću načiniti
Učiniti zadužbinu *Dinu*.„
Car mu dade iz Stambula vojsku
I dade mu od boja topove
Na topove haznu i *džebanu*
I dade mu alajli barjaka
Što je bio Boška Jugovića,
I dade mu na more *džemije*;
Čerkez-paša nakrcao vojsku
Pak okrene niz more džemije,
Kudgodj ide pod Dubrovnik dodje.
Dubrovnik se kesio cesarski
Ne dade se izkrcati vojsci
Da mu *hinlu* ne učine Turci.
Niz more se odtisle džemije
Na Kleku se izkrcaše Turci.
Čerkez-Ferik okrenuo vojsku.
Vojska Turska do u Stolac sidje.
Sjedè Čerkez razredjivat vojsku
Jaj-pašu je k Pivi opremio
Da prihiti Pivu i Drobnjake,
Miralaja na Bileću spremi
I dade mu velike topove
I dade mu dva tabora vojske,
A sam Ferik u Trebinje podje
I povede sve osam tabora,
Pala Turska pv kršluku vojska.
Vojska leža za nedjelju dana
Dok careva ogladnjela vojska;

Lala, vjećnik; *adalet*, odgovor; *hazna*, blagajnica; *jenjisat*, smaknut; *ujenji šeher*, poharano mjesto; *Ferik paša*, *Gjuthatmaz* i *Tumbak*, imena topova; *šiba*, vrsta topa; *din*, zakon; *džebana*, municia; *džemia*, brod; *hinla*, prievara.

Turci knjige niz nahije pišu
Sve po jadnej sirotinji raji,
Da volove dižu sa sjemena
Da im maslo i šenicu daju;
Jadna raja odkle davat nema
Zulum ne zna sto ne ima raja
Sve zulumom nagonjaju Turci:
S plačom dižu iz rala volove
S plačom dižu maslo i šenicu
S plačom dižu ovce i ovnove.
Raja kune u Trebinju Turke
Jer je Raji za nevolju ljutu,
Jer je zulum dotužio raji.
Leža Turska u Trebinja vojska
Dok na zdravlje Gjurgjev danak dodje.
Kad na zdravlje Gjurgjev danak dodje
Čerkez Ferik podignuo vojsku
Pa izvede na Bileću vojsku,
Pa prihvati miralaja svoga
I prihvati velike topove
Pa udari niz Banjane gornje,
A Banjani pobjegoše tužni
Svoje kuće niz nahije pale,
Da ih ne bi popalili Turci;
U Banjanim nigdje niko nema
Potlje sama *protopopa Luke*
Su njegovo stotinu pandura,
Te pop Luka sitnu knjigu piše.
Na Cetinje knezu Petroviću:
"Oj Danilo Petroviću kneže
Udariše na Banjane Turci."
A knez knjigu na *čegetu* piše:
"Ne boj mi se protopope Luka
Ne će na vi udariti Turci
No će Turci u Nikšiće preći
Propuštite u Nikšiće Turke
Neka vojska u Nekšiće prodje."
Turska vojska na *Velamje* sidje
Ondje leža za nedjelju dana,
Ne će Turska u Nikšiće vojska
No se vojska bliže primaknula
Na granicu Banjsku i Grahovsku;
Kad na Gravski *hudut* nastupiše
Dočeka ih protopope Luka
Te s Turcima učinio kavgu;
Boj je bio, ništa ne dobio
Četiri je druga izgubio
A Turska je sila osvojila.
Pope Luka u nevolji cmili
I od tole sitne knjige piše
Gospodaru knezu Petroviću.
"Gospodaru Petroviću kneže!
Na Grahovo udariše Turci,
Ja sam malo zametnuo kavgu
Boj je bio, ništa ne dobio
Jer je Turska sila osvojila,
Čitiri sam druga izgubio."
Kada knjiga na Cetinje sidje
A na ruke Petroviću knežu,
Ta on sjedè sitne knjige pisat.
Najprvu je knjigu načinio
Pa ju spremi u Cuce kamene
A na ruke Milošu serdaru:
"Slugo moja Milošu serdare
Pop nam Luka u nevolji cmili
Udariše na Grahovo Turci,
Brže kupi u Cucama vojsku
Pa ju vodi na Grahovo ravno.
Kada slugo na Grahovo dodješ
Vi vojvoda Anta ne slušajte
Da vi ljuta ne udari guja,
Jer je Ante na Turke *kariman*,
Turci su mu pogubili baba
On će uput zametnuti kavgu
Ne bi li si osvetio baba;
Čekaj slugo dok ti Mirko dodje."
Tu spremio, drugu načinio
Pa je spremi u Bjelice ravne
A na ruke Boru kapetanu;
"Slugo moja Bore kapetane,
Pop nam Luka u nevolji cmili,
Na Grahovo udariše Turci
Brže kupi u Bjelicam vojsku
Pak ju vodi na Grahovo ravno."
Pak je treću knjigu načinio
Pak je sprema Čevu pitomomu
A na ruke Petru Vukotiću:
"Slugo moja Petre Vukotiću,
Ti u Čevu brže kupi vojsku
Na Grahovo udariše Turci,

Proto pop Luka, raspop; *čeget*, koljeno; *Velamje*, župa ispod Niksića; *hudut*, granica
kariman, razljučen.

Pop nam Luka u nevolji cmili.„
Pa četvrtu knjigu načinio
U Njeguši Radunić vojvodi:
“Slugo moja Radunić Vojvoda
Brže kupi u Njeguši vojsku
Pak ju vodi na Cetinje ravno,
Pop nam Luka u nevolji cmili
Udariše na Grahovo Turci.„
Pak je petu knjigu načinio
Pak ju sprema u Rijeku Crnu
A na ruke protopopu Gjuru
“Slugo moja protepope Gjuro
Kupi vojsku odabranu *garcu*,
Ja žežćega ubojnika nemam;
Pop nam Luka u nevolji cmili
Udariše na Grahovo Turci.„
A kad take knjige razturio
Knez ih kune u knjigam veoma
Da ne vode od majke jedinka
Ni jedinka ni skoro oženinka,
Da ne ostanu samohrane majke
Ni ljubovce skoro dovedene,
Da ne kunu Petrovića kneza.
Još ih kune u knjigam veoma
Ko ne došo ni doveo vojsku
Ako Bog da kojno svašta dava
U polju mu ralo ne oralo,
Nikakvo mu sjeme ne rodilo,
U kući mu mužko ne plakalo,
Uz koljeno ne vidio sina,
Svaka mu se sreća kamenila!
Vrieme stalo ništa ne trajalo
A kad bilo peti dan do podne
Kudgodj koju knjigu opremio
Sve mu sluge povedoše vojsku.
Pa knez zove Mirka brata svoga;
“Mirko brate našu vodi vojsku
Ako zdravo iz Grahova dodješ
Nemoj meni donieti sramotu;
Nemam brata do tebe jednoga.
Ako meni doneseš sramotu
Mojom tebe ću posjeći rukom.„
Mirko uzja hata na dorata
I poćera niz Cetinje ravno;
Poćeraše za Mirkom topove
Za topovim sva ostala vojska,
Ode Mirko i odvede vojsku.
A kad Mirko na Grahovo sadje
Tu ga dobro dočekale sluge
Tu noćili i liepo im bilo.
Kad u jutro sutra osvanulo
A zavika Petroviću Mirko:
“Je li majka rodila junaka
Da izadje na Grahovac ravan
Da uhodi na Grahovcu Turke
Je li mnogo u Turaka vojske.„
Tu se junak ne mogaše naći
Dok zavika Manujlović Risto:
“Ja ću poći na Grahovac ravan
I uhodit na Grahovcu Turke„
A zavika Petroviću Mirko:
“Aferim ti prvi perjaniče
Ako Bog da i sreća od Boga
Da ti zdravo na Cetinje dodjem
Dat ću tebi medalju od zlata
Koja valja četerest dukata.„
Uze pušku Manujlović Risto
Pak on ode na Grahovac ravan,
U po noći na Grahovac dodje
Pa se penje na jelove grane.
Dok granulo od istoka sunce.
Sve planine ogrijalo sunce
A ne grije na Grahovcu Turke,
Krvavo ih obasjalo sunce
Vojska Turska ostade u tami,
Vas se Bošnjak k Korjenićim vrati.
Od tole se junak povratio
Paka sadje na Grahovo ravno
Paka kaže gospodaru Mirku:
“Ako Bog da, dobit ćemo Turke
Krvavo ih ogrijalo sunce
A vojska im ostade u tami.„
Stade Mirko razredjivat vojsku.
On spremio kapetan Illju
Spremio ga na Zaslabske grede
Da ne dodju Turci s Korjenića,
S Omutića Petra Vukotića,
Sa Žabljaka Miloša sredara,
Do Miloša Jovan kapitana,
S Kovačice Protopopa Gjura

---

garac, crnac. s Crne Rieke.

S Mirotina Radonić vojvodu,
Na čadore Petroviću Mirko
Na topove i na *toprkane*,
Da udari *muluč* na *muluča*.
Dok utornik sutra osvanuo
Tu se straže premaknule blizu,
Turska straža vidje Crnogorce,
Mal po malo zametnu se kavga.
Bože mili na svemu ti hvala!
Kad udari *Crnogorska garca*
Puška puca nigda ne *parjava*
Turčin pada nikad ne manjkava.
Aj! sokola protopopa Gjura!
Ne siječe Turske neizame
No sve paše i južbaše bira,
A dok puška puče od Turaka
Te pogibe protopope Gjuro.
Da viš' momka Manujlović Rista!
Sve ti sieče Turske barjaktare.
Druga puška puče od Turaka
Ta ubila Manujlović Rista,
Bješe Risto perjanička dika!
Pope Luka sokoljaše vojsku
V' oma Turskoj dotužio vojsci,
A kad puče careva lubarda
Te ubila protopopa Luku.
Gjenak bio dok im večer dodje.
Pa u večer vjeru uhvatili
Da im boja do četvrtka nema
Dok na zdravlje spasov danak dodje.
Kad na zdravlje spasov danak dodje
A no Turske zapištaše piske,
I tu Mirku Bog i sreća dade
Crnogorca u Stambulu bilo
Oni Turske razumiju piske
Oni Mirku Petroviću kažu:
"Gospodaru Petroviću Mirko
Ono sad nam utekoše Turci.„
Kad razumje Petroviću Mirko
Na topove udario s vojskom
Kad Turaka u čadorju nema.
Dok ostale sluge udarile
Udariše sa sve sedam strana;
Puška puca nigda ne parjava,
Turčin pada nikad ne manjkava,
Noži zveče ranjenici ječe,
Nema trake gdje ne ima glave.
Turcima je loša sreća bila
Turska vojska pobacila *lunte*
I tu od njih dosta jada bilo,
Sve pogoni jedan na drugoga
Kadri paša goni na Stanišu
Pak se gone po dugu megdanu.
Sabljom paša udari Stanišu
Po prsima i tokam sjajniem,
Bog mu dade rane ne dopade;
Te ga paša jopet udario
Udari ga po svilenu pasu
Bog mu dade rane ne zadade;
Te ga paša trećom udario
Lijevu mu obranio ruku.
Vidje Stajo gdje je poginuo
Pa ga jednom nožem udario
Iza šake po desnici ruci,
Sva mu desna utrnula ruka,
Sablja pade na zemljicu crnu;
Staniša mu posiječe glavu
Pak pašina uzjade dorina,
Naćeraše niz Grahovac Turke
Te je od njih dosta jada bilo.
Sve oteše bijelo čadorje
I svu haznu i džebanu carsku
I oteše careve topove.
Što uteče sa Grahovca vojske
Ne uteče s dola Mirotina;
Što uteče s dola Mirotina
Naćeraše niz Klobučke grede
I tu od njih dosta jada bilo.
Bilo vojske četrnest hiljada,
Štoged dodje u Trebinje živo
Sada nema no trinest stotina
I to pola ječi ranjenika.
Crnogorci oteše topove
I svu haznu i džebanu carsku
I sve carsko oteše čadorje,
I oteše alajli-barjaka,
Alaj barjak Boška Jugovića.
Što ga cari Turski zadobiše

---

toprkan, mali top; *muluč*, junak; *Crnogorska garca* mieste *Crnogorac garac* poradi blagolasja; *parjava*, faliva; *gjenak*, boj; *lunte*, oružje.

Kad je kavga na Kosovu bila;
Car ratova su sve sedam kralja
I nikome borjak ne puštio
Do Danilu knezu Petroviću.
Sad j' u kneza na Cetinju ravnu
I Bog ti me veselio kume.

Spjevao *Rade Mišević*
Ercegovac s Branog dola.

KOŠUTA I JELENČE.

Raslo jelenče maleno
Kô u bašči cvieće šareno,
Gora ga je rosom pojila
Košuta ga mliekom dojila.
Nit se dade rosom pojiti
Niti mliekom dojiti,
Već ono skače po polju
Bira travu bolju a bolju.
Košuta gorom leleče:
Propast će moje jelenče!
Jelenče mlado ne sluša
Što košuta gorom leleče
Već ono pije vodu s izvora,
Milije mu polje neg gora.
Gorom je junak hodio
I jelenče mlado smotrio.
Hitrom se strielom strielao
I jelenče u srce ranio.
I jelenče tužno zapišti
Hoće rana da ga umori
Košuta tužna zapita:
Je li ti rana velika?
Al govori mlado jelenče:
Ne pitaj me, već me umori
Lieka ću ja srcu naći
A rana će ostat do vieka. —
Bog ubio sve momke
Kad jim ne znam druge sudbine.

Iz sbirke Ign. Bartulića.

SVJET SESTRI.

(*Vukmanićka*)

Zasijala sjajna mjesečina,
Zasijala u Jankove dvore
Kadi Janko dvi sestre udaje.
Jednu daje milu Carigradu,
Drugu daje sunčanu mjesecu.
Koju daje sunčanu mjesecu
S onom Janko nit divanit ne će.
Koju daje milu Carigradu,
S onom Janko liepo razgovara:
"Aj sestrice, drago janje moje!
"Kada pojdeš mimo Carigrada
"Spusti kose do svilnoga pasa,
"Bielu svilu dolje do koljena,
"Gledat će te care i carica,
"I careve kćeri kroz prozore.

Iz sbirke Pet. Bučara.

PRIPOVIEDKE.

VLADISLAV. *)

SPJEVAO

Stipan Ivićević

Dalmatin.

" *Ko zlo čini, i dočekat će ga,* „

I.

Rano rani kralju Bugarine,
  Po imenu *Vladislav* se piše:
  Svu noć se je dragu prevrćao,
  Ali nije usnutka zaspao.
Kolju njega tri zmije ljutice:
  Nenavidost, grabnja i osveta.
  Krvopije tri zmije nemile
  O srcu se njemu objesile. —
Pito ga je sluga Milutine:
  "Što je tebi mili gospodare?
  "Koja ti je tugovat nevolja,
  "Il te para biesna srdobolja;
"Il ti prieti Grčki cesar Vaso
  "Da će tebi ugrabiti carstvo? —
  "Ili su te bani odbjegnuli,
  "Il se protiv tebi vzdignuli? —
Odgovara, jako uzdišući:
  "Prodji me se moja slugo vjerna!
  "Nisu mene bani odbjegnuli,
  "Nit se proti meni uzdignuli,
"Nit mi prieti cesar Vasilija,
  "Nit mi prieti, niti ga se bojim; —
  "Već se bojim kralja Vladimira
  "Dalmatinca, s kojim nejmam mira.

---

*) VLADIMIR II.

Kralj Slovinski XXVII, na 1006.

. . . .
. . . .

" Videći Cesar *Basilio* da ga ne može predobiti (Radomira kralja Bugarskoga), i bojeći se da mu Carigrada ne osvoji, iskaše sve načine kako bi ga pogubio; i nahodi način ovi. Šalje mudre poklisare podmuće k rodjaku Radomirovu, komu *Vladislav* ime biše, moleći ga da po koj način smakne Radomira; obećavši mu dati kraljestvo Bugarsko. I tako lipo znadoše rečeni poklisari reći, i nagovoriti, da se ovi nevirnik prignu učiniti sve ono što željahu poklisari Cesarovi. Jedan put otišavši u lov kralj Radomir, otidje s njime i prokleti Vladislav rodjak njegov; koj u gori, našavši lipu prigodu, posiče Radomira, za imati kraljevstvo njegovo. — Bojeći se paka Vladislav Vladimira kralja Dalmatinskoga (koj biaše zet kralju Radomiru, bivši mu vinčao sestru Kosaru) namisli Vladistav na privaru smaknut i Vladimira. — Za izvršit opaku misal svoju, posla Vladislav poklisare Vladimiru, da bi došao na mejaš Bugarski, za prozboriti s Vladislavom, novim kraljom Bugarskim, svrhu stvari potribitih obima kraljevinam, za živiti u skladu i u miru. — Vladimir poznajući zloću opakoga Vladislava, da radi o neviri, odgovori poklisarom: da na sastanak doći neće; jer da se boji privare kralja Bugarskoga; koj njegova (Vladmirova) šuru, a svoga (Vladislavova) rodjaka biaše izdajno pogubio, a Radomirovo kraljevstvo nepošteno ugrabio. — Videći prokleti Vladislav da po tom putu ne može Vladmira privariti, išće načine druge za imat ga u ruke. — Dozvà dva hristjanska Biskupa (vladike) . . . . , . . pak uzamši križ, dade im ga u ruke, i reče: — Otidjite Vladimiru, pokažite mu križ ovi, i recite da sam se na njemu zakleo, da mu neću nikakve privare učiniti. — Ovi . . . . učiniše što im njihov kralj naredi, i došavši prid Vladimira, prikazaše mu križ kralja Bugarskoga, i zakletvu koju biše na križu učinio. — Povirovà siromah Vladimir vladikam . . . . . i uputì se s njima put mejaša Bugarskoga. — Ondi uvedoše ga u jednu crkvu, u kojoj biahu vojnici kralja Bugarskoga, od istoga odredjeni da ga u njoj ubiju, kako ga i ubiše. — A misto gdi ga ubiše zove se *Preslava*, u komu mistu učinì mnoga čudesa . . . . „

. . . .

Dragimir Kralj Slovinski XXVIII.

" — Kako razumì Dragimir, stric kralja Vladimira, zle glase svrhu sinovca svoga, koj brez dice podje s ovoga svita, skupì vojsku koliko može veću, pak se čini okruniti i poznati za kralja Dalmatinskoga. — Posli nikoliko dana, dilì se s vojskom put Kotora, jer Kotorani nehtiahu ga poznati za Kralja. — Došavši daklem u Buku Kotorsku, bi od Kotorana s velikim poštenjem, pripravom, i veseljem pričekan, i na čast zazvan. Dali ta priprava, čast, i veselje bi velika privara, s kojom Kotorani pogubiše Dragimira. Zašto, u najvećemu veselju časti i razgovora, udariše na njega; koj, braneći se viteški, ubiše u Crkvu Svetoga Gabriela. Dali ni

"Kupi vojsku po svoj Dalmaciji
"Da osveti šuru Radomira,
"Rodjaka mi, kog sam pogubio
"Pak njegovo carstvo prehvatio.
"Bog ubio Grčkoga cesara
"Kojno me je na zlo nametnuo,
"Nije bila nevolja načeti;
"Al načeto sad valja dočeti. —
"Nije meni mira ni pokoja
"Dok ne smaknem kralja Vladimira:
"Il njegova ili moja glava,
"Il Vladmira ili Vladislava.
"Slao sam mu skoro poklisare
"Da bi došo Vladmir do granice
"Da sklopimo savez i uvjete;
"Al Vladimir nije ludo diete.
"Da je došo Vladmir do granice,
"Ne bi više Kreana *) vidio!...
"Odgovori da mi ne vjeruje:
"Izdajicom zove me i psuje. —
"To je što mi ne da počinuti,
"Neg me mori u dnevu i noći;
"A nisam se jošte domislio
"Kako b' onu pticu ulovio! —
"Posvjetuj me vjerna slugo moja,
"Ili sada, ili već nikada!....
"Liepo će te tvoj kralj nadáriti
"Do mene ćeš najprvi sjediti. —
Milutin mu smiehom odgovara:
"Vjera moja mili gospodare,
"Vjera moja plítke sam pameti:
"Ne um'jem ti na tu ni zapeti! —
"Nek mi pada na um njeka bajka,
"Vlaška bajka, ali mudrobajka;
"Koja će te bolje svjetovati,
"Nego bi ti ja znao kazati. —
"Sokol lovi od jutra do mraka,
"O Ilinoj, cio ljetnji danak:
"Vas dan leteć težko s' umorio,
"A ne bješe ništa dolovio.
"Svaka ptica boji se sokola,
"Pak se krije od busa do busa:
"Kad se smrče, na kamenu jadan
"Sokol sjede umoran i gladan.
"Stade sokol ljuto prokljinati:
"Ej prokleto hajdučko junaštvo:
"Bolje sovom, a obilovati;
"Neg sokolom, paka gladovati. —
"Misli sokol da ne čuje niko,
"Al ga čuje sova iz pod njega:
"Kroza prociep sova progovara,
"Ter sokolom uvjet ugovara. —
"Tako ti je moj sivi sokole! —...
"Junak jesi, ali mudar nisi:
"Bre ne valja uvjek ni plašiti.
"Ako misliš lovak uloviti!... —
"Tvoju snagu a moju mudriku
"Sastavimo, pak lovak lovimo:
"Ti zasjedni u bus, ja ću, sine,
"Poskakivai na bat sa ledine. —

---

u Crkvi ne može sahraniti se; jer skočivši na pokrov one Crkve, skidoše kupe, i u Crkvi ga ubiše. — Tada cesar Vasilia, ne bojeći se nikoga, osvoji Bulgariu, Rašiu, Bosnu, i Dalmaciu. — „ . . . . —

Radomir Kralj Bugarski XVI.

" Ostade nakon Šamuela kralja njegov sin Radomir, iliti *Roman*, i ovi imade krunu Bugarsku, bi na oružju kripostan, slobodan, i u vojsci srićan. — Porobi Grčku zemlju, koja blizu Bulgarie biaše. i razbi na puno mista vojnike Cesarove. Malo vrimena kraljevà, jer po nagovoru Cesarovu bi od svoga nevirnoga sestrića Vladislava ubien u lovu, za imati kraljestvo Bugarsko. — Ovoga Vladislava biaše oslobodio Radomir, kada kralj Šamuel otac njegov ćini pogubiti svu braću Vladislavovu. Radomir, gaauvši se na milosrdje, izmoli mu od otca život; — a sam sebi smrt! . . . . . . „

Vladislav Kralj Bugarski XVII.

" Ovo je sin Atona Kneza i Plemića Bugarskoga, a sestrić kralja Radomira, i ovi nevirom imade kraljestvo rodjaka svoga, ubivši ga u lovu, kako smo rekli gori. Pogubi po isti način i Vladimira kralja Dalmatinskoga, zeta Radómirova, na tvrdój viri. — Dali, nahodeći se s vojskom pod Dračom, koga biaše obsidnuo, od Andjela Božjega u prilici Vladimira, ili kako drugi kažu, od istoga Vladimira, smrt imade. — „

(Andre Kačića Razgovor Ugodni Naroda Slovinskoga.)

———

Ovo je *poviest*; a, iz ove poviesti, *osnov* ovomu spjevu. — Podtka je paka izmisal pjesnička. —

*) Krean stolni grad kràlja Dalmatinskih u ona doba.

"Od tebe se bojeć, ptice bježe,
"Rugajuć se sa mnom k meni lete:
"Ja ću dakle mamit, a ti kolji,
"Ter tvojemu gladu zadovolji. —
"Kad lovinu dobru nalovimo,
"Dielit ćemo lasno, brez kantara:
"Meni stegno, i od criêva malo;
"A sokole tebi sve ostalo. —
"Sokol sliša, pak se zamislio;...
"Sramotno se to njemu činilo!...
"Al nevolja zakona nejmade
"Te najpotle on tomu pristade.
"Kada li je danak osvanuo,
"Prije sunca, da ne vidi niko,
"Vodi sokol sovu u dolinu,
"Ondi ona ćućnu na batinu.
"Izdrečila oči naokolo,
"Protegne se, pak se opet stuhli:
"Kad opaze tako rugo ptice,
"Poliećaju k njojzi šalimice.
"Sokol skače na nje iz zasjede,
"Pak ih davi sve do mile volje....
"Kad li ih se nalovio biše,
"Veli sovi: dosta! ne ću više! —
"Tada sokol stade ručat sladko
"Baca sovi stegno i sva crieva:
"A kada se biše namirio,
"I sovu je drúgu zadavio.
"Samog sebe sokol ogovara:
"Nije pravo, al je potribito!...
"Da se ova svjedočba ne spasi,
"Pak sramota moja ne razglasi! —
Milutin je bajku izkazao,
Vladislav se za njom zamislio;
Pak se skoči na noge veselo,
I razvedri svoje mutno čelo. —
Pleskom plešće slúgu po ramenu
Paka njemu tiho besjedio:
"Nisi rieči posijo na kame!...
"Sad ću mislit i za te i za me. —
"Da si junak, znao sam od davna;
"Da si vjeran, tomu sam se nado:
"Budalom te nisam ni držao;
"Al mudracem takim?... nisam znao!..
Pak ulazi u tajnicu svoju,
I napisa do dva lista biela;
Ter ih šalje svojim vladikama,
Tanasiji i Savi, obama. —
U knjizi ih Vladislav moljaše
Da se do njeg što brže potrude;
Jer da ima s njima prozboriti
Za potežak poso opremiti.
Kad vladike knjige proučiše,
Brzo kraljskom dvoru dojezdiše;
Liepo ih je kralju dočekao,
Na gospodsku večeru sazvao.
Kada li je po večeri bilo,
Vladislav se na noge skočio:
Srebrena se kriża dobavio,
Tri puta ga sladko poljubio.
Pa ga dajuć dvama vladikama,
Ovako jim kralju govoroše:
"Eto križ, a križonoše Vi ste;
"Cjelovo sam njega, Vi vidiste.
"Poneste ga kralju Vladimiru
"Dalmatincu, do Kreana grada:
"Vi svjedoci, presvešteni ljudi,
"Križ u zalog, a Bog jamac budi!
"Nek Vladimir do *Preslave* dodje,
"A u crkvu svetoga Nikole:
"Ondje ćemo sklopiti uvjete,
"Brez njegove, a i moje štete.
"Ako li Vam Bog i sreća dade
"Vladimira da mi dovedete;
"Oba ćete biti patriare:
"Grčki će Vas potvrdit cesare.
Kad vladike kralja razumješe,
Poslušat ga odmah obetaše:
Obetaše Vladmira moliti,
Umolit ga, pak i dopratiti.
Prije zore uraniše rano,
Odjezdiše glavnomu Kreanu;
A Vladislav ostade misleći,
O drugoj se nevjeri brižeći. —
Pak dozivlje slugu Milutina:
"Milutine vjerna slugo moja,
"Uzmi sobom dvanes dobrih druga:
"Pazi dobro da ne bude ruga! —
"Obucite haljine hajdučke,
"I oružje Karavlaško na se:
"Neka reku da ste pustahije,
"Ne vojnici kralja Bugarije. —
"Za vladikam podji nazorice
"A do crkve Nikole svetoga:
"Za otarom zasjedu postavi,
"Pak Vladmira s Vladikam zadavi.

"Spomeni se tvoje mudrobajke,
"Ne pogrdi gospodara svoga!...
"Kad se vratiš u moje dvorove,
"Primiti ćeš bogate darove."
Kad Milutin Kralja razumjeo,
Pokloni se do zemljice crne;
Pak mu veli: "Vjeruj mojoj viri;
"Nek ti srce na mistu se smiri. —

Kad vladike Krean prihvatili,
Razjašiše kod kraljeva dvora:
Liepo ih je kralju dočekao,
I veselo za zdravlje pitao. —
Kada li se odmoriše malo,
Vladislavov pozdrav prikazaše,
I njegove mirne progovore —
Što se ljepše i mudrije more.
Pak srebrni križ mu predadoše,
Kog Vladislav biše cjelovao;
I Boga mu za jamca nazvaše,
Kako kralj jim rekao bijaše. —
Vladimir im tiho odgovara:
"Vjera moja Preosveštenici,
"Vladislavu vjerovat ne mogu
"Ni njegovu ja pristati slogu.
"Moga šuru, a svoga rodjaka,
"Na lovu je ubio izdajno:
"Moga šuru, kralja Radomira
"Gdje je rodstvo, gdje li tvrda vira?
"Carigradski cesar Vasilija
"Zinuo je na Slavske države:
"Trun u oku Radimir mu biše,
"Svakako ga svladati hotiše.
"Al Radimir junačke desnice,
"I pameti, prieko Vasiljeve;
"Tri put mu je vojske predobio,
"Carigradu jošte poprietio. —
"Kad mu nije odoljeti mogo'
"Prsimice, poče izdajmice:
"Šalje Vaso tajne poklisare
"Vladislavu, da buni Bugare.
"Radimira da pogubi kako,
"Il na javi ili na izdaji;
"Da se kruni kraljem Bugarije;
"Da zapoznat će ga Vasilije —;
"Da će sa njim savez saklopiti
"Proti Slavskim kraljem, a najskoli
"Vladimira i oba vladike
"Poslat ćemo sva tri na nebesa;
"Da se svéte onamo u raju,
"A ovamo da ti ne smetaju.
Pak izbire dvanes' dobrih druga,
I polazi do Nikoljske crkve.
Za otarom u zasjedi čeka,
Vladislavu kako je obreka. —

II.

"Proti meni kralju Dalmacije,
"I protiva kralju Slavonije.
"A Vladislav nagloželjan krune,
"Nagovoru Grčkomu pristade:
"Radimir ga u lov pozivaše,
"A on njemu o smrti gataše. —
"Kad su bili u gori zelenoj,
"I družba se po gori razašla;
"Na izdaji ubi Radimira! —...
"Je li gora čula se nevira? —
"A ne znade, žalostna mu majka,
"Što namišlja cesar Vasilija?...
"Slavskim kraljem o razdoru radi:
"Njemu sreća u našoj zavadi! —
"Svega ima naša zemlja Slavska,
"Svega ima, ali sloge nejma!...
"A u Slavcih tek da bude sloga,
"Ne bi nitko svlado ih do Boga!..
"U izdaji nikad sreće nejma
"Sa svim da se kad godj i kupuje:
"Ali nikom izdajica mio,
"Nit će biti, nit je ikad bio! —
"Što mi ljubi Krsta na propeću? —
"Júda ga je živa poljubio,
"Pak izdao po istom cjelovu!...
"A da ću ja vjerovat lopovu?...
"Što li zove za jamca mi Boga,
"Toga jamstva Gospod se ne prima:
"Tko u Boga pravo ne vjeruje,
"Kad njim jamči, njim se podruguje!
"Izdajica vjerom ljude lovi,
"Kano lovac ribe na udicu!...
"Na ustima med je izdajici,
"A u srcu jed, ko i lisici!...
"Slavski se je narod razasuo,
"Kano sitni piesak okol mora:
"Hrpe žala valovi razvlače
"Od ciela se kamena raztlače! —

"Ali tko će narod ucieliti,
"Tko l' prosuto zrnje nanizati? —
"Nanizati na konac ljubavi,
"Da o jednom grlu se sastavi? —
"Neg... duhnut će duh duhova
"Podignut će viharom pržinu....
"Težko njemu koga tad zamete,
"Ko Arapskoj u pustinji čete!...
Vladika mu Sava odgovara:
"Va istinu, svjetla kruno naša,
"Vladislav je krivac svakojako,
"Nit se može opravdat nikako.
"Ali, ako svoje on sagriehe
"Opravdati nikako ne može;
"Pred Bogom ga može oplakati,
"A pred ljudmi može osvjetlati.
"Krvniku se prašta radi Boga,
"Kojemu smo dužni svi kolici:
"*Prosti, kako praštamo* —, velimo
"Kad svakdanji *Otče naš* molimo!..
Tanasija uz to preuzimlje:
"Prosti, opet, i naroda radi!...
"Ak odbaciš Vladislava sada,
"Desit će se što se Vaso nada.
"Vladislav će sa njim se sdružiti,
"Ne za *volju*, nego za *nevolju:*
"Kada Slavska naskoči ga sila
"Predat će se cesaru pod krila.
"A kad padne Bugarska u šake
"Vasilije Grčkoga cesara:
"Što će Slavska pram tolikoj sili?...
"Promisli se, gospodare misli!.. —
"Kralja Slavskih žaluješ neslogu,
"A Ti slogi ne pristaješ prvi? —
"Pridruži se daklem Vladislavu
"Da se opreš Carigradskom lavu! —
"Nevolja bo nije naša volja,
"Al *nevolja Božija je volja:*
"Ko će *Božjoj volji* odoljeti,
"Kud li ne će *nevolja* prodrieti?..,
Vladimir se biše zamislio,
Zamislio dugo i duboko.
Pak, uzdahnuv, reče: "Veliš dobro,
"Al mi srce na zlo sluti, pobro!...
"Predajem se ja Vašemu svjetu,
"Bog će dati, te će dobro biti!...
"*Često srce uhom dalje čuje,*
"*Nego pamet okom dokučuje!...* „
Pak dozivlje strica Dragimira,
Ter je njemu Vladmir besjedio:
"Mili čiko, sve uzdanje moje,
"Krunu moju drž' u ruke tvoje.
"Ne ostaje u mene poroda,
"Predajem ti krunu i kraljestvo:
"Ter ako me loša sreća stigne,
"Ne daj da ti krunu Vaso digne.
"Brani Slavsku zemlju i poštenje,
"Ne daj naše stare djedovine:
"Dok ti glava na ramenu stoji
"Nek se Vaso Dalmatina boji!...
"Ne ću sobom druga nijednoga,
"Van dva ova Preosveštenika:
"*Ako bude jur ugodno Bogu,*
"*Moju čašu mimoći ne mogu!...*
To rekavši, na konja se skače,
A za njim do dvie Vladike sliede.
I odoše put Preslave bile
Kao da ih odnesoše vile. —

III.

A Vladislav drugu mrežu plete,
Od kada je slugu opremio:
"*Ko drugomu*, kažu, *jamu kopa,*
"*Seb' istomu često ju izkopa!* —
Promišljaše Vladislav u sebi:
"Što dva znadu riedko se sakrije,
"Valja zapet ploču Milutinu
"I *ukopat* moju s njim krivinu.
"Zove k sebi vojvodu Mihajla:
"Ej Mihajlo kraljevo uzdanje,
"Izaberi sto konjika sada,
"Da idjemo do Preslave grada.
"S Vladimirom Dalmatinskim kraljem
"U Preslavi u Nikoljskoj crkvi,
"Imademo težak zbor zboriti,
"Zbor zboriti i uvjet sklopiti.
"Hitra pješca prid nami opravi
"Da odtrči do Preslave biele;
"Od Vladmira nek nam glas donese,
"Ali neka nigdje ne zapne se. —
Kad Mihajlo kralja razumjeo,
Odpravio pješca u Preslavu;
Pak stotinu konjik' izabrao
Što je boljih djetića imao.

Vladislav se s četom podignuo
Put Preslave na kratke penočke:
Pak na pogled Nikolj-crkve stade,
Čekajući pješca u nazade.
Četa stade, a pješac dopade,
U krvavu znoju ogreznuo:
Zapihà se trudan od brzina,
Vladislavu pada pred kolina.
Srce hlapće, jedva progovara:
"Gospodaru, ako Boga znadeš,
"Trči brže; naskočiše vuci,
"Iz potaje, nemili hajduci.
"Naskočiše na kralja Vladmira,
"Na Vladmira i oba vladike:
"Trči brže, ili šalji četu,
"Na obranu, ili na osvetu."
Kad to čuo kralju Vladislave,
Plesnuo se rukom po koljenu;
Pak jezikom kano pašče vije,
Ali srcem nemilo se smije.
Vijuć zove vojvodu Mihajla:
"Skoči, trči, su polu družine;
"Što zatečeš, i prava i kriva,
"Sve posieci, ne vodi mi živa." —
Kad Mihajlo rieči razumjeo,
Vodi sobom pedeset konjika:
Trkomice k Nikolj-crkvi idje,
Brez počitka, ne svraća se nigdje.
A Milutin iza posla svoga,
Družini je svojoj besjedio:
"Čuvajte vi ove mrtve glave,
"Dokle se ja vratim iz Preslave.
"Preslavskomu idem poglavaru
"Narediti što je potrebito;
"Mrtvim glavam sad za pokapanja,
"A živućim pak za blagovanja.
Ter posjede konja Vladmirova,
I odleti kano sokol sivi:
Ne okreće u sjever k Preslavi,
Neg u istok na vrho dubravi.

Sam u sebi ponavlja i veli:
"*Spomeni se mudrobajke troje*"
"Vladislav mi tako govoraše,
"Kad mi posao svoj pripeljivaše.
"*Spomeni se mudrobajke tvoje*"
"Sad moj posao meni pripeljiva:
"Ne mogu li i ja biti sova? —
"Bojat mi se nokta sokolova!
To misleći na vrh brierga dodje,
Ter pogleda drumom prieko polja;
Konjika je četu ugledao,
I Mihajla pred njimi poznao.
Odmah se je jadu domislio,
Al tu nejma svjeta ni vremena;
Već obode konja vilovita,
Pak pobježe prieko biela svîta.
Malo časka za tim postojalo,
Dotrčala četa Mihajlova;
Dotrčala k Svetomu Nikoli,
Ali nije da tu Boga moli. —
Već povadi sablje od bedrice,
Pak pogubi što kod crkve nadje:
Milotina svu družbu posječe,
A Milutin mudro sam uteče.
Pokopaše kralja i vladike,
Zapustiše hajdučke lešine:
Da se hrane orli i gavrani,
Ne ostade nitko da ih brani. —
Kad Vladislav glase razumjeo
Veseli se u svom srcu sladko;
Mneć da nije ni ptice ostalo,
Što bi svietu njegov grieh odalo! —
Ali stara poslovica kaže:
"*Zemlja se je raju zaklinjala*
"*Što se bude na njoj udjelati*
"*Da će se i potle izuznati!* —"
Spomeni se daklem Vladislave.
Da Bog svake subote ne plaća:
Nego (pazi dobro!) doć će vrime
Da ćeš razlog razpravljati š njime! —

IV.

Iza smrti kralja Vladimira
Na izdaji ljuto pogubljena,
Kupi vojsku kralju Vladislave
Za osvajat Slovinske države.
Gospodsku je gostbu pripravio,
I gospodu na gostbu sazvao:
Medju njimi rujno vino pije,
Vino pije, veselo se smije. —
Okol njega vojvode i bani,
Iz okola vojska nebrojena:
Zlatne se je čaše dobavio
Napojnicu banom upravio. —

"Ni u moje ni u vaše zdravlje,
"Već u zdravlje onoga junaka,
"Što pogubi strica Vladmirova
"Dragimira krunjena iz nova;
"Ter da smete ždrale Dalmatince
"Ter da nami odoljet ne mogu:
"Nek Vladislav svom Slavskom zavlada,
"Od istoka tija do zapada!...
"Bogato ću nadariti njega,
"Najljepšu ću dat mu banovinu:
"A za ljubu najljepšega cvieta,
"Moju ćercu od petnaest ljeta. —
"Dragimir se krune dobavio
"Pokojnoga kralja Vladimira:
"Dalmatinsku pritište do mora,
"Al uzeo nije još Kotora,
"Tvrdi Kotor, iz pod Crne Gore,
"Opire se novu gospodaru:
"Dragimir je vojsku sakupio
"Ter na Kotor s njom se uputio.
"Ima l' tko godj srca junačkoga
"Da s' utvori vukom il lisicom,
"Ter pogubi kralja Dragimira,
"Kojno sada na Kotor omira. —
"Ja ću s mojom vojskom udariti,
"Pak otimat zemlju Dragmirovu;
"Je da li nam Bog i sreća dade
"Da u šake Dalmatska nam pade!
Svi junaci mukom zamuknuše,
I u crnu zemlju pogledaše;
Ali ne će bane Radivoja;
Zasukuje oba brka svoja.
Uzgor gleda momčė ponosito,
Vladislavu kralju odgovara:
"Ne boj mi se svjetla kruno naša;
"Teb' i meni u zdravlje ta čaša!
"Ja ću poći k junačkom Kotoru,
"Pohodit ću kralja Dragimira:
"Moju glavu vratit, il ne vratit;
"Al će glava Dragmirova platit!..."
Prije zore uranio bane,
Pak oblači Raško odijelo;
I posjede konja debeloga:
Bode konja, a ne moli Boga. —
Ter otidje prieko Raške zemlje,
Omjerio preko Gore Crne;
Pak na Kotor u Primorje smiza,
Gdje će sretnut kralja Dragimira.

Kad svanulo i sunce granulo
Vladislav se na noge skočio:
Šalje slugu svoga Radovana
Da mu zove Radivoja bana.
Sluga podje i još brže dodje,
Dokazuje svomu gospodaru:
Da je bane jutros opremio
Što je sinoć pijan besjedio.
Vladislav mu veseo odgovara:
"Dobra sreća vjerna slugo moja,
"Kad ko triezan u jutru opravlja
"Što pri čaši u večer prestavlja."
Pak podiže jaku vojsku svoju
Prieko Raške i priek' Arbanaške
Robi sela i biele gradove;
Plieni ovce, konje i volove.
Staro siečr, malu djecu kolje,
A u roblje momke i djevojke:
Vojevode ljepše probirali,
Pak cviet ljepših kralju poklonjali...
Pod Dračem je čador razapeo,
Jer mu ne će da otvori vrata:
Čador penje, bielu knjigu piše,
Koja silom i holostju diše. —
Pak ju šalje Dračkom načelniku.
U knjizi ga pozdravljaše liepo:
"Da si zdravo kneže Dračanine,
"Kažu da si junak od starine.
"Ne moj ludo izgubiti glave,
"Ni tvojizih vriednih vitezova;
"Nego predaj ključe biela grada,
"Jer ga ne ćeš obrániti sada. —
"Nu pogledaj na Dračane svoje,
"Pak na moju vojsku okol grada,
"Ter mi reci ako smiješ - *Ne ću!..*
"Predajte se, dok vas ne zapreću!
"Tvrdje prsi mojih vitezova,
"Neg zidovi tvoga tvrda grada:
"Niti su ti toliko visoci,
"Koliko su naših konja skoci.
"Preskočit će Bugarski konjici
"Prieko mira u sred biela grada:
"Što ćeš ondá, žalostna ti majka?..
"Slušaj mene ko svoga babajka!...
"Pokloni se svjetloj kruni mojoj,
"Koja sjaje kano sunce žarko:
"I toliko zemlje obasjaje,
"Kolik sunce kad na podne sjaje!..

"Vjera moja, Dračanine kneže,
"Čestita ću tebe učiniti:
"Dat ću tebi Zentsku banovinu,
"Tvojoj djetci viekom za baštinu.
"Rok ti dajem sutra do večera,
"Dokle moja odmori se vojska:
"Il se predaj, ili me se drži;
"Pak ćeš vidjet kako se Drač prži!..
"Ne će ostat kamen na kamenu,
"Ne ću praštat ni staru ni mladu
"A tebe ću na miehe derati!..
"Ne će Draču dračišta ostati!.. —
Kad Vladislav knjigu opravio,
Brez večere umoran zaspao:
I umoran, spavajuć osvanu,
Danak svanu, a Radivoj banu. —

V.

Niko ne smi kralja probuditi,
Ni Radivoj sretni glasonoša.
Kada li je podne nastupilo,
Jedva podne kralja probudilo.
Skočio se na noge junačke,
Zove sebi vodu i rakiju:
Oči pere, a rakiju pije;
Slugu pita: Radivoje gdje je? —
U ta doba k njemu Radivoje,
Poklonja se do zemljice crne:
I veseo dogodjaj mu pravi
U Kotoru štono se opravi. —
"Sunce zadje a mjesec izadje,
"Kadno ja niz Crnu Goru sadjoh:
"Ko Rašanin mirno vojsku prodjoh
"Pred ponoću zdrav u Kotor dodjoh.
"Kad ja pridjoh gradu na ravnicu,
"Povrvilo malo i veliko:
"Okol crkve Svetoga Gavrila
"Jakom vikom čeljad uzavrila.
"Pitam: što je? — I njeki mi kaže:
"Da je s vojskom Dragimir došao
"U Primorju Kotor haračiti,
"I svojoj ga kruni podložiti.
"Da su složno Kotorski knezovi
"Poniženo predanj izšetali;
"Da su mu se skupa poklonili,
"I Kotorske ključe mu donili.
"Da su paka na čast ga zazvali;
"I kada su pri večeri bili,
"Da su njega naskočili složno;
"Al da se je ubranio možno.
"I pobjego u Gavrilsku crkvu,
"S malo svojih vjernih vitezova;
"A ostali u slogu s mješćani
"Tjerali ga skupa s Kotorani. —
"Ja sam toga jedva dočekao,
"Pak zaviko: Čemu ste se smeli?
"Sliedite me, jer i ja sam s vami:
"Ne će noćas miš uteći nami! —
"Brže bolje na crkvu poskočih,
"I odparah ploču sa pokrova:
"Moja striela Dragmira ustrili!
"Teb' u zdravlje, gospodare mili!
"Ostali ga na sablje razniše.
"Ne mogoh mu odnijeti glave,
"Neg ovo ti uho Dragmirovo
"Za svjedočbu da j' istina ovo. —
"Sad se ne boj Dalmatinskih kralja,
"Sad njihove prisvajaj Države:
"Od Primorja tija do Dunava
"Nek se zove carstvo Vladislava!
Osmiehnu se kralju Vladislave,
Uho prima mrtva Dragimira;
Pak desnicom plešće po ramenu
Radivoju svojemu hrabrenu.
Ter mu veli: "Zdrav da si mi zete,
"Sretno pošo, a sretnije došo:
"Što sam tebi obetao, svaka
"Dostignut ćeš prije osmog mraka.
Na mehak se ložak uzvalio,
Ter je uhu mrtvu besjedio:
"Što j' od tebe tužan Dragimire,
"O tebi se sada crvi žire. —
"Kamo tebi kruna Vladmirova,
"Kamo li ti ravna Bugarija:
"Kamo tebi odsiečena glava
"Nevjernoga kralja Vladislava?
"A koga si tužan ostavio
"Koj bi tebe osvetiti mogo? —
"Bržek ti je sdjetna udovica
"Stono kažu da je ko grlica? —
"Ako li ti sdjetna dosad nije
"Evo ja ti tvrdu vjeru dajem
"Da ću ti ju sdjetnu napraviti
"Netom budem u Krcan dopriti. —

Tako ohlo Vladislav luduje,
A ne znade kako mu se piše!...
Gata, snuje, plete čovjek ludi;
Ali gdje je Bog? On jedan sudi!...!

Jao ti je svakomu zločincu
Kojemu se ljudi ne osvete;
Jer osveta Božija je spora,
Ali je najteža i najgora!... —

VI.

Sunašce je u more upalo,
A iz Drača knjiga dotrčala;
Baš na ruke kralja Vladislava:
Donosnica glasa mu rdjava. —
Kad se knjige one dobavio,
Skočio se na noge laganc:
Dračanina kneza knjigu štije,
Al se na nju nimalo ne smije. —
"Ne čudim se kralju Vladislave
"(Knez mu piše) da si posilio;
"Mlad,zdrav, srećan,Boga se ne bojiš
"Otčenaše za dušu ne brojiš. —
"Već se čudim da toliko s' uzdaš
"U stavnoću svoje dobre sreće:
"Ter da tako ti u nju vjeruješ
"Da se s Bogom brž i podruguješ!
"*Sila Boga ne hvali*, — to znadem;
"Al je Sreća prenevjerna ljuba:
"Danaske ti sve do duše daje,
"A sutra te nemilo izdaje!
"Ako li je istina (ko i je!)
Da *Bog sreću dieli*, tvoja sreća
Minut će se kano mjesečina,
Ako prietnja Božja jest *istina.*
"I čudim se da si namislio
"Svemu svietu mozgom zavrnuti:
"Dalmatincu kano i Bugaru,
"Il na silu ili na prievaru.
"Junaci se ne broje na glave,
"Nego im se srca omjeraju!...
"Jedno *srce*, a stotinu *glava*;
"Jedan *vuk* je za stotinu *brava!..*
"Sad omjeraj moje Dračanine
"Sa Bugari tvojmi Vladislave;
"Pak preskači u Drač kad ti drago:
"*Poštenje je nam jedino blago!*—
"Ili nam je umrt poštenije,
"Il takvu se kralju pokloniti? —
"Sutra ćemo vidjet Vladislave!...
"Kod Drača si, a ne kod Preslave!...
"Ne treba ti u grad preskakati,
"Već kroz vrata, ko *na pir* unići:

"Sutra rano, ako Bog da zdravo,
"Dračka vrata otvorit ću pravo.
"Čekaju te iz Drača svatovi,
"Kakono bi svoga mladoženju!...
"A pred njim je — Jović Milutine
"Što t' je bio sluga od starine!...
"Kod Predslave što je poginuo,
"A predjuče ovdje uzkrsnuo:
"Sva junaštva on mi kaza tvoja
"Do današnjeg dneva od povoja!..
"On će tebe liepo dočekati
"*I koljena tvoja poljubiti!...*
"Kao svomu *milom gospodaru*,
"I zahvalit na *tvojemu daru!...*
"Ja te paka čekam na užinu!
"Liepu sam ti gostbu pripravio:
"Liepu gostbu, i dvoručku čašu
"Za utvrdit novu ljubav našu!...
"I kada ti napijem u zdravlje,
"Milutin će živi oganj dati
"Svim podkopom Drača prebieloga,
"Ter *svi* ćemo odletit do Boga!...
"Ondje će nas mili Bog suditi,
"Svakom pravo, i nami i tebi:
"Do jednomu dat će svoju platu,
"Nam u srebru a tebi u zlatu!..
"Čekaju te kod Božjega suda
"Tvoj Radimir i naš Vladmir sveti!..
"I Dragimir treći, čeka š njima
"Četvrtoga Tebe pobratima!...
"Svrhu tvoje vjere i poštenja,
"Kod Boga će sva tri svjedočiti:
"A uza nje Tanacko i Sava,
"Da ti sine još svjetlija slava!...
"A Milutin uz to će prispjeti
"Da ti bolje pritvrdi podkove!...
"Ko će biti slavniji do *Tebe?...*
"Sad promisli a vrh sama sebe!
"Dospjevajuć pozdravljam te liepo,
"I Milutin Tvoj prevjerni sluga!...
"A Dračani svi ti se vesele:
"Bog ti dao što ti oni žele!...

Kad Vladislav knjigu proučio,
Knjigu kida, sebi vlase čupa,
Zubmi škriplje, i od pusta bisa,
Po dva lakta u visinu djisa... —
Mlati sobom taman po čadoru...
Kad to vide okol njega sluge,
Poplašeni, od straha utekoše,
Vladislavu ni slova rekoše
Nije puno časka postojalo,
Vladislav se skačuć umorio:
Došav u se, malo vode prosi,
Al tu nejma ko mu ju donosi.
Zove Jovu, Gjuru, Petrašina,
Al mu nitko ništa ne odvraća:
Tad čadoru na vrata nastupi,
Je da jače za slugam zaupi.
U zo čas je za se nastupio,...
To pram njemu pet *svjetlih* osjenja:
Tri osjenja krunom okrunjena,
Dva ostala mitrom zamitrena.
Okrunjeni mačem uzmahnuli,
Zamitreni križe uzdignuli:
Jedan od njih srebrno propeće
Vladislavu baš na usta meće!...
Ono pravo što Vladislav biše
Pred Vladikom lažno poljubio,
I poslao kralju Vladimiru,
Kano zalog prošenomu miru!
Vladislav ga vrcem zapoznade
I sud Božji razumje po njemu!...
Hotijaše na se uzmaknuti.
Al mu se ne dade ni maknuti.
Umr u njem krv...; pod njim se noge
Uzdrčaše...; dlaka se naježi...;
Pred očima smrtno mu se smrče...;
I nauznač jeknuv!... rikom crče!...

IMRO ROB.

Pripoviedka iz naše poviesti 16. stoljetja.

A. V. Truhelјka.

I.

Veličanstveno sunašce obasjaja i dobre i zle; ono ne čini nikakove razlike ni izmedj predjela naše zemlje, i bilo u njoj ma kakvo godj gospodarenje — i za to se sjaše i blistaše tako liepo u zlatnom polumjesecu čvrste i visoke kule grada Valpovačkoga, kao što je to prije njekoga vremena na istom mjestu o zlatnom križu sjalo i blistalo.

Bijaše to krasno njeko jutro. Jedva da se je sunce pomolilo, već se iz kule na sve strane odzivaše glas muezima, pozivajućega Turke da klanjaju. Pravovjerni, kako se Turci zvahu, ne oklievahu na glas taj, mnogi izlažahu iz onih njekoliko grad obklopljujućih kuća, te prostrvši na crnu zemlju šarene čilime klanjahu se Alahu i svojemu proroku, pozdravljajući i jutreno sunašce.

Na vrhu kule grada Valpovačkoga stajaše mali čardak, to jest ako se tako smiju zvati četiri stupa sa krovom trstikovim. I jedva što muezim iz njegove okolice izčeznu, već se drugo lice ondje pojavi.

Bijaše to Turčin po odielu i po ćudi i licu. Sieda brada obuzela mu široka prsa i doticaše se i bogata handjara, koj sa samokresom iz pojasa bogato vezenoga, dugmeti i gajtanom prepunjenoga izvirivaše. Pojas pako bijaše na trbušini samog bega Mustaje, tadašnjega jakoga gospodara Valpovačkoga okružja. Izašao je i on čast uzdati svojemu proroku? Težko da ga je prava pobožnost nukala, jer jedva što bi noge prekrstio i sjeo, čuše se na drvenom mostu kopita konja a staro Turc, koje se na uzor svim suvjerovnikom visoko, da ga svatko vidi, popelo k jutrenjoj pobožnosti, djipi na noge, te se nategne prieko obzida da vidi šta će ta huka; kad u taj par straža na onostranoj kuli ozovne, da su to prijatelji, tu Mu-

staj žurno, tako žurno, kako mu težina trbuha i starost dopustjaše, doli se u avliju požuri.

"Što je, bre? upita Mustaj slugu njemu na susret došavšega.

"Čestiti beže!„ javljaše starac sluga pokorno pred svojim gazdom se kloneć. "Tvoja družina vratila se je iz Požege.„

"Baš — jedva sam ih se dočekao; "kaza veselo beg, te se još većma požuri, da vidi davno izčekivanu svoju četu, koju bijaše poslo u pomoć rodjaku svomu paši Požežkomu protiv pobunjenoj raji. Jedva što četu opazi, pretvori se veselje njegova lica u tamni, zlokobni oblak a iz lica zasjevnu mu munja nezadovoljstva, kad se mu iz ustiju začuje gromovito: "A Rustem?„

Privedoše Rustema — vodju čete Mustajine — ali u žalostnom, da žalostnijem stanju nego svi ostali od vojnika. Iz glave mu curaše potočić sukrvice, ruka mu bijaše jedna odsiečena.

"A gdje ti je alajbarjak?„ povikne opet Mustaj.

Ali Rustem ne odgovara.

"A gdje su ostali junaci na izbor? Ta povjerio sam ti sto momaka a evo da se zadovoljim sa polovicom skupa sa razderanom čredom gladnoga kaurina? A da su to još sužnji! Polovica ih jesu nejaka djetca i žene. Govori pse! šta se sbi s mojom vojskom?„ ciknu Mustajbeže kao ljuta zmija, udariv nogom od bolesti i straha zemlju valjajućega harambašu Rustema.

"Govori!„ viknu gazda na novo.

Ali Rustem ga više čuo nije. Smrtno u boju izranjen a u strah sada natjeran, izdahnu.

"Zar nitko ne će govoriti?„ vikaše razljutjeni Mustaj i uhvati Mahomedu iz ruke kandžiju, da se njom posluži — al u tom već započe družina od svih strana pripoviedati, što se kod Požege sbilo.

"Mi dojdosmo u vrieme — pripoviedaše najbliži — al šta će riba bez glave! Tvoj rodjak paša Požežki platiše umah u početku svoju žestinu; taj kaurin Lovro Ilić kao pas se s njim hrvao. Konje si ubiše, na noge skošiše a kad jedan drugomu oružje iz šake izbije, uhvate se kao pijanice, te tako Lovro čestitoga tvoga rodjaka zagnjavi...„

"Žar niste mogli tomu psu —

"I nije mu ni Rustan dužan ostao. Ilića kraguji na Požežkom polju žderu.

"E, bre!„ reče Mustaj i zadovoljan bradu si pogladi.

"Kad vidi četa svoga vodju poginuti, razprši se kao plaha kiša, a mi hoteći tebi, čestiti beže, još duže služiti, pohvatasmo i donesosmo ove ptice u znak, da smo raju čestito izbili.„

"Da ste ih ostavili, gdje su bili — nastavi beg — imamo sami malo hrane. Što s njimi? Znam! Sutra ću ih još poslat put Stambula, da se mi broj sužanja navrši.

"Čestiti beže! prihvati starac Muhamed — i ti bi ih mogao trebati. Znaš, da naše njive malo rode, a da ti je najboljih volova za teglenje pokrao sam tvoj drug Osiečki paša; kônja treba za junake a kruha za nas sve; oprosti, ako ti napominjem, da bi se ja njimi koristiti znao.

"Meni sve jedno — odzovnu se beg — samo im preveć jesti ne daj; upotrebi ih kako znaš. Ti si odgovoran.„

Muhamed, nakloniv se begu, primi kandžiju, zažvizda na pse, koji u dvoru što godj za gladni zub tražiše, i udariv obližnjeg sužnja na gola ledja, zaviknu: "hajd u red!„

Robovi poslušahu. Bijaše to kukavan pogled. Ružno ga gledati a ružnje opisivati. Muhamed zapovjedi, te momci stanu robove po dva k sebi vezati od svih strana donesenimi verigami. Mnoge, koji bolje odjeveni bijahu, svukoše do gola, oružje im četa već prije bila otela — i kad je sve izpregledao, potjera ih pomoćju njekoliko sluga, pasa i kandžija "na posao!„

II.

Žarko sunašce stajaše na sredini vedrih nebesa i tako pripicaše, da mnogi od njegove vedrine iznemogoše i to naime na ravnom polju Valpovačkom. Polje to naumjeo je Muhamed, nadziratelj dvorova begovih, danas obraditi. Mužki robovi, zapregnuti u plug, koje po dva, koje i po četiri vukoše uz prkos strašnoj vrućini poldnevnoj. Izza svakog pluga tjeraše jedan razderani Turčin kukavne robove. Stranom pako čistile su zarobljene žene zlatnu pšenicu, te ju kvasiše čistimi suzami. Ove nadziraše stari Muhamed sam, sjedeći u hladu šatora, pušeć i crnu kafu pijuć.

Čim se više poldne približavaše, tim više robova iznemognu. Bijaše to strašan prizor! Mnogim curiše potočići krvi po izbitih ledjih; jer slabost, starost i glad mnoge već kod posla sruši, tako da polumrtvi i ubijeni na ledini ležahu, koju su svojom krvju orajuć poškropili.

"Samo udri!„ vikaše Muhamed slugam. Udri! Još mnogo treba orati a pšenice ima mnogo.„

Još samo dva pluga oru. Jedan vuku starac čovjek sjedinami pokrit a kod drugoga su upregnuti dva momka, junačkoga stasa i lica.

Žena baš pod teretom klonu, te iznemogav pade na crnu zemlju umorena od batine tjerajućega sluge. Orač hoće na novo ženu potjerati al tu skoči njen čovjek udari krvnika u lice, zametnu se kavga a da Turčin mejdan ne izgubi priskoči mu u pomoć orač Turčin od drugoga pluga.

Dokle se trojica ondje borahu i dok žena i čovjek strašno bijeni bijahu, nastaviše dva momka kod drugoga pluga svoj tihi razgovor.

"Imro!„ — veli desni onomu na lievoj — eto vrieme, baš sgoda; ali što će mi kukavna mati? Što li seka Kata?

"Ne kukaj! Ne će dugo biti — odgovori Imro. U gradu ne imaju hrane i čuvara ima samo malo, a čuo si da Osiečki paša s Mustajem u neslogi živi. Ja ću u Osiek i pobunit onoga na novo protiv ovomu, a ti Mato idi pa kupi junake; vidit ćeš da nam sve za rukom pojde, da mati i seka što najprije na slobodici budu.

"Nuder, Imro, u ime bože! nastavi Mato, pazljivo se obazrievši.

"U ime božje! odzovnu Imro....

U taj čas pretrgnuše obojica čudnom silom gvozdeni lanac, kojim bijahu sapeti, i dočim Imro još druga opomene: "Ja lievo k Osieku a ti desno k Požegi„ — skočiše junaci na noge lagane, te uz prkos umorenosti, uz prkos, što su od zore orali, letiše po ravnu i široku polju kao dva mlada sokola.

Već daleko pohitiše a nitko ne opazi njih u biegu; jer sve gledaše kavgu, te prvi Muhamed, izpraznivši čašu viknu strašnim glasom; "Izdaja!„

Turci stražari ne znadoše na koju stran prije poteći, koj li rob bjegunac vredniji; ni Muhamed ne mogaše ih ravnati, jer svi na dvie strane se razdieliše na potjeru za bjegunci. Dočim je starac za potjerom vikao te se sada k ženskadiji obratio, da se mu i ova ne razprši, kao jato golubica, vidi na svoj veliki jad, gdje dvie žene spas svoj takodjer u biegu nadjoše i baš u šumi blizo Drave izčeznuše.

Strašno psujuć i kandžijom zaostavše stare i bolestne mlade žene u hrpu tjerajuć, vidie na svoje veselje da jednoga bjegunca vode.

Bijaše to nesretni Imro, koj ne mogavši brzo prieko Karašice preplivati, jašećemu Turčinu u ruke pade.

Strašna ga čekaše kazna. Al veselo ju Imro podnosi čuvši, da dvie žene i Mato sretno izmakoše, i videći, da medju ženami Matine materc i njegove seke Kate ne ima.

III.

Mustaj, čuvši od Muhameda, da si nije mnogo sa robovi pomogao, da su jedva i jedva posao svršili, sažali svoje marhe, koju mu Osiečki paša zaplieni.

Imro, koj začu tugu i nevolju Mustajevu, stojeći sad pred njim na sudu, obtužen od Muhameda, naviesti begu, da kod Kravica, kud bi bio već dospjeo, da ga ne budu uhvatili, velika čreda marhe se pase, i da ju samo dva čobana čuvaju.

Ova viest Imru za sada spasi.

"E bre! kaurska psino! viknu Mustaj. Vidit ću, je li istinu govoriš; ako lažeš, eno onaj kolac! Ne ćeš se ga proći. Muhamede, ti ga čuvaj, ili ti je propala duša. A sad ovamo mi hata! Napunite fišekluke, da toj Osiečkoj haramiji u vrieme moje dobro ugrabimo. Na noge momci! Po pravom hadetu; a ti Muhamedu pripravi nam dobru večeru. Hajde napried!„

"Sad hajde! ne ćeš mi više izmaći! — veli Muhamed udariv Imru na novo svezanoga, te ga odvede sa sobom u kuhinju, gdje je imao za svoga gospodara večeru spremiti; jer Muhamed bijaše u jednoj osobi i sokač i privuičar i nadziratelj.

"Šta ću samo kuhati, da razljutjenomu gospodaru ugodim? razmišljao starac tada. Evo, Imro, te piliće osnaži pa zaboravi na svoju slobodu, koju ćeš težko ikada steći. Što samo kuhat? Kačamak najradje jede, ali toga ja praviti ne znam, jer prijašnji sokač nikomu toga kazao nije!

"Kačamak? prihvati Imro, kojemu je u glavi zablisnulo. To ja dobro znam. U Požegi u manastiru najbolјeg znadu praviti a ja u tom mnogo putu sokaču pomogoh.„

"Tako valja! Sretan si kaurine; tim si stečeš kod nas ljubav i dobiješ manje batina, ako znaš kačamak praviti. Daj, kaži česa ti za to jelo treba?

"Malo brašna, malo, da! preda svim, imate li dobra, stara vina?

"Vina? Zar bi ti kaurine pio?

“Da kakav je kačamak bez vina?

“Ajde, to je drugo! Al zar ne znaš, da pravi Turčin vina piti ne smije?

“Mislim, da beg ni znati ne mora, da ima vina u jelu, samo kad mu bude u slast.

“Pravo veliš, kaurine, ta on sam rad kad kada u tajnu vina se napije. Alah je velik a prorok nije svaznajući. Hajde dakle u pivnicu!

Otidoše.

Zakazano je voće najsladje, veli se; tako bijaše i tu. Muhamed, čuvar zarobljenih lagava u podrumu svoga gospodara nije znao na sebe zaboraviti, a kamo li danas, kad gospodara doma nije bilo i kad veselje, da čast i slava za kačamak njega čekaše! Za to se je i malo više nalokao. Kakvo čudo, kad bi iz podruma izašli, da Muhamed nije znao, kojom nogom treba desno a kojom lievo koracati.

Dočim Imro kačamak spravljaše, prekrsti starac noge a Imro jedva se dočeka, da se mu želja izpuni, da starac zaspi. A tako se je i sbilo. Imro pusti kuhaču te uhvativši Muhamedovu skinutu azdiju i njegovu turban-kapu, upali njegovu lulu, te koraca starčevim korakom okolo straže, koja ne bi u taj par ni za neprijatelja a kamo li za starca Turčina marila, jer je sretno na svom mjestu zadriemala. Imro pako vuče se pozorno kroz njekoliko sokaka Valpovačkih te se namjeri na najbliži i najzgodnji put k Dravi.

Videći, da se ničesa bojati nejma, krenu se u staro Valpovo, gdje je naumio svoje Tursko odielo skinuti, da sretno u Madjarsku prebjegne.

Staro Valpovo, ili pravo rekši Valpovo, stojaše na mjestu istog imena, gdje je sada groblje s malom crkvicom. U ono doba pako bijaše već razoreno. Samo gdje koja stajaše još kuća, s krovom opaljenim, samo se vidjahu stupovi, zidine, pepeo i crni ugljen. Vlastnici ostaviše zlokobno mjesto, mjesto smrti, a oni koji nisu poginuli ili se izselili, naprave si nove kolibe okol grada, u šumi, gdje je dan danas Valpovo.

U jednu popaljenu kuću se Imro namjeri, da ondje haljine svuče. Jedva udje — plašljivo jaukanje dviju žena ga pozdravi. Na čudo vidi Katu i njenu mater.

Bacivši azdiju, koje se žene plašiše, pokaza se u pravom licu. Kata mu pane u naručaj i Imro brzo začuje, šta ta žene rade, koje je naumio tražiti.

Pobjegoše sretno svojim krvnikom, ali jedva stigoše u ove razvaline, jer stara mati iznemože a Kata moraše bolnu od Drave natrag ovamo u kuću donesti dok se opravi.

Bile su obadvie u sdvojenju. Kukavna i žedna žena ne imaše ni kapi vode, bunari bijahu svi usahli a Kata nije smjela udaljiti se od svojega ukrilišta, ako nije htjela svojim krvnikom u ruke pasti. Za to im je Imro dobro došao. Al šta mogaše i on? U biegu tražiti svoj spas, bolna bo starica nije smjela misliti na put; a kako da Imro njim bude u pomoć? Sela ne ima nigdje na blizu, a stražari begovi lasno bi bjeguncu u trag došli. Što dakle činiti? Mati trebuje hrane, vode, obsluge, treba i lieka, a na javno ne smiju. Kud kamo?

Imro je odmah znao pomoći.

Obuče opet svoju azdiju, pa hajd žurno natrag u grad.

Stražar ne mari a Muhamed jošte tvrdo spava. Imro prigleda na kačamak, uzme u torbu vina, kruha i mesa i drugoga koje čega, te se žuri, da se pred noć od bolestnice vrati. Sad ne mari više Imro za svoje robstvo, da, njemu se činjaše, da je na slobodi, jer može materi i sestri svojega pobratima pomagati. Već se mrak hvataše, kad se je Imro u grad vratjao. Jedva na vrata unidje, začuje strašnu viku u kuhinji. I pomisli si, kad uvidi konja i marhe u dvoru, šta se je zbilo. Brzo, da ga itko ne opazi, baci kapu i azdiju, te uhvativši naokolo ležećih njekoliko cjepanica, i svezav lancem opet svoje noge, kao i prije, otidje u kuhinju.

Mustaj je baš pijanog pivničara kaznio.

"Šta je radio taj bekrija? upita Mustaj Imru, koj cjepanice pod kotao metaše.

"Šta, ja ne znam — odgovori ovaj. Ja imah brigu eto sa kačamakom a on je dotle otišao.„

"Sa kačamakom? upita hitro Mustaj, a lice mu se razvedri. Zar ti razumiješ kačamaka?

"Je l' da znam? Viditi ćeš, čestiti beže, i kušati ćeš.

"To mi je današnji dan baš sretan; nastavi beg. Čreda mi je opet u dvoru a danas će biti kačamaka. E bre! Da vidimo.

"A je li taj stari pas odavna spava? upita okrenuvši se opet. A ti ne izmačeš? To je veliko čudo!

Uzamši ključe od pivnice iz Muhamedove torbe, kojega je u zatvor baciti zapovjedio, ode, da žedju ugasi, ne mareći što koran o vinu piše. Takovi bijahu oni svi u ono doba. Oholi na svoju sreću, koja im naraste s nesloge naših velikaša, ne znahu više šta da čine od prokšenosti; sirota raja bijaše već utamanjena i za to stanu zaboravljati na svoj zakon, koj za njih bojevaše i koj im pobjede dobivaše. Sad ne imajući koga više tući, klahu se medju sobom, iz obiesti postahu pijanice, te si tako sami sebi propast kopahu; a to je bila baš sreća za naše praotce.

Al nije se Mustaj ni okriepio; uplašen pusti čašu iz ruke te potrči iz podruma, da čuje, za što stražar tako strašno na oružje viče.

"Na noge! Na oružje! viče i sam Mustaj. Neima, fajde! Brzo! Stražaru, kapiju spusti!

"Što je? pitaju vojnici iza sna.

"Tu ne ima šale! Osiečki paša hoće se Mustaju osvetit, što mu je marhu kod Kravice oteo.

Al zaman su puške nabijali. Hasan Osiečki već se bori na kapiji, koju Mustajovi vojnici ne mogoše u vrieme zatvoriti a eto ih za koj čas već u dvoru.

"Grad je moj plien a ti mi odgovaraj! poviknu Hasan drkćućemu Mustaju.

"Brzo na noge! da dielimo mejdan! Nas dvoje nikad drugačije se ne izravnamo, dok se jedan s crnom zemljom ne sravna.

Mustaj nije bio u taj čas za boj sposoban. A kako! Nije imao puške ni sablje samo za šalu u ruci, junak ne bijaše nikada, begluk dobi od vezira na poklon, a trbušina priečiše ramenu bojevati.

Znajući to Hasan, ne će da se zadovolji i psujući i grdeći Mustaja kao babu, misli, kakav gospodar, takvi i sluge, te poviče: Dobro, kad ne možeš a ti izaberi od tvojih ljudij, koj bi mjesto tebe stvar našu namirio... Ne? Zar nikoga ne imaš? Zar ni tvoji sluge za tebe ne mare? "Vikaše paša, ufajući se u svoje junačtvo na glasu.

"Ovo me u mjesto bega Mustaje!„

Svi se obazru, gledajući i čudeći se, tko to prozbori i koj hoće mejdan dieliti s Hasanom junakom na glasu.

Kako? Da ja s kaurinom mejdan dielim? vikaše Hasan. Al neka bude, bit će jedan kaurin manje! i već maši oružjem po Imri. Zametnu se boj kratak ali strašan. Hasan panu, u svojoj krvi se daveć. Osiečki Turci, potjerani Valpovačkimi, koji sad i sa Mustajem odahnuše, jedva se prodroše širokom kapijom, koja sad prvi put preveć uzka bijaše, te Valpovčani kasno do noći Osiečke tjeraše i ubijaše.

"Gdje je Imro? upita Mustaj veselo, vrativši se iz potjere.

"Evo ga — odgovori isti, noseći zdjelu — pa baš nosi čestitomu begu kačamak.

"Alah je velik i ti njegov junak. Imro, ti se moraš poturčit. Ibrahim ti budi ime!

"Čestiti beže, evo kačamak će ohladnit!

"Pravo veliš, Ibrahime; baš sam kao vuče gladan.

"Čestit kaur, tako mi Alah! — razgovaraše beg sam sebe, jeduć kačamak. — Taj se mora poturčit a mojega oka zjenica, moja kći Zulejma nek mu bude ženom. Pa eto ti beže sina, koj ne pobjegne iz robstva ma se mu i stražar opio; koj zna kačamak spravljati i neprijateljske, nevjerne Turke ubijati!

IV.

Imro je sad svaki dan pohadjao bolestnicu, donašajuć im, česa su trebovale, a nije se morao bojati, da mu u tom poslu itko priečio bude; jer on u gradu podpunu slobodu i begovu milost uživaše; dapače i beg, videći, da tvrdoglavi kaur poturčiti se ne će, obećao mu, da mu izpuni jednu bilo koju godj želju. A šta je izprosio siromah Imro rob? Valjda sam sebi slobodu? Za ovu nije mario; ta bio je kao na slobodi; nu, na njegovu prošnju pusti Mustaj sve na Požežkom polju skupa sa Imro zarobljene. Bilo ih ženskih i mužkih i djetce do 50.

Velika je to milost u Turčina, u ono doba i još veća, da ih svih pusti i Imri na volju ostavi, otići ili kod njega kao kuhač s dobrom plaćom ostati.

Svi na slobodu pušćeni nastaniše se okolo grada a tako je vremenom sadašnje Valpovo se umložavalo. Kod ovih ljudij našao je Imro i sobicu za Katu i njezinu mater, da mu budu na blizu.

Mustaj medju tim postane pašom po smrti Hasanovoj a Imro mu bijaše najbolji sluga. Turčinu je služio, ne bijaše mu liepa plaća od Turčina sramotom; jer plaćom tom stekao je sebi vjekovito ime, vjekovitu plaću. Kad godj se je sbilo, da je Mustaja u dobrom našao, i moliti smjeo, to je za stalno jednu dušu iz robstva izmolio i izplatio. Veli se da je Imro Rastiović prieko dvie stotine sužanja na slobodu izbavio i tako toliko učinio,

koliko su braća sa sabljom u ruci domovinu braneć, učinila. Prem da mu bijaše ovo stanje mukom, da ne može na ravnom polju junački domovinu poslužiti, ipak je svesrdno činio, što je uzmogao, što mu Bog odsudi, i jedva je izčekivao vrieme, da mu Mato zadanu rieč obdrži; mater i Katu bo nije htjeo goloj sudbini ostaviti.

Već je biela zima izčeznula proljetje na novo se otvaraše, mati Katina uvjek još boluje, a Mate ne ima. Tu puknu strašan za Valpovačku okolicu glas. Mustaj paša dobije zapovied, da iz svojega kotara 50 ženskih glava, djevojačke izabrane ljepote ponajviše do 18 godina sakupi i put Stambula sjajnomu caru odpremi. Sam Mustaj uplaši se otoga glasa. Gdje toliko djevojčadi uzeti? Uzmi prosjaku torbu, kad ne ima! A kukavnija bijaše naša domovina u to doba od ovakoga prosjaka. Množina robova patjaše već pod težkim jarmom Moslema, za njihove liene ruke radeć i za usta im se brižeć a ženskadija od davna gine, pa gine; tko nije pobjegao, izselio se; te zaostavši ili bijahu prisiljeni izdati braću i vjeru, ili pod jarmom umrti — a glad, nužda, bieda, strašno robstvo i progonstvo otupi često i srdce najplemenitije.

Jaki je sad Mustaj kupio, silom otimao, jer je i on morao! Nijedna žena ne bijaše sigurna, ni u danu ni u noći; bijahu bo sve bez pomoći a tko da brani? Al i Mustaj koju noćcu je probdio, ne znajući gdje toliko žena uzeti.

Tako si i danas glavu razbija, gdje još jedno djevojče uloviti, da mu se broj dovrši.

“Ta Muhamede – upita Mustaj ovoga, oprostivši mu sada jer ga je zaradi njegovoga znanja okolice i sve djevojčadi trebao. Zar ne znaš sjetiti se na nijednu glavu više?

Stari grješnik lukavo se nasmija, te zaklima glavom.

“Zar ne čuješ? upita opet paša.

“Ja bi do duše znao za jednu, ali znam, da si čestiti gospodaru preveć Imri milostiv.„

“Šta Imri milostiv? Zar je Imro djevojka?

“Nije, ali on jednu čuva.

Lukavi, jalni i osvetljivi poturica Muhamed jedva je izčekao prigode, da se Imri osveti, zarad kojega je milost i povjeru Mustajinu izgubio.

“Ne znam gdje bi ju čuvao — odgovori ovaj — Ta protražismo sve Valpovo, svaki budžak.

“A u starom Valpovu?

“Idi, beno; tko bi u tih razvalinah stanovao?

“Nije ni ona tamo stanovala, dok nije Imro za bolje usudio tebi ju iz puta ukloniti, a sad, bojeći se zla, preseli ju opet onamo. Ja to dobro izvidih i osvjedočih se, znam i kavez, gdje pticu čuva.

“Na noge starče! viknu veselo Mustaj; pa pригledaj, spava li već Imro, ja ću te s njekolika momaka pred vrati čekati.

Muhamed zaboravivši na svoje stare noge, te veselo, da se neprijatelju osveti, pohiti.

Bijaše tamna noć. Ni zviezdice se vidjelo nije. Usred razvalina staroga Valpova sijaše se svjetlo maleno kao zviezdica — na ovu su se namjerili Mustaj, Muhamed i dva momka.

V.

Sobu je žalostno pogledati - soba, ako se samo tako četiri zida kršcvita i oderana zvati mogu, od vatre prije tu bjesnivše začadjena, bez pokućtva, prazna, samo u budžaku na slami leži kukavna starica, na smrt bolestna i polag nje kleči ljepota djevojka, vjerna kći, radost materina kao angjeo pokoja.

"Šta ćete? „ upita mati hroptećim glasom unišavše nemile goste, na dobro ne sluteć.

"Šta? odgovori Mustaj, koj začudjen ljepotom djevojkom, sav se u nju ponorio. Šta drugo, nego ovo zlato?

"Moje diete? Nikada! „ viknu mati kao lavica, kojoj mlado grabežljivac ugrabiti hoće i ustanu, da jedinče brani, ali šta će starica? Od bolesti pala je opet bez duše na tle.

"Šta će ti diete! veli Muhamed. Ta ti si se kukavico dosta naživila i već pol godine na slobodi tumaraš, trpiš; i tako si mi iz šaka pobjegla. Sad će tko drugi kćerino lice ljubiti....„

"A kako se zove ta golubica?„ upitaše Mustaj.

"Kato!' Zlato! Ta to je liepo ime! Hodi, dušo, da budeš... tudja? Ne, ne! Moja da budeš, mene da ljubiš; volim — sve, i svoju kćer za tebe dati, da bude broj podpun.... Hajde, momci, s njom na hata, da mi golubica ne odleti.

U zalud se djevojče brani; grabežljivcu se golubčad ne ubrani.

Kukavna je mati u to doba ugasnula — izdahnula!

VI.

Možemo si misliti, kakva to bijaše rana za Imru, kad pohiti u pohod k prijateljem u staro Valpovo a vidje, da je mati mrtva, kći da je izčeznula.

U zalud trkaše po obližnjih selih, pitajući putnike i ljude, nisu li ovako i onako djevojče gdje vidjeti. Gdje bi mogla biti, nije mu ni malo na um palo, jer drugačije morali bi majku prije ubiti, nego bi joj diete ugrabili. Tako mišljaše; a mati ne bijaše ipak nikakvim oružjem ranjena, umrla je, a Kata bez sumnje se je sama udaljila. Umoren tjelesno i duševno od samoga traženja istom kasno u noći se je u grad svratio, da opočine. Ali kakav to pokoj i mir, gdje je srdce, misao uzburkana kao more nemilom i nedragom burom? I mislio, pa mislio, što će i kako će. Da tu dalje ostati ne može, to mu kazivaše nutrnji glas, a put mu tako ništa priečilo nije; al Imro ipak oklievaše, te oklievaše, ne znajući za što. "Ako je Kata na slobodi, dobro je njoj! Naći će valjda brata — težko mi je bez nje ali valjda možem i drugim pomoći.

Jednoga dana baš sjedi Imro u svojoj sobi, te broji, koliko bi mu trebalo još služiti, da izplati iz robstva Osiečkomu begu troje poznatih sužanja. Bijaše to u jutro, kada je najbolje mislio, da ga nitko a ovom tajnom poslu pohoditi ne će.

Tu na jedan put na njegovo veliko čudo pritrči Mustaj kao razjaren lav u Imrovu sobu.

"Gdje je? upita hropteć te iz očiju zasjenu mu munja, u licu mu planu vatra, te vid mu u svaki budžak sobice zaviri-

“Tko? upita Imro, ne znajući, što se dogodi.

“Kata! „ viknu Mustaj.

“Ka-ta? Koja....

“Brzo, Katu mi daj — daj! ili kukavac poginuo se, ne — “sjeti se brzo, te prihvati„ — kaži samo, gdje je Kata, ja nju za tebe čuvah a ona mi noćas iz kadunluka izčeznu. Imro — evo ti Valpovački grad, ako mi Katu dobaviš; ta svoju rodjenu kćer volio sam u Stambul poslati za nju zamieniti a sad da ju izgubim, kad počimlje razcvjetati pupoljak kao ljubko mirisna ružica?„

“A tko ju je odnio? “zaviknu Imro razljutjen.

“Daj, kaži, tko? Da ja znam.„

“Je li još Vjerovitički beg kod tebe na pohodu? „

“Vele, da je jučer otišao.„

“A je li ju on vidio? „

“Ta ja lud sám sam ga u kadunluk vodio. „

“On ju je odveo! A nitko drugi nije to bio nego on! Sinoć vidih iz prozora kao kršćana obučenoga čovjeka sa ženom izpod grada; a da ju beg u lieu kršćana tako prevari?„

“Ala liepoga mi pohoda Vjerovitičkoga bega. Hvala mu na veselju! Imro, Katu mi donesi, Katu - a ja ti pustim sve, sve robove u mojem pašaluku, ima ih 300. Sve ti ih pustim na slobodu — tebi na veselje, njim u zdravlje.... „

Mustaj još dalje jaukaše, ali Imro ga čuo nije; jer bacivši se na hitronogoga vranca letio je kao ptica lastavica niz ravno polje k Vjerovitici.

VII.

Imru je sreća pratila, jer u Vjerovitici zavlada velika buna, a sam ondješnji beg u nemalom strahu se nalazio, tako da nije ni časa imao misliti na Katu, koju je u sobi zatvorio; jer se je ban Drašković kod Dravé baš onda utaborio, kada beg u pohode otidje, i ban se spremaše i junake kupljaše da na Ture udariti može, dočim junaci na glasu, Kovačević okolo Požege, Luka Senčević, Juranić sa množinom braće junaka domovinu branjaše, ne mogući dulje podnieti oklievanja u nuždi udaljenoga i u zlatnom Pragu s naukami bavećega se cara, i čudo da se u sdvojenju Moslemom posve ne podložili. Oholi begovi i serdari, i Turci u obće, našim junakom svojom neslogom olakšivali su posao.

Plašio se sbiljam Vjerovitički paša, a nije šala, kad eto ti pred vrati ban a tamo, vele, približava se momče novi hajduk od Broda prieko Požege sve plieneć i ubijajuć, što samo Tursko odielo i ime nosi s četom odabranom od hiljade glava a eto ti! čeka ga i potjera od moćnoga i velmožnoga Mustaja Valpovačkog, koj mu zajam dužan ostati ne će. —

Nije on, a kamo li družina njegova znala, gdje mu glava stoji, a kamo, da mari i da pazi na staru babu, koja se tja do kapije dovuče prosjakajuć.

“Idi a prosi tamo žene za staru opravu, a ne mene! odgovori paša, motreći u večerno oblačno doba u daljini dižuću se prašinu i crveni žar na južnom nebu i nasluškujuć udaljeno pucanje.

Baba unidje u grad a paša baš u tom uzklikne: "šta ovaj žar tamo?„

"Jasenovac gori!„ odgovoriše mu.

"A to bi red sad na nas došao? Hajde Ibrahime, hitro, izberi dobre poslenike pa pram vinogradom na mostu — noć je tu, oni hoće za stalno ovamo; za to vi hajdite žurno k mostu nad onom propastju u brdu, te ju još vratolomniju učinite i priredite, da jim vodja kosti prebije. Četa bez vodje, uda bez glave.„

Momci otidoše, a beg krenu u dvor te poviče na dvoru stojećoj: "Hajd žurno, babo, da zatvorim, a ti za drugimi, — reče momku tu zaostavšemu — da druge stigneš i u gorici raditi pomogneš.„

Jedva beg kapiju zatvori, sastane se baba sa momkom, te koracaju šuteć na kraj varoša; tu ih čekaše hat. Sjedne momak, sjedne i baba, ali čudo, da baba sama konja ravna i momak da se babe tako bojazlivo drži?

Jedva da su iz varoša hiljadu koraka pram Suhomu Polju jahali, trgne baba uzdu konju, te konj stane.

Razmislivši se krene baba konja k Jasenovcu, te udarivši konja ostrugom jaše putem k Jasenovcu; tamo bo, kako baba začu od bega samoga ima prijatelja, kršćana, tamo junak Lapsanović danas stoji sa svojom četom, da se u Vjeroviticu uputi.

Nastala je tamna noć. Jašioci stignuše baš u gorice. Put je uzak, iz obadvaju strana strme gore. Leti dorat, kao da mora goru preletiti jer eto ti tane mu zažviždа okolo uha, baš opet drugo i momku u turbankapu; Leti dorat jedva se kopitom zemlje dotiče.

Još mali čas a prieko mosta vodi put kroz šumu a tamo čeka bjegunce spas. Već su na mostu, daske zlokobno tutnje, al čuj i strašna buka i triesak — most se sruši a hat sa svojim teretom spade u duboku propast....

U taj čas začuje se iz šume smieh. —

Još mali čas projde a od Jasenovačke strane prihiti četa vojnička k mostu.

"Vidite, a to je Turčin!„ veli jedan, gledajući u propast — tu gore ostade turbankapa. Tko komu jamu kopa, sam se u nju zakopa.„

"Samo da se vidi, tko je? upita drugi.

"Čekajmo, dok vodja dojde.„

Malo poslie dojde vodja sa svojom vojskom.

"Živio Lapsanović!„ poviknu junaci.

"Šta se tu dogodi?„ upita ovaj.

"Vjerovitički paša htjeo je tebi propast a nam grob pripraviti; baš su njegovi sluge sgotovili mišolovku, dokle mi četiri u šumi čekasmo, kad eto ti Turčin sam tam spade i sa svojim plienom.„

"Sa plienom? Valjda žena? To će bit kršćansko diete. Hajd junaci, dolje, pa iznesite ženu.„

Učiniše tako. Baš je mjesečina kroz oblake se promolila.

Baba sama si iz glave maramu baci.

Vodja mu pogledne u lice.

„Imro!" poviče ovaj — jesi li to? Šta je to? Kaži, gdje mi je blago, moja sestrica Kata, gdje ću ju najti?

Imro ne mogaše progovoriti; potoci krvi idjaše mu iz ustiju i nosa — te pokaže samo rukom u propast.

Iznesu mlado momče Turčina — mrtva. Mato Lapsanović panu na mrtvo tjelo svoje sestre Kate....

Načiniše grob, te Lapsanović sam u njeg svoju sestru pogrebe — drugi pako obslužavahu bolnoga Imru.

Imro se malo okriepi, metnu ga na konja, te četa krene se drugim putem k Valpovu.

VIII.

Mustaju nije bilo po odlazu Imrovu mira.

„Hoće-li Imro s Katom dojti ili ne?" To bijaše pitanje, koje mu mirovati nije dalo.

Ne trajaše ni čitav sat a Mustaj bijaše već s njekoliko odabranih na putu; a za to ostade Valpovački grad skoro prazan, osim male posade, koju imao ravnati Muhamed. Prije nego se zora zarumeni, stiže četa Lapsanovićeva pred vrata. Zaostavša četa Mustajeva branjaše se što znadjaše bolje, ali oporaviv se Imro pokazà tajni ulaz, i dok se jedan odiel na vratih borio, uljeze tajnim ulazom u dvor. Imro, ne mogaše tako napred kao drugi, oslabiv kad padè, i budući mu se prsa na novo krvju zalila, sjede, da malo opočine, znajući da Lapsanović sam stvar rieši.

U tom ali bježi okolo njega njetko, a Imro upozna starca Muhameda, koj hoće da izmakne.

Imro napne svu svoju snagu, te za njim. Ne mari Imro za svoja prsa, za svoju bol te za osvetljivom poturicom, koj zaboravivši na stare noge, bježi kao plaha zvier. Sretan je bio! Jedva da opazi na blizu konja, što ga ostavio koj junak tajnim ulazom uzkim u grad otišavši, djipi sretno na njega, pa udariv ga, da konj zadreknuo, bježi, te hoće dušmanu izmaći. Bježi Imro i napinja svu svoju silu, puca za jašiocem, ali taj bježi ipak dalje, bježi Imro, dok mu Muhamed iz očiju izčeznu. Dotrči Imro u staro Valpovo za njim, i ne zna ima li starca dalje tražiti ili ne; već je proklinjao nesgodu, da mu nevjernik izmako — kad eto uvidi na sokaku konja, koj iznemogavši, pao i da je to konj, kojim se Muhamed poslužio, i kojega je Imro sretno pogodio, skoči dakle Imro, da bjegunca potraži i sretno dojde do razvaljene kolibe gdje Kata s materom stanovaše te vidi i čudi se.

Starac Muhamed klečaše kod mrtvole; ta bijaše na pola svučena a kako se vidjaše, baš za to, da Muhamed njezinu haljinu obuče. Starac kleči, te sagnut na prsa pokojne ljubi zlatni križ, koj joj okolo vrata visjaše, te starac križ ljubi i gorke suze proliva.

„Muhamede, grješniče? Zar se sprdaš krstu? vikne Imro i napregne sablju da starca posieče.

„Ne sprdam se! To je moja žena — gle! taj križ! viknu starac — a ja poturica!"

„Ti? A ti ubojica svoje kćeri, i žene?" rekne Imro začudjen. „Izdajico!"

"Ja? Nisam! Nisam! viknu Muhamed, te se zače strašno smijati i lativ se puške upali ju na Imru; al ne pogodi. Djipi Imro na noge, djipi i starac, kojemu se pamet splela, te starac vojevaše kao mladi lav — Imri na novo prsa se uzburkaju — krv mu curi nosom i ustima — starac učini još jedan udarac, te Imro pane mrtav na tle...„

IX.

Mato Lapsanovič posveti svoj život domovini slobodiv ju. Pomogav predobiti Draškoviću Vjeroviticu, predobi na novo Valpovački grad i to samo za to, da izgubljenoga Imru traži, te pune dvie godine ostane u držanju grada, strah i grozu u okolici u Turaka razširivajuć i ubogim Slavoncem pomagajuć gdje pomoći trebalo.

Jedan put se baš vratjaše iz potjere od Drave, te ga plaha kiša stigne u okolici staroga Valpova. Ne bojahu se junaci kiše ali sad tražahu da se pred kišom sakriju. Lapsanović, uvezao konja na kolac, trči u razvaljenu sobicu, te vidi tri mrtvole. Prigledavši bliže vidi i spozna — Imru, svoju mater i — otca. —

ŽAO ZA SRAMOTU.

I.

Samo onaj, koj bistrim okom, dubokim mozganjem u istu bitnost stvari proniče, može opaziti divnu sponju, kojom se vratolomni dogadjaji sudbine, ma bili oni kako mu drago prividno različni, spajaju; dočim sprostu oku, prostu sudu zagonetkom ostaje nerazmršivom. U neizmjernih razstojih, vremenom i krajem različni shivaju se dogodjaji, pa su ipak tako srodni i jednolični, kao da ih je ista čovječja ruka proizvela. Tada treba, da ju slabo samo obasine svjetlo, pa eto im prije nevidiva traga! eto uzala, kojimi se razni dogodjaji mudro i tanko, ali mogostručno vežu; eto! tada im se i prosto divi oko; ili opet treba samo neznatna slučaja; razni kraji povuku se skupa, i eto golema čuda! osnova sudbine izvedena u svoj svojoj sjajnosti. Mi hrlimo u vrieme, laćamo se onoga, što nam prije slučajno nadodje puštamo ga; jer nam se čini bez važnosti i koristi; ali na jednom iza više godina susretnemo ga, kad je već cielu povorku znatnijih čina za sobom povuklo, gdje naviešta neprestano tvoreću providnost, koja, kako u ustrojnom tako niti u ćudorednom svietu ništa ne zabacuje, već sve bezkonačno razvija.

Gustom šikarom, krenuvši s javnoga puta trči ukusan dostavnik, pun dragocjene robe i blaga. Poštar, što na prednjem paripčetu jaše, stane se brižno i plaho ogledavati po mjestu, bi reći, da na mjesto preža; a poslužnik mu na baku prati očima svaki mig i kretanje. Dok bi rukami plesnuo, poštar zaustavi konje, odapne kuburu, a poslužnik se svali na zemlju, da niti petom maknuo nije. Prozori su na dostavniku zastrti, da razabrati nisi mogao, je li prazan, ili se putnik žarkoj pripeci sunca Talijanskoga u samo pódne zaklanja. Na prasak kubure odmaknu se zastor s prozora, a nanj ukaza se čovjek muževna pogleda i ponosita čela, — u zao čas! pogodi ga tane u sried ćela ponosita, i svali svega krvava nazad u kola.

Poštar priskoči, zaviri kroz prozor u kola, nakesi se — valjda što je dobro nišanio — i obazrie se na izvaljena poslužnika. Utvora ta izvaljena digne glavu, pogleda razbojnika, koj uzanj kao niem stajaše, i skoči sa svim neoštećen na noge. Nisu dugo štentali. Škoče zajedno u kola, pa nješto čvrsto u bundu zamotano — bio je mrtvac — odvuku u grmlje. Stane praskot suhih grana i šuštanje lišća, a za malą povrate se oba, te spuste zastore na prozorih još bolje. Sjednu za tim svak na svoje mjesto, kao da se ništa ni dogodilo nije, te potjeraju konje u skok. Provališe više milja od strašnoga pozorišta. Godina za godinom prodje kao dan, prodje čitav jedan čovjećji viek, a zločinu ne bi kakvih gorih posljedica. Činjaše se, da mu istoga traga nestade. Krvava doista šala sudbine! ali se sve pod nebom zaboraviti može!

II.

Dvadeset po prilici godina kašnje trče javnim putom medj Modenom i Bolonjom opet njeka putna kola puna dragocjene prtljage i sjajno odjevenih poslužnika. I nje snadje nesreća, ali sa svim drugoga lica: potare im se kolo. Srećom njekom pripeti se to blizo seoske krčme, gdje je u jedno i pošta bila. Sila gore lomi, veli se; — naš gospodin putnik dakle morade tu prenoćiti. Nije on naučan bio podnašati i trpjeti, za to nije znao od gnieva šta da počme, — ali šta će gol u koprivi. Zaori kao grom na kočijaša, lupi dva tri puta konja, što je zakrenuv kod toga najviše sakrivio, prokune put i one koji su ga gradili, uzbiesni na poslužnike, koji drhćuć zauške i daljne zapoviedi očekivahu; i to je sve bilo, čim si je na prvi mah mogao srce izkaliti te izliti žuć, koje je u njega prieko mjere bilo, a uz to često uzavrijala. Prost, ali udoban i čist konak raztjera ponješto s lica mu tmastu oblačinu, te trudan od vožnje protegne se na gradjanski urešenu naslonjaču. Ne bi zadugo miran. Skoči na noge pa počne gore dolje sobu mjeriti dugimi koračaji, izdere se na sobaricu, naručuje pa opet opozivlje, zove poslužnike, a kad dodju, psuje ih i šalje na dno pakla. Više nego išta, mučilo ga je vrieme; a nastojanje, da si ga pokrati, učini njegvu onako divlju ćud još strašnijom. Napokon mu postade soba pretiesna i nesnosljiva; — odluči saći u obćinsku, gdje se je mnogu družtvu nadati mogao. Ta pametnije je i s ludjaci, nego li samu, zamumlja sam sobom, otvori vrata i stupi u sobu; nu družbe nije jako svojom nenadanom posjetom zabunio.

Okol velika okrugla stola sjedjaše čeljad radeć. Odzgor na njekakvu predpotopnu stolcu sjedeća gazdarica držeć preslicu u ruci bijaše drugim uzor marljivosti. To se zna, da u takovih slučajevih šale i pripoviesti ne prestaju, da ih gazdarica mora imati punu torbu, budi šaljivih budi groznih, da čeljadi u san ne uljulja te zašije očiju, i da joj ne kljocnu ruke.

Naš putnik — Rus — kad si drugačije pomoći ne znade, sjedne na stolac; a staričine mu pripoviesti, budući da je u talijanštini sa svim čvrst bio, dobro dodjoše; dosada mu odlahnu, te mu se kad što i posmieh ukrade.

Te večeri pripoviesti bijahu odviše krvave. Starica — jer je to osobito jeftino i dobro sredstvo za napet čeljadi pozornost — metnu sve, što je bilo i ne bilo, istinito, izmišljeno, i pretjerano sve to ona metnu na rešeto.

Ah! djeco moja, počme ona za malo, ta ne treba nam daleko tražiti groznih primjera. Naš zavičaj vidje nebrojenih zločina, i to tako mudro izvedenih, da jih ista pravda dostignuti ne mogaše. Vi ste premladi, pa ih ni doživjeli niste; nu ja se još dobro sjećam jednoga strašnoga prizoru, što se je čisto blizo nas prije 20 godina dogodio.

"Da li majko! vi mislite na onoga bogatoga Rusa," primjetne njeki.

"Da! da! djeco!" Svi ju znate, pak ćemo ju i preskočiti za sada.

Voroničev, — tako se zvaše naš Ruski vlastelin — koj je radi duga časa udobnu svoju sobicu zakadjenom velikom sobetinom zamienio, protrne vas, čuvši da mu je zemljak bio, što je žrtvom toli grozna čina, a na istom putu pao; — makne stolac, te znalično upita staricu: O Rusu li pripoviedate, zar ne?

"Tako da, milostivi gospodine! a i vi ste Rus, ako se ne varam."

Pogodila ste; ja sam iz Ruske; za to bih rado znao, kako se je to dogodilo. Molim da mi pripovjedite.

Drage volje, milostivi gospodine! Vidite, tomu ima već prieko dvadeset godina. Moj pokojni čovjek istom što je ovu kućarku s poštom unajmio, kad se je njeki odličan gospodin iz Ruske, ovuda putujuć k nam navratio, i njekoliko dana radi nepovoljna zdravlja kod nas probavio. Vodio je sobom dva poslužnika, a bila mu oba, kako sam čula kmetovi. — Jedan od njih oboli težko putem; morade dakle, da ga kod nas ostavi dok se oporavi. Na taj način odpratio ga je samo onaj drugi poslužnik. Meni je taj čovjek još dan danas pred očima, a zvao se je Ku — Ku — — — a Kustrov, pomogne joj njetko. Bio je pristao momak; crne mu žive oči izražavahu nješta neprotumačljiva, da je čovjeka strah popadao. Gospodara svoga slušao bi u svem, štovao ga, — ovršivao bi sve radostno, makar je i bio rob. Strogost i karanje svoga gospodara podnašao bi šuteć; dapače uzpirilo bi u njem ponositost, koje bi se ja do ista uplašila, da sam mu gospodarica bila; jer je tom ponositošću naličio sapetu tigru, koj slaboću svojih veriga uvidja, te dobro proračunao, kako će se odtrgnuti. Kad bi ga moji sluge sažaljivali radi težke sudbine, u kojoj se već rodi, grizao bi samo usnice. Smijao bi se riedko, a kad bi se sve i nasmijao, njegvo se svjetlo oko ne smija, već kao da se ruga usnicama. U isto vrieme bio je kod nas za poštarsku službu stari kočijaš Lorenzo. On je bio vjeran i prostodušan; ali žali Bože samo izlikom; tim je samo sakrivati znao opaki i crni svoj predjašni život, s koga ga ne svrnu nipošto rdjava njegova savjest nego starost i nemoć. Prekasno žali Bože saznasmo, da je Lorenzo najkrvoločniji pustahija naših planina bio, da je svoj bogati plien zaigrati znao, te pod stare dane, da od glada ne pogine, poštenu, ali slabih dohodaka službu poštarsku uzeti morao. Kustrov i on, dok su još ovdje skupa bili, češće bi se sastajali; i brzo postaše oni dobri prijatelji; jer veli se, da brat brata nadje, ma gdje. Naravski, nam to ne mogaše u oči udariti ni smetati, jer smo Lorenza poznavali jedino kao dobroćudna i dosjetljiva šaljivca. Gospodin napokon ureče dan odlazka svoga; bolestni poslužnik Ivan ostade kod nas, a Kustrov mu napiše od strane svoga gospodara putni list, i naputak kako i kuda ima doći, kad ozdravi. Lorenzo podpreže dostavnik, na koj stanar naš s Kustrovom sjedne, a mi im još nazvasmo

sretan put. Mi čekamo, te čekamo Lorenza, al sve ban badava — njemu ni traga ni glasa; a već drugi dan nadjoše drvari Ruskoga vlastelina ubijena u grmlju, u bundu zamotana, i šušnjem samo s lahka zatrpana.

Poglavarstvo podigne odmah iztragu. Pronadje, da je pošta na više štacija uredno stigla, i čim bi brže pripREGA zamienjena, odjurila dalje. Uz to bijaše Kustrov strogo zabranio pristup k čvrsto zatvorenim kolim pod izgovorom, da mu gospodar — težko bolestan — odpočiva. Čim malo dalje dodjoše, pričini se naš rob samim gospodarom, i tako se je išlo njihovim tragom tja do Napulja, ali tu ga sa svim nestà. Bolja im sreća bude s druge strane; jer Lorenzo bi već za mjesec dana uhvaćen i zatvoren. Uz nebrojene svoje krvave majstorije i lupežtine prizna napokon, da je i Rusa ubio.

Kustrov ga bijaše s dvie sta cekina podmitio. Uz svu svoju osvetljivost i pohlepnost za bogatstvom bio je Kustrov još odviše preblag, da počini tolik zločin i sam svoga gospodara ubije. Dogovoreno je bilo da Lorenzo najprije na Kustrova sliepa naboja kuburu opali, da se on s lahka ranjen svali na zemlju i zamrè, da tako ne bude očigledac smrti svoga gospodara, a u slučaju, ako bi im djelo zlo za rukom pošlo, te na nje tko godj navalio, da se može kao nedužan izgovoriti. Pošlo im je i presretno za rukom; nu Lorenzo je dolijao, te platio svoje dobrijanstvo glavom. Kustrovu nikad ni glasa; po svoj prilici da ni on bolje prošao nije.

To je do ista žalostna pripoviest; — sreća da je stara, te se to već od davna sbilo, reče Voroničev. Imena mu se valjda više ne sjećate? Imam ga napisana, gospodine! i mogu vam ga pokazati. — Ustane, pa otvoriv jedan ormarić izvadi čadjav i žut komadić artije, i pruži ga svomu gostu. Ne poznato mi je, vaj! što je napisano na drugoj strani? Jest putni list, što ga napisa Kustrov bolestnomu Ivanu, koj je medju tim čuvši nesreću svoga gospodara još teže obolio i umro kod nas.

Veronićev prevrne pak čita. To je čudnovato pismo, — kaže malo začudjen; ono je takovo, da bi ga čovjek medj tisućom drugih prepoznao.

Ako vas baš tako, milostivi gospodine! zanima, možete ga uzeti. Ovdje bez koristi leži, budući da ovdje u cielom širokom kraju Ruski nitko ni pisnuti ne zna.

A šta će i meni? reče Voroničev; on bo samo radi duga časa tamo dodje, — pripovjestij se zanimivih naslušao, a šta će više?!

Vi ćete se, kako mislim, opet kući u Rusku vratiti, a Bog zna, ne bi li s ovom ceduljkom na kakav trag naišo, te tako onu pripoviest produžio, što sam ju ja ne znaške jako pokratiti morala.

Mislite? e dobro moja gospo! neka bude — svine artiju i metne u listnicu. Odmah za tim podje gori u sobu da legne.

III.

Prodje tomu punih pet godina. Voroničev potaknut osobitim nagonom, da postane u svakoj struci čovjekom izobraženim, koj je čitav sviet prošao te proučio, potrati ih na putovanje, ne propustiv ništa od tvrdoga i divljega svog značaja. Lošo stanje njegovih propalih i zaduženih dobara obori do zla Boga golemi trošak, što je tim putem skopčan bio. Stjepanov, kmet i

providnik dobara usudi mu se više puta pismeno predstaviti biedu; ali odgovore dobiva pune prietnje s dodatkom: da su se kmeti njegovi za života preblaga i predobra otca dosta odpočinuli, dosta novčine naspravili; neka dakle sada plaćaju, što su prije propustili, ma bilo dobrim ili zlim; neka pribavi novca, jer ga on krvavo treba. Stjepanov, kako je od naravi blag i dobroćudan bio, sklapljao bi ruke pročitavši pisma svoga gose; nu seljaci imali su još više za što stenjati i kukati.

Napokon mišljaše i Voroničev klatenju i razsipnoj igri konac učiniti, i vratiti se u zavičaj tim više, jer je osvjedočen bio, da je žudjenu izobraženost i to u najsavršenijem stupnju postigao. —

Kod kuće mu sprâva za doček ne bijaše baš sjajnih, nit su ga velikim uzhićenjem primili; ali on ne bijaše čovjek, komu bi šta takova u oči udariti moglo.

Stjepanov mu predade račune. Kmetovi bijahu oguljeni do kože, ali tko će napuniti kesurinu bez dna?! Ne samo da mu se stanje ništa ne poboljšà, dapače zagazi do vrata u dugove, s kojih se običnim putem izgaziti ne može.

Uz divlju i strmu ćud bijaše Voroničev tako lahkouman, da brige nit po imenu poznavao nije; a kad bi o što i zapeo, to on sve budućnosti ostavi. Stjepanovov račun namače mu mrke oblačine, a oči mu svjetljahu, kao izpod mrka oblaka sunce; — mislio bi, sad će iz njih udrti u Stjepanova trieskovi; — zalud ište u računu točku, s koje bi na njega nanišanio, sve bo bijaše u redu. Njekoliko bogumrzkih kletava i psovaka bijaše sve, čim je za tada žuč izliti mogao.

Novoga se u dvoru za njegova puta ništa ne dogodi, do toga, što je susjeda na blizo dobio, koj svojim čudnovatim ponašanjem veliku pozornost na se obrćaše. Paratikinom zvaše tudjina, a medjašio je uprav s Voroničevom. Njegovo vanjsko poduzetno poslovanje sudeć mogao je svak uvidjeti, da je bogat i velike kese čovjek; samo se to nikomu nije ljubilo, što je svakomu s očiju bježao, savez sa susjedi prekinuo jedan put za svakada; svaku posjetu, tko on bio da bio, strogo odbijao, a u zabavna družtva ne bi došao za živu glavu. To pustinjačtvo naknadio bi on opet svakovrstimi dobrimi djeli, tako, da je iste one, koji su poradi ponašanja njegova češće gnievom uzavrivali, na svoju ruku predobivao.

Paratikin je bio pravi otac svojim mnogobrojnim podložnikom. Prosjaku i drugim sirotam zatvorena bijahu vrata, isto tako, kao odličnu i bogatu; ali nikad nitko ne otidje praznih ruku, nikomu ne bijaše molba odbačena. Kao nevidljiva sliepa sreća obasuo bi uboga, a tro suze sirotčadi. Riedka, a svakako važna morala je biti stvar, koja bi ga kad što iz svojevoljna zatvora na vidjelo izvabila. Buknù li gdje vatra, ili se naglo izlì voda, prvi bi sa svojim ljudstvom pritekao u pomoć; tada se ne bi plašio ljudij, već bi neustrašivo i hladnokrvno srtao u očitu pogibelj, ako je trebalo komu život spasiti. Seljaci vodjeni svojim obožavanim gospodarem činili bi čudesa odvažnosti; a gospoda, kad bi do razgovora došlo, pohvalno bi priznavala: da bi to i to selo u prahu i pepelu ležalo, da ne bude Paratikina i njegovih momaka. Kad bi se nesreća utišala, nije znao čekati na pohvalna klicanja, ili se odmarati, već okrenuo konja, pobjegao kući, te se na novo

zagradio. Bavio se je obično uredjivanjem poljâna, da popravi propalo stanje podložnikom, od kojih je malo iskao, a mnogo više davao. Veću stranu dana potrošio bi u molitvi, za to si dade sagraditi kapelicu, koja je otajnim hodnikom iz dvora u nju vodila.

Voroničev je malo mario do kriepost i slave, njom stečene; ali nije ni trpjeo, da mu tko primjerom bude, a kamo li za uzor se stavi. Jasno je dakle, za što mu susjed predmetom preziranja postade; jer kako godj nije zaslužio, a nit tražio, da ga tko štuje i ljubi, tako nije ni trpjeo, da drugi bude štovan i ljubljen.

Želio se je svakako s Paratikinom ljudski počupati, i njegova načela očito pred svietom izsmijati; a to je mislio tim postići, ako ga bude proti njegovu običaju češćimi posjetami uznemirivao. Gizdelin, kao što Voroničev bijaše, nije mogao ni na kraj pameti doći, kako bi se tko pod nebom usuditi mogao, da njemu šta takova uzkrati; tà on bi se bio za svoju glavu okladio. Pa gledi zbilja, eno ga skoro u Paratikinovih dvorih gdje ga službenici, svu mu čast i uslugu čineći uvjeravaju, da će iz toga težko šta godj biti, da se okani; ponosito naznačiv svoje čestito ime htjede si pribaviti nepobjediv ugled, i dade se najaviti. Sramote goleme! Paratikin mu poruči: sretan put.

Od to doba stajao mu je Paratikin kao ružna sablast pred očima; kuhao mu je poparu, jer njemu bijaše: ne osvetite se ne posvetiti. Mjesec ne haje što pseto na njeg laje; — nije on Paratikinu dorasao, a bilo je nevoljnih slučajeva, da se je toli mrzku čovjeku i ulagivati morao. Dogodi se naime iste godine, da je u guberniji Galuži, kojoj su i susjedi Voroničev i Paratikin pripadali, izvrnula silna dugotrajna kiša, široke njive i poljane u sinje more obratila, i gotovo svu žetvu uništila. Prinudjena indi bijahu vlastela jedan drugomu ruku pružiti i prionuti, da vas kruh za tu godinu ne izgube. Paratikin je svoje brzo uredio; jer bi hiljadu ruku za svoga gospodara prionulo i natjecalo se; dočim Voroničevu niti iz daleka sreća ne posluži, — on zaostade sa svim, a uzrok je tomu lahko pogoditi. Na svoje susjede nije se mogao oslanjati, jer nitko još sa svojim dospjeo ne bijaše; pokuša dakle sreću u mračnjaka, nadu gojeći, da je valjda već onu nasilnu posjetu zaboravio; — napiše pisamce, brati ga i zaklinje po sto puta, da mu u nevolji sa svojim ljudstvom pomogne. Nije Paratikin zaboravio nasilja, dapače mu živo narisane ostaše Voroničeve prietnje; nu milosrdje i sveudiljna spremnost bližnjemu u nuždi pomoći održà pobjedu — obećà mu pismeno, da će mu odmah sutradan 300 kmetova poslati.

Kad je Voroničev pismance štio, čami ga prodjoše i obuze nješta veoma, a što? to si ne znade protumačiti. Da nije bila harnost, kako bi ipak valjalo da bude, to nam jamči njegov značaj. Pismo to, čitljivo inače, imadjaše mu osobite poteze, — bijaše mu neobično. Čim ga je duže promatrao, to ga je više zanimalo. Čudno pismo! nevidjeno, a okladio bi se, da ga je već njegdje vidjeo; jest, te jest! a gdje? — to mu upravo zadade posla, a slutnja, da s takovim pismom upravo nješta važna u savezu stoji, uznemiri ga još bolje. Sjedne i zamisli se duboko pretresajuć vas svoj prošli život, a poimence svoje putovanje. Na jednom skoči, kao da mu je puklo pred očima, poleti k ormaru, preiskava amo tamo razmetana pisma,

kune, psuje, tresne, kad bi mu šta kriva u ruke došlo, traži i premeće dugo, dok napokon komadić artije nadje. To nije bilo ništa drugo, nego, kako je već svak pogoditi mogao, čadjava artija, što mu stara krčmarica na putu iz Modene u Bolonju silom narinu, — bijaše putni list, što ga je zloglasni ubojica Kustrov Ivanu napisao.

Srce mu bijaše sada na mjestu. Zlobnom dosjetljivošću uzme pismo Paratikinovo; sravnijva, mjeri, obraće, a napokon uzklikne: ta i sliepac će reći, da je jedno te isto pismo, ista ruka, a tako, mi Boga, isti čovjek Paratikin i Kustrov, samo pukim imenom, vremenom i okolnostmi drugi. Stani stari vuče vukodlače! sad si u skripcu, dovujao si.

Oči su mu se kresile od veselja nad tim našašćem, a motreć ga, mogao si pojmiti onu strahotu, kojom se sam pakô osvetiti, i srce izkaliti znade. Obožovani presretni i prebogati Paratikin, do kojega se nitko pod nebom ne usudio bijaše Voroničevu vrata zatvoriti, sada je u njegovoj ruci. Dokaz milosrdja i prijateljske usluge upotrebi on kao orudje, kojim ga je uništiti prietio. U prvoj vatri i uzhitu htjede da ga svim ukućanom priobćí, skoči, da ga brže po svem širokom svietu razstrubi; nu u dobar čas opazi pred sobom na stolu Stjepanovove račune, te uzè drugačije mudrovati. Prekrstiv ruke promatrà rukopise i zaplete se u sto crnih mislij; kako da se njimi pametnije okoristi. "Jest! "skoči napokon na noge;„ ha! ha! ha! tako će biti najbolje, počekaj samo.„

IV.

Istom prodje podne, a Voroničev se šulja kradomice, i nišani iz busije, da ga tko godj ne opazi i ne zatvori opet vrata — na Paratikinove dvore. Čuo je pripoviedati, da on svaki dan običaje, budući se je i u tom javnosti odrekao — po njekakvu otajnu hodniku u kapelicu dolaziti. Mučê se dakle došulja do kapelice, nadje zbilja vratašca, namjeri se upravo na otajni hodnik, i eto ga prije neg bi pomislio usred Paratikinove sobe.

Paratikin se začudi, da uzpali žestoko; a kako i ne bi nad takovim nasiljem. Tako li vi moj gospodine! zloupotrebiste moju dobrotu?! Ta sutra zorom tri sta kmetova — — —; vi ste po svoj prilici moje pismo dobio.

I jesam, odgovori posprdno Voroničev; a upravo okol toga pisma radi se sada više, nego li okol sadržaja njegova, ili okol malovriedne žetve. U kratko, vi ste zbog ovoga pismanca tielom, dušom i cielim svojim imetkom pao u moje ruke.

Paratikin, koj je već od prije neotesanost i drzovitost njegovu po imenu barem poznavao, pogleda ga ponješto prezirno: Čini mi se, da buncate gospodine.

Dokazati ću Vam odmah, je li buncam primjetne vas razdražen.

Ja obično ne čekam takovih dokaza; nego vam kažem prijateljski, da se pobirete iz moje sobe, ako ne ćete da sluge pozovem.

Ti ćeš se, kukavče! ti prije pobrati iz ove kuće, koju si i onako razbojničtvom i kradjom stekao, zagrmi Voroničev svojim hrapavim glasom.

Paratikin se gotovo smete; nu za mala će s ponosom: Sada vidim da s ludjakom imadem posla; jer čovjek komu je mozak na pravom mjestu,

ne može biti tako nezahvalan, tako bezuman, da pravedna čovjeka u vlastitoj kući tako nespretno okrivljuje i napada. Ja vas molim po drugi put, da me se prodjete, ili ću — — —

Pravedna čovjeka? ha! ha! bolje rekši bezbožna zlotvora — strašilo! Mislim da si pogodio već; za to se okani te pretvore, koja se zločincu nikako ne pristoji; čuvaj me se, ako ne kaniš dobrim steći pomilovanja moga.

Pomilovanje u takova srca tražiti, kao što je Vaše, oslobodi Bog svakoga; a ja kušao ne bi, da bi i bio tako nesretan, te se Vas bojati morao. Još jedan put, Vi ste s uma sašo, a i ja se štediti znadem, da ne postanem mučenikom vašega biesnoga ludovanja. Požurite se dakle, ako ne ćete, da vas sluge ne pograbe i ne odvuku.

Voroničev, čim je više zaustavljao gniev, tim mu je jače buktio; pristupi bliže, po tiho preduć mu šakom pod nosom probesjedi: Cuj! Kustrove! — jer je to pravo tvoje ime, što si prije 26 godina učinio od svoga gospodara, koga si u Italiju odpratio? Nikad više ne vidje sunca ni otačbine svoje! kazuj! što si učinio.

Strašne ga rieči probodoše kao striela žarka, i očevidno ne mogaše svladati pred dušmanom svojim zabunu; oporaviv se ipak svom snagom upita: o kakvu gospodaru sanjate vi, šta buncate? ta mene nikad ni ne bijaše u Italiji.

Da, da, g. Paratikina ne biaše nikada, to stoji; ali je bio Kustrov, rob i sluga njekoga plemića Ruskoga, a taj rob si ti glavom, i nitko drugi.

Čast moja i poštenje dostojni su svjedoci, da rob nisam bio nikada; takve tlapnje sit sam ja, a i znat ću ja konac učiniti, ne bojte se.

Tako li se lukavo pretvaraš i izmičes. Dobro dakle, ja ću mjesto tebe i odgovarati. Ti si svoga gospodara na javnom Bolonjskom putu med Logoscurom i Polessettom s njekim u poštara pretvorenim hajdukom ubio. Liepi tvoji dvorovi, široka polja, mnogobrojni kmetovi, što ti se pokoravaju, sve je to krvna nagrada za nesreću tvoga gospodara. Davno je davno krvoproliće, ali nije još tako izhlapilo, da ne viče protiva tebi za osvetom. Ja sam putovao pozorištem tvoga zločina, tu sve do najmanjega slovca doznao. Eto vidiš! providnost i pravica božanska učini me tvojim protivnikom. Trepti lopove! sutra ćeš već stati pred sudom.

U skrajnjoj pogibelji i nuždi sabire čovjek sve sile, a te su upravo orijaške. Zabuna zavlada Paratikinom sve više i više; probliedio je kao smrt, a češće je morao pot s čela trti. Pomisao na posljedice, pomisao i stiska, da je s tom igrom imovina i život na kocki, podade mu još toliko snage, da se uzgora održati mogao, te slabim glasom probesjedjeti: Malovriedno ogovaranje, kojim uništiti kanite moj dobar glas, žalosti me; a ne čudim mu se, jer mi je vaše neprijateljstvo poznato. Kako ste sa mnom, tako ste i sa drugimi susjedi. U ostalom puka potvora bez dokaza.

Voroničev se izdere na glas smijati. Zar misliš, da sam tako lud, da bi proti tebi išao, kad ne bi imao dokaza dovoljnih. Kustrove! poznavaš li ovaj krvavom tvojom rukom napisani list? Zaniemio si; valja da si ga vidio kada. Nije li to putni list, što si ga drugu svomu Ivanu, koj je poradi bolesti na putu zaostati morao, svojeručno napisao i podpisao svoje pravo ime.

Tvoj se rukopis od onda ni za dlaku promienio nije, a to dovoljno svjedoči pismance, što si ga danas jutrom meni napisao. Kaži sada ortače hajduka Lorenza, ne imam li dokaza?! —

Od posljednjih riečij ne razabra ništa više, do strašna mu imena "Lorenzo„, buduć je već prije prepoznavši svoje pismo onemogao i srušio se na naslonjač.

Voroničev je očevidno dobio. Nemoć Paratikinova potvrdila je zločin i nehotice. Pomoći nevoljniku nije zvao od nikuda, jer bi samo račune pomrsila bila. Trudio se je, što je mogao, da žrtvi svojega bjesnila ribanjem sliepih očiju i žila povrati toliko moći, da muke nastaviti uzmogne; pa zbilja, tim priekim liekom dotjera dotle, da je Paratikin k sebi došao. Otvori napokon oči i videć svoga trapitelja još svedj uza se jedvimice progovori: Gospodine Voroničev! ta ne mojte me upropastiti; kad sam vam šta zla učinio? —

Od toga časa uze Voroničev u sa svim drugi rog puhati. Sbaci sa sebe kožu neugodna tužitelja, pa obuče umjetnu crna cincara, koj za dobre novce sve zločine, sve paragrafe zakona kroz prste gledati, isti glas saviesti zanijekati znade. Vi vidite sam g. Paratikine! — reče mirno i prijazno, — da je vaša sudbina u mojih ruku. Vi me molite, da vas ne upropastim; ne bi ni ja rado, — ali to vam na volju stavljam. Odaberite ili odsudu zakonita suda, koja će po vas svakako zlo glasiti, — ili moju mnogo blažu, gdje o vašoj propasti ni govora nije.

Što bi vi tim rado kazati gospodine Voroničev!

Upravo to, što vi i sam, kako mi se čini, nagadjate. U ostalom ću ja to, kad baš hoćete, jasnije izraziti. Ako vam se svidi mene odabrati sudcem, morate se onda i mojoj odsudi pokoriti.

Kako bi ipak ta odsuda glasila?

Evo ovako: Pohlepa za novcem, — jer ako drugo šta uzmemo, kao n. p. mržnju i osvetu — očevidno je ipak, da ona najglavniji uzrok vašega zločina bijaše; ne preostaje dakle za pokoru drugo, nego navčana globa.

Tomu se ne bi bio domislio; koliko bi opet ta globa iznosila?

Sto tisuća rubalja.

Oho! što mislite g. Voroničev! to je više nego — — —

Niti kopejke manje, dragi gospodine susjede, a uz to se još novac ima za osam dana odbrojiti. Ja ću prisegom, kakvom godj uzhtijete obvezati se, da ću o toj stvari do vieka mučati a za veću sigurnost baciti ću pismene svoje svjedoke pred vašima očima u vatru.

Kad bi i htjeo žrtvovati toliko, to nisam u stanju, barem tako skoro ne.

Ništa nije nemoguće, kad je čast i život na igri. Promislite samo, šta će reći: robovati do smrti u gvoždju na tvrdji ili na galiji; tada ne će biti premnogo, da se još više kaže. U ostalom zaiskao sam u vas morda samo trećinu vašega imetka, pa ako ni to žrtvovao ne budete, moći ću vas većim pravom ludjakom nazvati, nego što vi mene malo prije nazvaste.

U jedan čas, čim Voroničev govorom na pogodbe i mamljenje zakrenu, dodje Paratikin sa svim k sebi, a duh mu kao i prije postade sa svim energičan. Što je škakljiva tajna odkrita malovriednu čovjeku, to ga više plašilo nije; dapače si prisvaja mnogostručnu prednost s ćudorednoga obzira. Protivnik nije bio tako oštrouman, da to sam shvati; ali on izadje š njom na vidjelo.

Ne znam ipak, što bi vi tem potvorom rado. Zar sam ja ubojstvo počinio, kojim me okrivljujete? Vaše prietnje, okrutno zlostavljanje, mržnja i za isto čudna i nedokučiva podobnost pisma moga s onim, naravski me stavi u izvanredan položaj, komu odoljeti ne mogoh, već padoh u nesviest. Pravedan čovjek nema se čega bojati. Nepristraniji dušeslovci ne bi one moje nemoći tajnom izpovjedju okrstili. Kažete, da imate dokaza; a gdje su vam svjedoci? tako blizo i na ruku vam valja da nisu; tko će ih tražiti, a Bog zna da li i živu. A od koje su vriednosti u takovu slučaju rukopisi? ne može li se pismo oponesti, samo da me u propast svalite? a zar ste zaboravio, da je tomu već 30 godina?

Razumijem vas! latio ste se opet lukavosti, i braniti se počeo; ali tako mi neba! u zalud.

Da kako; svaki pametan čovjek mora se braniti. Pa da iskreno kažem: zar će rieči Voronićeve više vriediti, nego li moje?

Gojite po svoj prilici nadu, da će vas starost izbaviti; ne oslanjajte se na nju preveć; jer ima slučajeva, gdje se na nju nipošto ne gleda, a takav je upravo vaš. Promislite, da ću vas, ako tužim, opet u robski stalež, s koga ste se jedino zločinom i drugim imenom pridignuo strmoglaviti; promislite, da sam jedincati sudac, od koga se imate slobodi nadati; pokorite se a ne štentajte! da ne bude prekasno.

Kad bi Vam se sve pokoriti i morao, velim, kad bi se morao, česa biti ne će, tko će mi jamčiti za stalnost ugovora, što bi ga s vami sklopio?

Kod otih riečij pogleda protivnika svoga u oči, iz kojih mu je sama lukavost i prevara virila; o svojoj odluci više dvoumio nije; već s njekim dostojanstvom, da je Voroničev zaniemio, nastavi: gospodine susjede! ja vašega predloga ne primam, — on je proti mojoj saviesti, i uzevši ga, veoma bi se malo sam cienio. U slučaju baš, kad bi krivac i bio ne bi mi moja načela dopustila; već bi svaku ponudu odbio i volio se priekoj odsudi budi najstrožega suda podvrći, nego li da podupirući podle kakve namjere i svrhe još većim krivcem postanem. To je moja čvrsta odluka. Želite li dakle mojim tužiteljem biti, to možete, ali mojim sudcem nikada! takovim priznajem samo onoga, koj je Bogom i zakonom odobren.

Vi se smeće još sa svim otreso niste, dragi susjedu; za to i govorite smušeno, i srtate u očitu svoju propast, odgovori Voroničev. Ja sam u toj stvari hladnokrvniji — imam i za što biti; za to ju motrim s pravoga gledišta i pojmim ju tako, kako ćete ju i vi pojmiti, kad vam vrućica i strast ohladni, kad vam mrena bolje s očiju padne. Čekat ću dakle na vašu odluku do sutra, te se onda po njoj ravnati. Ostanete li zbilja tvrdokornim svojim krvnikom, onda ću izastopce u Petrograd, te ministarstvu pravosudju ugodnu onu pripovjedku, što mi ju krčmarica povjeri, izpripovjedjeti, produljiti i istinu neopovržnimi dokazi potvrditi. Potražit ću ujedno rodjake pokojnikove, i razdražiti ih proti vam; a da to postignem, treba mi samo kazat, da ste bogat, pa da će sve na nje spasti. Za što mučite? zar da si ja sam to mučanje tumačim? a kako?

Kao potvrdjenje moje odluke. Kad bi me bolje poznao, tad bi sigurno i to znao, da je moja odluka neopovrziva, samo ako se s načeli slaže.

Vaša načela? Ta nesretniče! daj se ipak sjeti prošlosti. Slušaj! 24 sata samo imaš za promišljanje. Sjeti se, da si na igri, od koje zavisi ili čestita i mirna starost, ili sramotna kazna težke rabote. Još jedan put — — promisli pa odaberi! — — —

To izustiv povrati se Voroničev istim putem, kojim je i došao i otidje kući.

V.

Poslie odlazka Voronićeva ostade Paratikin još svedj u dubokoj tuzi i neizrecivoj duševnoj stisci. Dûg i strastan prizor uvriedi mu rane u srcu iz nova; a saviest njegova malo primirena, ali neutješena jošte, plane kao vatra, izmuči ga i razcvili više nego li ista pomisao na udes svoj. Nu čovjek, kad već na skrajnih jazih ponora stoji, zdvoji i pomoći ne zna, ima još utjehe kriepke i blage u — — — vjeri; vjera i Paratikina utješi. Sadje dolje u kapelicu, klekne i pruži ruke prema nebu vapeć k Bogu za milosrdje i prosvjetu uma; tužnin mu srcem odkri jade svoje i muke, koje je stranom već pretrpio, a stranom ga još veće čekaju. Vrelo sûza potekše mû niz lice svali mu s prsiju velik kamen. Predavši se volji božjoj, ojačen pravom vjerom izadje, prkoseći strašnoj oluji, što se tik nad glavom na obzoru žića njegova sleže.

Da štovanim čitateljem jasnije bude, za što je opačinu svoju tako odlučno tajiti nakanio, a niti je u skradnjoj nuždi odkupiti htjeo, moramo ih pobliže upoznati s Paratikinom. Svatko je mogao uvidjeti, da su u tom jednom te istom čovjeku dvie protivne naravi, dapače dva protivna čovjeka bila. Jedan čovjek bio je rob, kojemu je oštra i strastna narav već po sebi u surovu družtvu ne samo obataljena već progonstvom, što ga je trpio, otrovana bila. Pripeti se isto tako na njeki način, da je odhranjen mnogo pomnjivije, nego što to kod iste kaste ljudij biva. Uz oštar svoj um, i živahan dojam bijaše i površno podučavanje dovoljno, da se izobrazi, i tako izvan mnogostručnih koristnih znanostij govorio je on više jezika. Pa upravo za to osjećao je on biedno stanje svoga roda više nego itko; a muhe bezdušna, da okrutna gospodara dražile bi ga sve više i više, i probadale mu srce. Sva njegova čuvstva i požude razdielile su se u dvie grane: u strašnu mržnju svoga nasilnoga gospodara, i nezasitnu želju za slobodom, za koju mu nijedno sredstvo ne bi preskupo ni sramotno. Uvidjev, da mu jedino zlato i srebro k slobodi put prokrčiti može, želju tu spoji sa pohlepom za zlatom. Iz sredstva i drzovita načina kojim je do svrhe došao, i to sve umjetno tamnom koprenom zastrti znao može se uvidjeti njegova vještina i stalnost u odluci.

Medju zarobljenim plienom bijaše takodjer znatan broj dragulja; s kojih je njegov pokojni gospodar veliko veselje imao, te ih kad što silu, više nego bi i kesa dopušćala, nakupovao.

Da je u novac obrati, a opet u sumnju ne padne, preobuče se u draguljaša, počme od kuće do kuće nositi i ponudjati, a prikupi da mu robi bude prostiji izgled, njekoliko manje vriednosti dragulja. To sve tržio on s velikim dobitkom; zbog dobra dakle uspjeha odluči se on toga zanata u veliko poprimiti. Za kratko vrieme pun bogatstva i dragocjenih stvarij

ostavi Italiju, i otidje u Englezku, gdje je svoj zanat u veliko tjerajuć medju najbogatijimi bogat postao. Zločinac postade čestitim čovjekom. Moj dobri Bože! uzdisao bi često, kad je tomu lahko običnim i pravednim putem do bogatstva doći, za što si dopustio, da si k njemu prokrčim put opačinom, koja mi život truje i svaki zalogaj žuhkim čini. On se obrati sa svim na put krieposti; ali ne, kao što se drugi zakorienjeni zlikovci obraću; zadade rieč, koju je tim laglje držao, čim se je više u njem probudjivala vjera, kojoj se je vas skrušen a naručje bacio. Pravednost pribavi mu svud veliko pouzdanje u trgovini, a tim veći i sigurniji dobitak. Veliku stranu svoga dobitka obraćao bi na plemenite i blagotvorne svrhe, — na stradajuće uboge, kojim je pravi otac bio. London, gdje je za tada trgovinu tjerao, obasuo bi dobročinstvi, a to sve potajno; osobito pako obraćao bi pozornost na svoje zemljake; prem da im se javno izdati nije smjeo. Od njekoliko godina podupirao bi osobito njekoga plemića Ruskoga sieda starinu, koj svojom razsipnošću u inostranstvu na prosjački štap spao bijaše. Tronut tolikimi dobročinstvi bogatoga Kustrova izjavi vruću želju, da ništa više na diku njegova plemenita roda ne bude, nego li to, da Kustrov sbacivši svoje neznatno ime, plemenito ime Paratikina nasliedi, za što mu pred smrću sve svoje povelje i listine predade. Kustrovu, odsele Paratikinu ta zgoda dobro dodje, da odavna žudjenu želju izpuni. Od njekoliko doba jako zaželio bijaše domovinu vidjeti, što mu radi osobne sigurnosti ne bijaše moguće. Sada istom, kad mu povelje tamnim zastorom rod i pleme zaokriše, pod drugim imenom i drugom kožom mogaše to bez bogibelji izvesti; pak zbilja, nakon toliko godina povrati se u domovinu, i kupi pod imenom Paratikina dobro u jednoj od rodnoga mjesta udaljenoj guberniji. Potežkoća i neprilika u tom ne imadjaše nikakovih. Svieta opakog odrekao se je sa svim, i za to upravo postade svojevoljnim pustinjakom. To vam je dakle taj čovjek, pun zasluga za svoje podložnike, kojim ga prieka sudbina ugrabiti htjede.

VI.

Povratimo se k istoj pripovjesti da vidimo, što radi zločina, komu je krinka s obraza skinuta u zdvojenju i zabuni, u kojoj ga ostavismo. Težka starost bijaše već Paratikina pritisnula, ali je još svedj bio žive dosjetljivosti, kojom se u najvećoj pogibelji spasiti znadjaše. Toliko pametan je jur bio, da se na kletve lukava dušmana oslanjati ne valja. Kad bi zlatom i srebrom i uništio ono zlokobno pismance, tko mu je za to dobar stajao, da ga na novo čestim napastovanjem i prietnjami uznemirivao ne bude. Ta prvi put, čim bi vjerovnici tjerali dug, čim bi u igri izgubio, ponovio bi lakomi i nezasitni protivnik mudrolije; mojom bi kesom, mišljaše Paratikin, on gospodario dotlje, dok bi je miteć ga i nestalo do kopejke; a na posljedku pak pred sudom odao. Skupo mito stavilo bi u sumnju, a svalilo na vrat krivnju još tri puta veću.

Jok vala! bolje će biti, da se sam zakonu predadem, nego da u vjetar sipljem novce, a sa posljednjom kopejkom i sebe u ponor. U dobar je čas tomu već 30 godina, kojih sam dovoljnu pokoru činio, a nješta i dobra učinio, pak što Bog da.

Sutra dan ne dočeka Voroničev, kako se je nadao, od susjeda nikakva odgovora. Pošalje dakle odmah svoga providnika Stjepanova, naloživši mu, da upita je li "jest„ ili "ne„, i drugo ništa.

Odgovor izpade još bolje lakonički nego li pitanje: "Nipošto.„

Stjepanov odleti s njim brže bolje kući: "nipošto„ to vam je gospodine odgovor. Voroničev malo da ne pobiesni, izmjeri providnika od pete do glave, pripisà slab uspjeh njegovoj neizkusnosti, te ga protjera prirediivati kola na put; nakanio bo bijaše odmah sutra dan odputovati. Naglim odlazkom hjeo je samo, da susjeda uplaši.

S večera bi pozvan Stjepanov k gospodara, da čuje zapovied.

"Slušaj dobro„ durače jedni; a jao i pomagaj tebi, ako sve točno ne ovršiš, što ti godj zapovjedim. Ja sam svuda razglasio, da ću naglo na put otići, danom i noću se voziti. Tomu nije tako; tebi pravo kažem, da ću na dan malen samo komad puta provaljivati. Evo ti svaki moj konak naznačen. Pošalje li Paratikin, s kojim sam u njekom važnom poslu u dogovoru, kakav glas k nam, to s mjesta odpravi Aleksievića za mnom, i daj mu novaca na put.

Sada odlazi, a sutra ćeš me zorom probuditi.

Paratikin je upravo na prozoru bio, kad mu je susjed odlazio, i uz svu njegovu nepokolebivu odluku obuzè ga groza.

Udari šakom u čelo, sklopi ruke i htjede ga nazad zovnuti samo da to strašno poduzeće zaustavi, htjede najhitrijega skoroteču za njim poslati; ali održa pobjedu sramota.

"Propao ili ostao! — — tako babski ne mienja ovaj čvrste odluke. Postade muževnim i ohrabri se. — Dobro ću, reče promozgati, ne bi li tomu svemu još kakvoga lieka bilo.

U sto mislij zaduben izadje u obližnje grmlje, — bludjaše sve i gušće i gušće, da ne znade, gdje je? i kako?

Praskot suhih grana probudi ga iz sanjarije, napne ušesa, začuje nečije stope, kad na jednom stvori se pred njim Stjepanov.

Sukob iz nenada ne bijaše mu po volji, ali ne htjede ipak služinčetu svojega protivnika odati duševnoga nemira; sabere se i odzdravi prirodjenom si uljudnošću. Saznao bijaše već odprije od sluge, mitnjaka inače svoga, a dobroga prijatelja Stjepanova, da je vjeran i dobroćudan čovjek, da o njem s uzhićenjem govori, da uzvišava njegove čine, da zavidi presretnim podložnikom — a često bi kao iz daleka vruću izjavio želju, da ga Paratikin, ako moguće uzbude iz pandža okrutna i nemila gospodara oslobodi.

U razgovoru u sto inih mislij zaduben Paratikin svrnù i nehotice govor na Voroničeva. Stjepanov stade odmah o njegovu putovanju pripoviedati i kao s njekom povjerom primetne: "Dao Bog! te se i taj put malo produžio! — — da jednom ne samo ja, već cielo selo slobodno odahne.

Zar je tvoj gospodar tako strog i pogan? zapita Paratikin.

"Strog!„ ta on je težki čekić, komu uvjek nakovala treba. To ja najbolje znadem. - - Ne ću da vam prigovaram gospodine! ali za onaj vaš jučeranji "nipošto„ malo me ne ubi; a nikad ne znam, što imate medju sobom.

Potvorio me je radi nješta, grozi mi se strašno, pa bi rada, da ga novcem podmitim.

Voroničev Vam se grozi?! Ta za Boga, čim se može čovjek bez časti i značaja, koj nigdje povjere ne ima, koj je gotovo na prosjački štap spao, groziti vam, koga sve štuje, obožava, sve vam se klanja, i koj svega u obilju imadete.

Upravo u tom gromu zec leži, i to je njemu trn u oku. Ne bi vjerovao moj dragi Stjepanove, da me potvara radi ubojstva, što je već pred 30 godina i 600 ura daleko odavle, učinjeno.

Istom izusti, a Stjepanov posprdnim posmiehom dade nješto razumjeti, što Paratakin medju tim ne mogaše shvatiti.

— On potvara? — — pak vas — radi ubojstva jošte? — — On! ta kako je ikad šta takova kazati mogao.

Šta bi ti tim rado dokazati?

Niste dakle ništa o tom čuo, da je moj gospodar pod težkom iztragom?

Već je tomu davna, da sam nješta o tom čuo; nu buduć da za tlapnje kakve godj marim i ne marim mnogo, a tim manje, čim o Voroničevu poslie povratka ni rieči nitko na žao ne reče. Kako više toga, bit će po svoj prilici i to tako.

O da! tu je žali bože i preveć istine bilo. Samo da me odao ne bi — —

Paratikin mu pruži ruku.

Tim niemim odgovorom bio je Stjepanov zadovoljan.

Izvolite se gospodine! sjesti na taj panj; ovdje nas barem ne će nitko mutiti. Čujte dakle u kratko:

Deset vrstij odavle imade jedno dobro; a posjeduje ga zaostavljena udovica njekog uboga plemića. Taj dobri gospodin bio je u velikoj milosti kod moje gospoštije — otca sadanjega moga gospodara —, te kad mu se jedinac sin rodi, kumova mu moj Voroničev — tada momče od 15 po prilici godina. Fedor, — tako novorodjencu ime bijaše — izgubi već u koljevci otca, a mati mu sama uzè brižljivo odgojivanje. Kao kum prisvoji si Voroničev upliv takodjer na odgojivanje kumića, prem si ništa pobliže ne bijahu. Fedor, kad je do zrela mladića narasao, upozna se s dražestnom Mahinkom. Bila je jedinica gospoje udove, koja je u susjedstvu isto tako malo dobarce imala. Ljubav prema djevojci uzbukti jasnim plamenom, a i ona njega ljubljaše još strastnije. Matere bi to radostnim okom motrile, i ne samo da im ne stavljahu zaprieke, dapače jih do skora same nazvaše mladimi zaručnici. Ali od njeko doba postade Mahinka najznatnijim predmetom, na koj bi Voroničev najvolio pogled svraćati. On bi joj se približavao, udvarao joj se, dragocjenosti svake vrsti poklanjao i narivavao, ali sve je to ona ponosom njekim znala odbiti. Mislio je konačno kraćim udariti putem — nasiljem —; ali bi skapao od srama, kad bi mu prezirno iz ruku izmakla. U to mu i Fedor dade na znanje, da se je zaručio s Mahinkom, te da će ju uzeti. Krv mu uzkipi, planu kao vatra, ali se ipak svlada, htjede dobrim ga odvratiti, nevjerom potvarati i mraziti djevojku; nu kad mu Fedor sve i sljednje svjete odbi, uzpali se još gore i zaprieti mu pod živu glavu, da se djevojke okani. Sve u zalud! Fedor ponješto i sam razdražen izadje svojom neodvisnošću na mejdan, te sa svim posprdno odvrati, da pukimi prietnjami praznu slamu mlati, da mu se za sad ne rači volje mienjati, i tim ostavi naše dvore. Voroničev je biesnio još njeki čas, ali

mu na jednom presjede — učini mi se, kao da mu je žao, što se je tako dogodilo, a hvalio bi preda mnom, valjda već onda s njekakvom namjerom — obojicu i Fedora i Mahinku. —

Pir je imao već skoro biti, kad se ja jednoga jutra moradoh pred gospodara staviti. Primio me je s uljudnošću, kakvoj u njega nikad ni traga ne vidjeh. Čuj der Stjepanove! ja sam u svojoj nesretnoj naglosti našeg dobroga Fedora uvriedio, a kad se sjetim, kako je njegova obitelj u prijateljstvu već od njekada, duša me boli. Rado bi se š njim pomirio. Za moju čast se ne pristoji, a i ne ću se tako sniziti, da osobno k njemu otidjem, to da ga za oprost umolim; već sam ja to pametnije odlučio izvesti. Odvezi se ti k njemu, ubaviesti ga sa strane, da mi je žao, da bi se rado s njim pomiriti, a uz to, da sam mu silu liepih stvarij na dar priredio. Dovedi ga sa sobom amo, od onoga, što je bilo neka muči, samo neka dare primi i pomiren od mene otidje. Vičan zapoviedi gospodarove točno ovršivati, a osobito, kad su za čudo na šta dobra smjerale, upregnem hitro, potjeram konje, i nadjem Fedora srećom upravo kod kuće. U kratko mu izpripoviedim, što je i kako; a on budući me je skrozi poznavao, povjerova mi sve — to ga osobito odlikovanje uzhiti i odveze se odmah sa mnom.

Veselo preskočim skaline idué k gospodaru, da mu kažem, da mu donesem dobre glase mirenja i da je Fedor već tu: ali me groza spopade, kad u prednjoj sobi opazim kovača seoskoga i kočijaša Aleksievića; obojica bo bijahu gospodaru desna ruka u svakom opakom poduzeću. Stupim u sobu, kad tamo, ali se imam čemu čuditi! — sve promienjeno: — gospodar u tom času posve drugi — namrčen u cielom biću. On je propao, probliedio, a upale mu oči krese se izpod navučenih obrviju.

“Je li Fedor tu?„ upita me muklim glasom. Jedva, i to smucajuć izustim “jest!„ Dovedi ga dakle u sobu, pa se onda pobiraj tja! stresne se nada mnom. Odmah da mi napraviš osnovu, kako, i šta bi se za ovaj mjesec raditi imalo. To je samo izlika pomislim, pod kojom me samo odstraniti smjera.

Fedora dočeka kovač već u prednjoj sobi. Ovuda, ovuda, reče otvorivši mu vrata. Fedor unidje; ja ću za njim, ali kovač stane odmah pred me i upita me: Zar ti niesi malo prije od gospodara nikakva naloga dobio? — — Odlazi svojim putem.

Da ne povučem na se pozornosti i sumnje, otidjem u svoju sobicu, gdje ni časka počasio nisam; već se lagano otvorivši vrata ukradem na hodnik. U cieloj kući zavladala je grobna tišina. Opazio bijah već kod dolazka, da su sluge van kuće, i da u najskradnjem kutu vrta rade. Provučem se za tim po prstih do sobe gospodarove, pritisnem uho na vrata, — ali u nutra sve tiho; — nisam dvoumio ni najmanje, da ga je u dolnju dvoranu na najskranjem uuglu kuće, gdje bi se samo sa najvjernijimi drugovi sastajao, — odveo. Ako se ne varam, bila je upravo ta dvorana najpriličnija, da sve vidim, što se tu radilo bude. — Za života pokojnoga dobroga gospodara bilo je u njoj kazalište, a stari gospodin, kad mu ne bi zdravlje dopuštalo, da dodje medj ostale gledaoce, gledao bi iz lože, koja je upravo naproti pozorištu bila. Dokučim se vratiju, da me nitko ne opazio, a ona sriećom otvorena; jer zločinci nemaju kada na sve paziti. Niz razlupan prozor spu-

šteni zastor zaslanjao me je, da sam sigurno mogao gledati i slušati, što se tu radi, a opet me nitko ne vidi. U dvorani još nikoga ne bijaše. Na starim sagom pokrivenu stolu gorahu dvie svieće; jer je u tamnu dvoranu samo jednim drvetom zakritim prozorom svjetlost dolazila. — Za stolom naslonjač, a sa strane opet jedan stolac, bilo je sve pokućtvo u njoj. Tinta, pera, nješta amo tamo razmetane artije davalo je dvorani turoban izgled otajna sudà.

Za mali časak eto Voroničeva u nutar, a za njim unidje i Fedor. Kovača i Aleksievića zaustavi vani. Zaključa vrata i ponudi stolac Fedoru, koj je više udivljenja pokazivao nad tim neobičnim načinom dogovaranja, a nipošto bojazljivost.

Svrha toga divnoga prizora ne bijaše druga, van primorati Fedora, da vlastoručno, kako mu on diktirao bude, napiše odprost Mahinki: da se iz važnih razloga njezinoj ljubavi i vjernosti odriče, da urečeni pir opozivlje, u kratko: da je sve to, što je s Mahinkom imao gola šala, koja do ozbiljna pira dozrijati ne može. Možete misliti gospodine! da je mladić, kao što Fedor bijaše malovriedno to klevetanje razumio te i odbio snažno, — upalio se i njekoliko osornih riečij prosborio, koje Voroničevu lukavo prisiljen mir smuti? "Piši!„ ako kaniš izaći od ovuda, izdere se na njega.

Fedor skoči na noge. Gospodine Voroničev! tako li se vi usudjujete govoriti?! za to li dovabiste me amo? aj! rdjava vam je namjera, i uzalud; jer kunem se živim Bogom, da ne ću ni za dlaku odstupiti od namjere.

S ovog nenadanog odpora probliedi Voroničev kano stiena; krv mu udari u glavu; a mene prodjoše čami, da ga ne će odmah perišem, što ga u ruci držaše, probosti. Udari barem njim u stolac tako, da ga više izvaditi ne mogaše. Rdjo! zavikne, da je sva dvorana zaječala — ti se sam rušiš u ponor, ako tako sa mnom govoriti kaniš. Ti se moraš Mahinke okaniti, jer je ona meni sudjena, čuješ li ti to? — — meni. Piši! ako smjeraš živu glavu iznesti iz ove dvorane.

Ja vam kažem u brk, da za vaše djetinske prietnje ne marim, zavikne gromovito Fedor zažarena lica. Vjerujem, da niste daleko od razbojnika samo da ste sposobniji; ali ste rdja, — strašivica. — — Nije mogao ni dogovoriti skrozi; jer ga je od velika gnieva biesni Voroničev na stolu ležećom mramornom pločom tresnuo. Pogodio ga bijaše u najzgodnije mjesto. Razlupana čela, vas krvlju obliven sruši se Fedor na tle. Gorki uzdah bijaše sve, što sam dalje od njega čuo. Sve je bilo tiho i mirno, samo što je još svedj ječao svod od Fedorova pada. Dobar čas stajao je Voroničev ukočen, pogleda žrtvu svoga bjesnila, zovne kovača i kočijaša unutar, pa mu nješto tiho u uho prišaptne. Ta dvojica dignu zamrloga Fedora, odnesu ga na mala vratašca na onaj kraj dvorište, gdje drveće gusto zahladje čini. Gospodar moj sjedne za tim za stò, i zakrije lice obima rukama. Tako sjedeć ostade, dok godj kovač ne dodje, i muklim mu kaže glasom: "mrtav je„. — Tako je dakle sve u zalud; nisam baš tako htjeo; ali što jest, jest. To izustiv ustade. Na licu mu nestade prijašnjega izraza. Isti čin, od koga mu se malo prije koža ježila, postade povodom zadovoljnosti krvožedna srca. Mjerio je sobu dugimi koračaji. Kočijaš očistio je medju tim pod od krvi, i utrnuvši svieću izadju obojica van, a i ja se srećno vratim u svoju sobu.

Čudite se morda gospodine Paratikine! kako sam tako divlje mesareuję mirno gledati mogao? — —. To se sve dogodi za tilji časak — u jędan mah, da razbojnik ni sam nije znao kako? — mramor mu se izmaknu iz ruke, kao munja.

Sutra dan pripoviedao je kovač sakupljenu ljudstvu mudro izmišljenu i veoma tužnu pripoviest. Pomislite, reče, moji ljudi! jučer još naš dobri Fedor živ i zdrav, a danas mrtav, — nikada više. Prokleto pijanče Alekseyić, da ga grom ošinuo! — Vrli Fedor došao je u pohode našemu gospodaru, koga to neopisivo obradovà, tako: da mu je množinu skupocjenih stvarij za predstojeći pir darovao. Uzhićen s tog nenadanog dara, sjedne vrli mladić u kola, na kojih ga Aleksiević kući odvesti imadjaše. Prokleti Aleksiević! — — tko bi na lupežu bio i spazio, da je pijan, kano čep. Hameć i poduprežuć konje stajao je čvrsto kao nas koji, — zaskočio na kola, a ni najmanje se ne nagibao. Istom vani valjda u prostu zraku upali se u njemu vodka, pa gledjte! tko bi mislio. Tu u sried opasna i nizbrdna klanca puna kvrga i ostrih klisurina — za koje hvala Bogu svaki nas znade, — prevali ugursuz kola. Fedor sruši se nakomice upravo na sliepo oko, razmrvi svu glavu i ostade na mjestu mrtav. Aleksiević, — lupež nijedni, koj je tomu svemu kriv, skoči čitav, ne osakaćen na noge — samo što si je ruku malo uvinuo, a — — eto gledje Fedora. Ta ugursuzi valjda da imadu svoga čuvara. Da je samo malo desno premašio, — svirao bi već komarom. Kolca odoše na komade, a jedan konj malo više nego mrtav. Ne bi si želio za vas sviet biti u koži kočijaševoj; jer gospodar za sad još o tom ništa ne zna, — a kad sazna, težko po njega! — — smrvit će ga.

Izmudrena ta pričica razlježe se svuda kao munja, a bilo je sila ljudij, medju njimi ista zaručnica i mati njezina — koji su se njom zasliepiti daii. Mati mu se ipak ne dade zasliepiti; ona bo Voroničeva, uz prkos suzam njegovim očito pred cielim svietom kazivà, da je prije bio mrtav, nego li je izpod njegova krova izašao. Manjkali su joj sami dokazi, a nit je pobliže okolnosti poznavala. Nesretna majko! — da, ja bi joj to bio mogao razjasniti; jer sam za malo vremena saznao, što ni sám prije znao nisam. Kovač onaj ljubio je djevojku njeku, koja je pod mojom pazkom bila, i pripovjedio potanko joj jednoga dana, stranom, što je bio opit, stranom srdit zbog malene nagrade, koju je kao ortak njekakva zločinstva Voroničeva zaslužio, okolnosti smrti pokojnoga Fedora. On je samo kad su iz dvorane izvukli — bio smrtno ranjen, a nipošto mrtav; a lahko bi mu se morda i pomoglo bilo. Ali budući, da se je bojao, da će vas čin na vidjelo izaći i Fedor, kad ozdravi, osvetiti se — posestrimi mržnju i stisku te ga dade — — dotući; a tako postade iz ubojice u naglosti i strasti pravim i svojevoljnim ubojicom. Na svu njegovu sreću istinita ova pričica, koja se nehotice kovaču izmače, držana bi za bajku. Mati nesretnikova podigne pravdu zakonitu proti Voroničeva, ali je i to dobro znala, da bi joj dobro uspjela samo onda, kad bi se osobno pred caricu stavila i potužila; nu za put u Petrograd slab joj bijaše izgled — ne bijaše novca. Tužnim srcem morala bi ona često prekidati pravdu s neprijateljem, koj joj je život otrovao i svu sreću uništio; ali mržnju proti njemu goji svakim danom veću te veću.

Sada g. Paratikine! upoznaste se s onim, koj vas radi ubojstva potvara, tako dobro, kao i ja. Vi ste prvi i jedini na svietu, komu sam tu tajnu odkrio; prem da sam se s njom dugo vremena borio. Sad će mi olahnuti; jer sam ju odkrio najpočitanijemu čovjeku u cielom našem kraju. —

Paratikin je tu dugu pripoviest napetom pozornošću slušao; pa već kad je Stjepanov i prestao, — zadubo se u misli, a iz živahnih crta na licu mogao si razabrati, da mu nješta važna po glavi hoda.

Što misliš? putuje li Voroničev žurno u Petrograd.

Stjepanov ga uvjerova s poznatih razloga protivno, izbroji ma ujedno sve konake, kako mu ih gospodar nacrtane predade i primjetne: da Voroničev uz put ima silu vjernih prijatelja, koji će ga lovom i igrom zadržavati.

Što misliš? bi li još Fedorova mati tužbu podignuti htjela kad bi joj se putni trošak za Petrograd dao.

"Tko? — — ta ona ne bi ni časa počasila, već bi sto puta blagoslivljala onoga, koj bi na ruku bio, da kazniv ubojicu umiri sjenu pokojnikovu, koja joj uvjek pred očima trepti.

Dade se za tim još bolje ubaviestiti za stan Fedorove matere, za svjedoke i sukrivce Aleksievića i kovača, i sazna da su još u selu, da pače još u službi kod Voroničeva; dade mu tvrdu vjeru, da ga u toj razpri ne će zaboraviti, da ga ni glava zaboljeti ne će — da pače da će bližnjom zgodom gledati, da mu skine jaram okrutna gospodara. Razstanu se za tim, i podju, da ne padnu u sumnju svak svojim putem.

VII.

Cielu večer sutra dan provede Paratikin kod pisaćega stola. On je u to kratko vrieme već sve uredio, što mu na srcu ležaše; već je osobno pogovarao se, suze joj zahvalnosti tro, u svem ju na tužbu obodrio, novcem i preporukom na odlične i moguće prijatelje koji će ju u dobar čas pred caricu dovesti, obasuo; a što više — već je nesretnica u pratnji pouzdana čovjeka na putu bila u poglaviti Ruski grad. —

Važni koraci već su sretno izvedeni; ali ostade još najvažniji i najzamršeniji, a taj eto upravo sada započimlje pun unutarnje borbe, straha, odlučno ipak i razborito predavajuć se sudbini. Pismo, što ga je pisao, bilo je tadanjoj gospodarici ogromnoga Ruskoga carstva: Katarini II. a glasilo je ovako:

Smožna majko Ruskoga naroda!

Najveći zločinac svih vaših podložnika baca se pred noge vašega veličanstva, da vam grieh svoj izpoviedi. Ruski plemić *** — iz njeke stare bojarske obitelji, padè pred jedno 30 po prilici godina u njekoj šikari u Italiji od ruke razbojničke koja je medju tim od mene podkupljena bila. On pade kao žrtva strasti i pohlepnosti, dočim je ipak pretegu imala i osveta na velikom da reknem — nečovječnom zlostavljanju. Ne mećem vašemu veličanstvu sve okolnosti pred oči; ruka se bo odviše trese, i ne mogu da taj grozni prizor opišem. Oštar i nemiran nagon savjesti kazni me već dovoljno, a nipošto nesreća; — ja se kasnije poštenim putem dobavih velikoga blaga; ali krvavi izvor težko mi dušu tišti. — Usudjujem

se vašemu veličanstvu pred noge metnuti prepis moje oporuke, koju sam odmah na povratku u domovinu — u glavnom gradu našega okružju sudbeno potvrditi dao. Iz odluke, kojom sam cielim mojim blagom razpoložio, moći ćete zaključiti i uvidjeti, da se nisam niti tolikoj starosti nadao, a niti pokoru na nju odbijao i zanašao. Iznesak pliena, radi koga nečuveno zlo učinih neka je a i spada punim pravom rodbini pokojnikovoj, ako je još gdje ima; nu ja sam se pomnjivo svuda ubaviestiti nastajao, — tražio i propitkivao; — težko da će ih biti i bojim se da cieloj obitelji više ni traga nejma. Dobitak, što sam krvavimi žuljevi tečajem bučna života stekao, neka bude bolnicam u Kaluži. Posljednja pako ova volja sieda i pognuta starca izpuniti će se samo onda, ako ju vaše veličanstvo potvrditi udostoji. Od ovoga časa, kad se sam pravici predajem i tužim, ne ostaje za me više ništa! — moja izpovied čini vas gospodaricom blaga svega — da i istoga života. — Uklanjao sam se do sad zakonu, da izbjegnem sramoti, — a i izbjegao sam; — ali težkim griehom obtršena duša ne izbježe oštroj boli savjesti. U toj borbi i nemiru doživih siedu starost; prem da mi se činjaše, kao da me je nebo već odavna pomilovalo; dočim je dopustilo, da se od tolikoga duga pomalo dobrimi djeli odužim; dočim je dopustilo, da moje krvave ruke urode blagoslovom, — da otaru suze bližnje braće, da poprave zapušteno stanje podložnikom. Uza sve to peče me savjest neprestano, muči me dan i noć, i čini se kao da sad istom popušća, kad se pred ljudskim takodjer sudom grieh svoj izpoviediti odvažih. — — Javnu tu izpovied mogu sa svim nepresiljenom nazvati; jer tajenje jednoga, još većim griehom okaljanoga čovjeka, komu je slučaj moju tajnu odriešio, i koj me jedino iz pohlepnosti za novcem odati prieti, mogao bi sa svim lahko novcem podkupiti; a pravi moj rod množinom povelja i pisama pravednim putem dobiveni tamnom koprenom rastrti. Ne ću tako. Ja u onoj grožnji nevriedna, poradi okorjelosti barem još gorega čovjeka — priznajem glas pravice božanske, koja me zove, da se pravici i odsudi takodjer zemaljskoj podvrgnem. Ja ću se uzvišena gospodarice! svakoj s vašega priestolja izdanoj zapoviedi velikim i istim počitanjem i poniznošću pokoravati, ma glasile one kako mu drago. Ako bi me vaša velikodušnost radi ovoga dobrovoljnoga priznanja, — radi njekoliko dobrih čina, koje pomoću božjom učinih — oproštenja vriedna učinila, to će mi biti ovo njekoliko preostalih dana života jedino na blagoslivljanje carice naše i matere. Stigne li me po vašoj zapoviedi kazna, — podvrći ću joj se onom voljom i postojanošću, kojoj se od višnjega nadam. Ostajem itd. itd.

Kad je to kobno pismo dogotovio, digne oči prema nebu. Zapečati — razpečati na novo više puta, a napokon odvažno udari pečat i dade ga već pripravnu ulaku, koj š njim odmah u Petrograd odjuri.

VIII.

Voroničev putovao je nehajno i polagano. Prvih dana nadao se je svaku uru poruci Paratikinovoj. Kad se je dakle u svojoj nadi podpuno prevarena vidjeo, bio bi u onoj naglosti i osvetljivosti pohrlio izravan u Petrograd, da ne bude putem vjernih prijatelja — vlastela — koji ga po svojih dvorovih svakakvimi razsipnimi zabavami zadržavahu. Gdje nije bilo

lova, tu su karte imale posla, a strastan, kao što u obojem bijaše — ne da se tako lahko odtrgnuti, — osobito kad njeka sudbina htjede, da njemu koj je sve skoro do haljine zaigrao, upravo tada neobična sreća u igri posluži. Dobio je silne novce, a tim je barem po nješto izliečio gorku ranu za izmaklih sto tisuća rubalja. Tješio se je barem tim, da će dužim odvlačivanjem Paratikina u stisci i smeći još jače izmučiti; a da će ga strmoglaviti ranije ili kasnije, o tom ne bijaše sumlje.

Iza vesela i zabavna puta stiže konačno u Petrograd. — — Prekasno! Njegova ohola mašta razmazi se više no ikada — ona mu nacrta živo: kako će on tu visoko poletjeti, kako cieli carski grad na njega prstom kazati, o njem kao osvetitelju zločinstva s uzklikom pripoviedati. — Bio je tako neuztrpjliv, da došavši u Petrograd niti odpočinuti ne htjede, već se valje najavi kod ministra pravosudja.

Ne da se opisati radost, koja ga iz nenada obuzè, kad je odmah pušten bio, čim svoje ime kazà. Dovedoše ga u kabinet ministrov. Govorio je š njim pouzdanošću čovjeka, koj podpuno zna, da komu uslugu čini. Izviešće svoje poče velikom nadutošću i silom; ali jedva da izusti ime Paratikin, da počme pripoviedati, presječe mu ministar rieč. — A! ta vi bi rada o Paratikinu pripoviedati; — žao mi je, da ste prekasno došao. To smo mi sve obširno čuli iz boljega izvora — — od njega samoga. Sve što je godj sam izpoviedio, potvrdilo se je službenom i strogom iztragom; a što je najviše, istina je i to, da je on svedj podupiranjem ubogih i sirotnih i drugim dobrim djelom ljagu svoju oprati nastojao, a s toga u jedno od uvriedjene države radi promicanja njezine svrhe podpuno pomilovan. Naša možna carica sa svojim mudrim viećem obazrievši se na okolnosti i starost Paratikinovu — odriešila je skrušena grieŝnika. Paratikin je pomilovan, i ta mu milost već službenim putem prijavljena. O toj stvari dakle ne smijem ni ja ni vi govoriti.

Ali vi g. Voroničev! kanite morda još o kakvom drugom zločinu pripoviedati?

On je stajao smeten — ukočen kao stup! u zalud mu težkim trudom pripravljeni govor, u zalud mu dalek put. Proklinjao je svoju pamet, što je tako dugo otezao, — da ga je Paratikin prestići mogao; volio bi bio, da ga nestane, — da izčezne iz kabineta, da izčezne bez traga i za uvjek iz Petrograda, gdje mu se sve naopako preokrenu. Ministar je još svedj znalično gledao i čekao: hoće li se razabrati i početi pripoviedati. — Zar ne znate više ništa? upita malo glasnije.

Vaša preuzvišenosti! ništa, samo vam jošte ponizan naklon i preporuku — izmumlja Voroničev.

Prosudite dobro moj gospodine! da li ne imate još gdje šta kazati, primjetne ministar još osornije bacivči oštar pogled na njega.

“Vaša preuzvišenošti ne znam više ništa; — ono po što sam došao, već je sve u redu„ poče iskreno tobože uvjeravati, ni ne nadajuć se čemu goremu.

Baš dakle hoćete, da ja sam kazujem. E dobro! — — vi ste ubio čestita plemića Fedora! Mati nesretnikova je osobno tužbu proti vam podignula i to pred samom caricom. Vaši ortaci Aleksiević i kovač seoski

Mitar zatvoreni su i sve već priznali. Okolnosti sve su obširno poznate; vi ste uhvaćen! — — Već više nedjelja ide pravica vašim tragom; — vi ste tako dobar — prem nehotice, mislim — pa ste joj se sam predao u ruke. — — Niti rječce više! vaš kobni udes ne da se više popraviti. Zakon može pomilovati skrušena grješnika, koj se dobrim činom i preoduži; nu okorjela zlotvora, koj o krieposti ni o kakvu pokajanja ni ne sanja — toga mora postići najstroža kazna.

Dade znak — vrata se otvore, a u kabinet stupi redarstveni častnik sa 4 stražana. Odvedite toga zlotvora na tvrdjavu, rekne ministar. Zapovjednik će ga jur dočekati i pošteno primiti.

Voroničev je proklinjao dan i onu uru, kad se je zakleo, da će Paratikina upropastiti. Zavist i gniev, gdje je taj iz vatre čitavu kožu iznio, obori ga još više u zdvojenje. Iztraga, jer su svjedoci i sve pri ruci bilo, nije trajala dugo. Voroničev sa svojimi ortaci činio je za grieh svoj pokoru do zmrti u Sjeveriji. Njegova dobra gotovo sva spadoše na množinu vjerovnika; ostalo blago odredi carica na dosmrtnu podporu Fedorovoj materi.

Paratikin, komu prvi posao bijaše, da vele zaslužna Stjepanova odkupi i da mu budućnost osigura, živio je poslje toga pomilovanja više godina, koje je pobožnosti i dobru bližnjega posvetio.

U Ruskoj je ta pripoviest još svedj u dobroj uspomeni; njom si pokraćuju duge zimske večeri.

S Ruskoga prev. Sime B.

FAUST

od Ivana Turgenjeva.

Prev. Jos. Miškatović.

Entsagen sollst du, sollst entsagen.

Prvi list.

Pavao Aleksandrović B.... Šimunu Nikolajeviću V....

6. Lipnja 1850.

Dragi prijatelju, evo su četir dana, što sam ja ovdje, pak kao čovjek od rieči sad ti pišem. Tiha kišica počela još iz jutra sipiti. Ne možeš promolit se iz kuće. Osim toga, voljan sam porazgovorit se s tobom. Sad sam opet u njegdašnjem svom gniezdu, što ga već od devet godina žali Bože! nisam vidio. Šta se sve nije dogodilo za ovih devet godina! Koliko li promjêna nije zavrnulo u meni! Oh! to je stalno. Ja nisam, koj sam bio.

Ti se sjećaš onoga ogledalca s čudnovatim okvirom, što je još za života moje prababe kitilo moju sobu. Gledajući ga, ti bi često reko: „ Da li čudnih stvarij bijaše u onom vieku!„ Čim sam kročio u sobu, pogledim u to ogledalce i divno ti se uzburkam, spazivši, kako sam postarao. Al nisam ja jedini ostarjeo.

Moja kućica, za devet godina podobro ostarjela, naginje k zemlji. Gospodarica (mislim, da se spominješ nje, ta mnogo ti je puta vodu sa šećerom pružila) moja dobra Vasiljevna, bome je omršavila i sgrbila se. Kad me je vidjela, nije uzkliknula, nije zaplakala; no uzè uzdisati i kašljati, a

za tim na pol iznemogla padė na stolicu, lomeć svojimá rukama. Stari Taras ne popušća. U njega je još ona stara tvrdoglavost. Kao njekoč hodi on još i sada ukočeno, noge izvraćene, u onakvih istih hlačah, istih cipelah, kojim si se ti, znaš, uvjek divio. No sad su mu noge mnogo tanje, nego li su široke hlače; vlasi su mu siedi, i lice navorano. Kad sa mnom govori, il ga slušam, gdje drugim naloge dieli, njegov glas probudi u meni njeko čuvstvo smiešno i opet turobno. Zubi su mu svi poizpadali, te ne može jedne rieči izreći, da ne šviče.

Nasuprot, vrt se je mnogo poljepšao. Sjećaš li se onih bagrema, koje smo nas dvojica zajedno sadili? one su se krasno razvile i razgranale. Breze i javori jednako su izrasli, a redi od lîpa da ne možeš divniji. Ja ti njeku osobitu ljubav ćutim prama ovim redom, prama blagomu njegovomu i sviežemu zelenilu, prama premilomu mirisu, kojim odiše, i prama onoj mreži sunčanih traka, što je izmedj gusta granja razpružena po crnoj zemlji, što je nisam dao pieskom nasuti.

Onaj hrast, što je osobito po mojoj volji, posto je ogromnim stablom. Sinoć do njeke dobe sjedio sam radostan pod njegovim granjem. Okol mene razplinuo se cvatući čimen; ptice su pjesmu složile. Ti valjda nisi zaboravio, koliko sam ja zaljubljen u ptice. Zanesen u blago snivanje, prisluškivah tim skladnim glasom a ne mogoh se sit naslušati.

Ali nije samo bilje po vrtu napredovalo. Svakim korakom sretam se sa snažnimi mladići, koje sam kao dječicu vidio. Ti danas ne bi spoznao svoga ljubimca Timotiju. Njekoć si se bojo, da li on nije slab na tielu. A da ga sada vidiš! To su ruke, to su mišice! Glavu zavija gusta, obilna kosa. Pravi Herkules. Ipak u njegovom obličju izražen je isti onaj značaj prvobitni, ista ona bezazlenost što se je tebi osobito ljubila. Sad je moj sobar. Onaj mi dosadi, što ga povedoh iz Petrograda. Češće bi se nasladjivao paradirajuć *elegancijom*, donesenom iz glavnoga grada, pak sam ga ostavio u Moskvi.

Od pâsa nisam nijednoga na životu našo, svi su uginuli. Nevka življaše najduže, pak me ni on nije mogo dočekati, kako je Argos dočekao Ulisa. Ne bi mu dosudjena ta radost, da vidi svojega gospodara, da posljednji svoj pogled svrne na njega.

Nastanio sam se u svojoj njegdašnjoj sobi. Tude kroz drvenu rešetku baca sunce svoje trake i muhe zuje; no tude od svih soba najmanje zaudara po starini. Do duše, meni nije mrzka ta starina, da pače ona moju maštu zavija u ugodne sanjke; da bogme ljubim ja, kao i ti sve ono, što su naši stari svoju zalihu (luksus) nazivali. Ali ne možem ipak jednako gledati stara ona pokućtva, a da me ne napane nespokojna dosada. U mojoj sobi naći ćeš priprostu jednostavnost. O zidu visi u crnom okviru slika ženske, što si ju ti nazivao slikom *Marije Lesko*. Mast ove ženske slike za devet godina postala je ponješto mrča; no u njezinih pogledih još uvjek igra ona umiljatost i tankost i na ustiju još uvjek titra tihi posmieh turobni; iz liepe, nježne ručice razvija se ružica već na pol uvehla.

Osim ovoga urešena je moja soba još jednim nakitom, koj me često zabavi. To su zastorci na mojih prozorih. S početka bili su zeleni, sad su na suncu požutjeli, te odbijaju žute svoje zrake po sobi. Još vrednije je

viditi crne slikarije, što su prizori iz samotna života *Arlenkurtova*, iz tamnica i ubojstva.

Od kako sam amo došo, živem ti na miru, koj me neizmjerno veseli. Nit se brinem kakvim poslom, nit svietom, ni razmišljanjem. Nego snivam, a ti ćeš znati, da snivanje i razmišljanje nisu jedno isto. S početka uzpiriše se u meni uspomene moje mladosti; kud se krenem, što pogledim, postaju te uspomene to jasnije. Prve sam probudio hotomice, ove su izrodile druge i tako dalje, te sam se tako malo po malo bacio sa svim u prošlost, pa sad počivam u sladku neradu i turobnosti. Pomisli si, njeku večer sjedim ja pod vrbom jadikovom, na jednoč ne znam za što, obore me suze kao malo diete, mene, koj sam u dobi muževnoj; i Bog zna, dokle bih bio plakao, da nije naišo starac seljanin, koj me je najprije od čuda gledao, za tim se duboko poklonio i otišo. Meni je vrlo povoljno ovo stanje, pak bih ga želio sačuvati do one dobe, kad mi bude odavle polaziti, to jest do Rujna; a bio bih vrlo zle volje, da me koj od mojih susjeda stane pohadjati. Medju tim ne treba mi se toga plašiti moji najbliži susjedi ipak su daleko od mene. O, ti me razumiješ, ti — to je kao sveto; ti znaš iz svoga izkustva, kako je mila često samoća, a meni je sada poslje tolika putovanja i bludjenja upravo od potrebe.

U ostalom meni ne može nahuditi dosada. Poneo sam sobom knjiga a i ovdje sam našo priličnu knjižnicu. Jučer crvajući po njoj natepoh se na više zanimivih djela, na koja prije ni pogledao ne bih, i više časopisa, medju njimi *le Caméléon triomphant* (Mirabeau). Tu bijaše i knjiga za mladež, sačuvanih još od mojih pradjedova. Našo sam njekaku preveć staru gramatiku Francuzku, na korici je napisano: ovo je knjiga gospodjice Eudoksije Lavrinove, 1741 — moja praprababa.

Pregledo sam i one knjige, što sam poneo iz tudjih zemalja. Od njih najvažniji je za me već od njekada Goetheov *Faust*. Cielu prvu stranu naučio sam na izust. Vremenom mienja se i ukus. Za prve svoje mladosti ludio sam za tim pjesničkim djelom. U ovo devet godina nisam, mislim, ni zavirio unj! Tim življom željom latih jučer čitati jedan kukavni iztisak izdan god. 1828. Čito sam ga ležeć u postelji. Kako me je uzhitio svečani onaj prizor, gdje se zemni duh ukazuje Faustu i ovo mu govori:

Života valom, a čina burom
Ja prohodim gore, dolje.

Već je dugo tomu, što nisam osjećao toli grozne zanesenosti. Padė mi na pamet Berlin, moj život učenički, gospodjica Klara Stich, plemenita Margarita, Seidelmann, Mephistopheles, glasba Radzivilova i čitava prošlost. Dugo ne mogoh zaspati. Moja mladost treptjaše preda mnom, kao bajni kakov privid; nov oganj razlì se po mojih žilah, uzburkà mi srce i uzpirì u njem nove želje.

Eto ti, dragi prijatelju, sanjke, što zanosi već četvrt godine tvoga druga u samoći. Ala da me tkogod vidi u toj zanesenosti! Pa šta, bih li se moro stiditi? Ne, ta stidljiva plahost doliči mladosti, a ja sam na sebi spozno, da starim! Po čem? šta misliš? Po tom, što mi truda treba, da razvijem koliko je moguće čuvstva ugodna, a ugušim ili bar prevladam žalobna. Njekoč, to bijaše sa svim protivno. Sad se radostno ljuljkam u svojoj turobnosti i gojim ju kao utjehu.

Ipak, prijatelju, što godj sam do sada preživio, sve mi se čini, da jest nješto, što? to ne znam, što mi manjka, što nisam počutio, i da je upravo to može biti najvažnije.

Ali, kako je to došlo, da ti takva koje šta pišem. S bogom. Drugi put. Što radiš u Petrogradu? Dà sbilja, Savelija, moj kuhač, hoće, da te u njegovo ime pozdravim. I on se je postarao i prilično razširio. Još i sad pripravlja onako isto dobra jela, uz koja si ti osobito prianjao. Ali s bogom.

Tvoj prijatelj,

P. B.

Drugi list.

Isti istomu.

12. Lipnja 1850.

Imam ti, dragi prijatelju, javiti znatnu novost. Slušaj. Jučer pred objedom prohtjè mi se šetnja, ne u vrtu, nego na cesti, što vodi u grad. U mom je običaju velike korake praviti, pa ići brez cilja, na koj se put najprije natepeš i koj je najduži. Kad se ovako žuri, misliš, da se ima Bog zna šta važna obavljati. Najednoč opazim, prama meni ide kočija. Prepanem se, da li mi ne vozi posjetu. Al sam se bio u ludo prepao. U kočiji vidim čovjeka s brci, koga nisam poznavao. Istom se umirih, eto taj čovjek rekne kučišu, neka stane, snimi uljudno svoju kapu i još uljudnije zapita me, nije li to G. P. B., s kojim ima čast govoriti.

Odgovorim mu, da sam ja to; zagledim mu još bolje u brk, pak mi se pričini, kao da sam ga već njegdje vidio.

“Šta?„ vikne on slazeć s kočije “zar vi mene ne znate?„

“Ne, gospodine, vjerujte, da...„

“A ja sam vas na prvi pogled spoznao.„

Na posljedku doznam, da je to naš njegdašnji saučenik Prijemkov. Nije li to, reći češ mi, ta krasna novost? Prijemkov, koliko se sjećam, nit je bio lud ni rdjav, već čovjek srednje ruke.

Neka je. Ali čuj konac.

“Radovo sam se, začuvši„ rekne mi on “da ste se vratio na svoje dobro; jer ja stanujem u vašem susjedstvu, pak nisam samo ja, koj se tomu radujem.„

“Dozvoljte mi, da vas upitam, tko je još tako prijazan...„

“Moja žena.„

“Vaša žena?„

“Jest. Jedna od vaših starih znanica.„

“Smijem li moliti, da me...„

“Ja sam oženio gospodjicu Vjeru Nikolajevnu Eleovu.„

“Vjeru Nikolajevnu!„ uzkliknem.

Eto ti, dragi prijatelju, te velike novine. No da me možeš razumjeti, valja mi pripoviedati jednu epizodu iz mojega života prošloga... prošloga, žali Bože! već davno!

Kad smo nas dva ostavili sveučilište godine 183... meni je bilo 23 godine. Ti stupi u službu. A ja nakanih vratit se u Berlin. Pak jer je to imalo biti tek mjeseca Listopada, htjedoh ljeto preživiti u Ruskoj. Htjedoh voditi

tihi život na ladanju i stražnji put kušati sladkost nebrige a za tim svojski latit se posla. Kako sam ja tu nakanu izvršio, to sada pripoviedati nije od potrebe.

Ali gdje da probavljam ljeto? To pitanje valjalo je riešiti. Još nisam bio namislio nastanit se na svojem dobru. Od bližih rodjaka nisam imao nikoga; otac mi je umro; bojao sam se samoće i dosade. U toj nevolji rado pristanem na poziv svojega ujaka, da stanem kod njega u guberniji T... Moj ujak bijaše čovjek bogat, značaja ugodna, gospodar velike kuće i življaše na veliko. U njeg je bila prilična obitelj: dva sina i pet kćerij; njegovu gostoljubnu kuću napunjivali bi uvjek gosti iza gostij. Tu nisi mogo jedan čas biti na samu. Cieli bogoviti dan tu ti je vjekovita vreva susjêda i gôsta, koji nisu na drugo mislili, nego kako bi se bolje i bolje zabavljali, koji su odlazili i dolazili, a na večer skapavali od umora. Tako življeti ne bih za glavu podnosio. Namislim otići, samo dok prodje svetkovina mojega ujaka; no taj dan vidjeh Vjeru Nikolajevnu i ostadoh.

Vjeri bijaše tada 16 godina. Življaše sama s majkom svojom na malom imanju, pet vrstij odanle, gdje sam ja stojao. Otac joj bijaše muž odličan. Dotjeravši za rana do pukovnika, bio bi brez dvojbe i dalje napredovao; na nesreću pogine u lovu, kao žrtva slučaja. Njegova kći bijaše još za onda djetetom. No i majka Vjerina bila je osoba osobite vriednosti, koja je sila čitala, sila naučila i više jezîka govorila. Prem da je brojila više godina od svojega muža, on ju je ipak uzeo iz ljubavi i jer njeni roditelji nisu bili za tu ženitbu, on ju je proti njihovoj volji odveo. Nije mogla nikako preboljeti, što ga je izgubila. Do stražnjega svoga časa ne skide odiela udovičkoga; a kad uda svoju kćer, tad i umre. Ja ju još sada vidim s njenim obličjem turobnim, izraznim, s njenom obilnom kosom, s njenima velikima očima, pogleda stroga i ponješto ugasla i s njenim nosom ravnim i nježnim.

Njezin otac zvao se Ladanov. On življaše petnajst godina u Italiji i ondje se oženi za prostu seljakinju iz Albana; al nije dugo uživala svoje sreće. Porodivši kćercu jedinicu, majku Vjerinu, ubi ju mlad njeki Transtverinac, koj ju je hotjeo za se uzeti, pak mu ju preoteo Ladanov.

Ta pripoviedka proizvede u ono vrieme veliku buku. Vrativ se u Rusiju, zavuče se Ladanov u svoju sobu, da je više ne ostavi. Tud se je bavio kemijom, anatomijom i vračolijami. Mišljaše iznaći tajnu, kako se može produžiti čovječji život, obćiti s dusi, izazivati smrt... Riečju, susjedi su ga držali vračem. Svoju kćer ljubljaše prieko mjere i sam joj bijaše revnim učiteljem; ma nikad joj ne mogaše oprostiti, što se udala proti njegovoj volji. Nikad je ne htjedè vidjeti, ni nje, ni muža joj. Unapried im je reko, da će biti nesrećni i umriè neupokoren.

Kad sam se spozno s Vjerom, još nikad nije bila u gradu, da pače ni u glavnom mjestu gubernije. U ostalom nije se ona samo tim razlikovala od djevojaka svojega kraja. U nje bijaše izvanredna dražest i osobita prijatnost u kretanju i razgovoru, te sam se vrlo divio, kad sam ju prvi put vidjeo. Nije se podsmiehala, nije crvala, nego bi odgovarala prosto, razborito, kad su ju što pitali i pozorno slušala. Sta'š više? Njeno obličje bijaše tol svieže, tol bezazleno, kao u djeteta, ali ponješto hladno i jednovito, a ne

bi nikad mislio zamišljelo. Je li ju kada radost oživila, što nije bivalo često, to ne bijaše nalik drugim djevojčicam, te bi se razvedrila njezina nevina duša, koja ljubežljivija od radosti, bacaše trake na cielu osobu. Stasa vitka, gibka i dražestna, imala je poteze pravilne i nježne, čelo vedro, kose plavetne, nos pravan, kao materin, ustnice prilično pune, trepavice guste, medj kojimi blištahu oči crne kao noć. Ruke joj prem da malušne, nisu bile osobite ljepote. Meni se čini, u kojih su onakve ruke, da nisu nadareni osobitim umom; i za sbilja, u Vjere ne bijaše izvanredna uma. Glas joj žvečaše kao sreberni glas djeteći. Na svetkovinu mojega ujaka predstave me njenoj materi i njekoliko dana poslje toga ja ih posjetim.

Gospodja Eleova, kako ti rekoh, bila je odlična ženska, no čudnovata, i samovoljna. U me je ulila štovanje i njekakav strah. Što godj je činila, činila je kao po sustavu i tako je odhranjivala svoju kćer, a ipak joj nije sile namitala, pak ju je za to kći ljubila, njoj se do kraja povjeravala. Ako bi joj mati dala knjigu i rekla: na ovoj strani ne ćeš čitati, Vjera bi voljela čitav list preskočiti, nego onamo okom svrnuti. Gospodja Eleova imala je, što Francuzi kažu, *ses idées fixes*. Ona se je na primjer kao smrti bojala svega, što može uzbuditi maštu. Od tuda je poteklo, da njena kći u sedamnajstoj svojoj godini nije čitala romana, niti ikakvoga pjesničkoga djela. Al za to je vrlo dobro poznavala poviest, zemljopis i poviest prirode, u čem je često i mene popravljala, prem da, kako znaš, nisam bio posljednji na sveučilištu. Jednoč pokušao sam zavesti govor s gospojom Eleovom o tom, kako ona odhranjuje. To ne bijaše posve lagan posao; jer se je ona u tom pokazivala vrlo šutljiva. Tek sam njekoliko riečij izustio, sklone glavu, a za tim mi rekne:

“Vi držite, da je pjesnike čitati posao koristan i ugodan. A ja mislim, da je potrebno za rana izabrati medju koristnim i ugodnim; jednoč izabravši jedno, ne držat se obojega. Ja mislim, da se ne može složiti to dvoje, pa hoteć koracati na oba ta puta, moraš sa svim propasti ili barem zalutati.„

Dà, mati Vjerina bijaše čudnovat stvor, poštena, prkosna, smiona i zajedno njekim načinom dirnuta fanatizmom i praznovjerjem. “Ja se strašim života„, rekla mi je jednoč. I sbilja ona se plašila onih tajnih moćij, što blude po svemiru, pa kad godj istom zahrupe iz nenada. Vaj onomu, na koga nahrupe. Pak zar nisu gorko dotakle nesrećnu ovu žensku glavu! Spomeni se na smrt matere joj, otca i muža. Koli grozni dogadjaji jedan iza drugoga!

Nisam vidjeo, da bi se ikad nasmijala. Moglo bi se reći, da je svoje srce zaprla u nepredobitnu ogradu. Valjda nije nikad mogla izliti svoju tugu u krilo komu drugomu: sve bijaše sbijeno u njoj samoj. Poradi ovolike strogosti u ćućenjih bojaše se ona i prama svojoj kćeri ukazat se odviš nježnom. Ne bi je nikad zovnula jednim onih imena, koja matere iz prokšije svojim kćeram nadievaju. “Vjera„, to je sve. Jednoč sam joj rekao, kako su ljudi za našega vremena izprevijani. “Od potrebe je, odgovori mi ona, ili da budu do kraja izprevijani, ili da se ni ne miču.„

Ona je malo koga primala, ja sam ju ipak često pohadjao. Opazio sam, da mi je vrlo privržena, Vjera mi se osobito ljubila i često sam s njom šetao. Gospodja Eleova nije nas nikad smućivala. Vjeri nije nikad milo bilo

s njom se razstajati, a ni ja nisam želio šetnju na sámo. Iskrenoj Vjeri bijaše u običaju visoko misliti. Njekoliko puta uzela bi noćom razgovarati o tom, čim se je danju bavila. Jednoć gledajući mi kao navadno oštro u oči, i podaprtom glavom o ruku, rekne mi: Priznajem, da je P. B. ugodan čovjek, ma nije moguće njemu se povjeriti.

Nas dvoje nije vezalo drugo čuvstvo, nego čuvstvo prijateljstva. Jedan put ipak učinilo mi se, kao da bi joj u pogledu opazio njeku naglu i prolaznu nježnost i razkošje... Može biti sam se varao.

Medju tim minuše i tjedni i mjeseci. Bijaše doba misliti na polazak, a ja se ne mogoh nikako na to odlučiti. Prezao sam se na tu misao, da mi valja ostaviti sladku ovu djevicu; Berlin ne imadè više one namame za mene. Ne smjedoh zaviriti u dno svojih mislij, ne mogoh razumjeti, što biva sa mnom. Na posljedku sinù luč mojim umom: "Čemu, rekoh sam sebi, čemu lutajuć koje kudą tražiti istinu? Nije li ona tuj? Za što da ne ostanem ondje, gdje mi je zasjala? za što da se ne ženim?„

I nisam se prepao velike ove pomisli, pače bio sam vrlo uzradovan. I taj isti dan odkrijem svoja ćućenja, ne Vjeri, kako bi ti pomisliti mogao, nego njenoj materi. Ona me jedan čas šuteć gledaše, a za tim reče mi: "Ne, prijatelju, idite vi u Berlin. Učite. Vi ste dobar, ali niste čovjek, koji bi pristao mojoj kćeri.„

Poli me rumenilo, oborih glavu; no ti ćeš se krstiti od čuda, ja sam priznao u dnu svoga srca, da mudra ova mati ima pravo. Druge se nedjelje oprostim i od onda ne vidjeh ni gospe Eleove ni njezine kćeri.

Eto ti moje pripoviedke, prijatelju. Skratio sam ju koliko sam mogao; znam dobro, da ti ne trpiš dugih pripoviedaka.

U Berlinu do mala zaboravim liepu Vjeru. No moram priznati, da sam bio uzburkan, iz nenada začuvši njezino ime, i misleć kako blizu mene stanuje, te ću ju moći opet vidjeti. Pri tom imenu, pri toj misli moja mladost bi reć uskrsnu iz groba i radostna zatitra preda mnom.

Prijemkov kaza mi, kako me je došo posjetiti, da ponovimo staro poznanstvo, i nada se, da će me skoro kod sebe viditi. Zajedno izpripovieda mi kasnije dogodjaje svojega života. Služaše u njekoj regimenti konjaničkoj. Kao poručnik zahvali se na službi. Kupivši dobro, osam vrstij od mojega, misli živsti od poljodjelstva. Imo je već troje djece. Dvoje umrie. Preostala mu još jedna kćerčica od pet godina.

"A vaša žena, upitam ga„ sjeća li se još mene?

"Sjeća se, odgovori mi, kao uztežuć se. Kad ste ju vi poznavao, bila je još premlada; no njezina mati uvjek vas je hvalila, a njene matere želje i rieči bijahu njoj zakoni.„

U taj čas padnu mi na um rieči gosp. Eleove: "Vi niste čovjek, koj bi pristao mojoj kćeri„ i sa strance bacivši pogled na Prijemkova, reknem sam sebi: "Je li to čovjek, koj je njoj pristao?„

On je više ûra ostao kod mene. To je ugodan čovjek i udvoran, razgovara čedna i vidi se vrlo dobar. Ali od kako smo se razišli na sveučilištu, darovi duševni nisu mu se ni u čem razvili.

Može bit ću mu odmah sutra vratiti pohod. Jedva čekam, da vidim, što je od Vjere postalo.

A ti, nevaljalče, te si nevaljalče, rugaš mi se u tonu diplomatičkoga ravnatelja. Ali ipak ću ti pisati, što je probudila u mom srcu moja posjeta. S bogom. Na skoro.

P. B.

Treći list.

Isti istomu.

16. Lipnja 1850.

E dobro, prijatelju dragi, ja sam bio kod nje. Vidio sam ju. Prije svega valja da ti kažem čudo nečuveno. Il ti vjerovati, il ne vjerovati, kako te volja. Al je živa istina, da vrieme osobu Vjerinu nije u ničem promienilo. Kad mi je izišla u susret, ne mogoh da ne uzkliknem od čuda. Preda mnom stajaše djevica od sedamnajst godina, još isto onako liepa, kako sam ju od prije znavao. Jedino što oči nisu već djetinstva izražavale, prem da su joj oči i prije bile odviš sjajne, da bi na djetinstvo nalikovale. Inače nikakve promjene. Ona ista spokojnost u držanju i hodu, onaj isti srebrni zvuk glasa, ono isto mirno čelo, brez ikakva navora. Čovjek bi reko, za ovo godina bijaše Vjera u snieg zatrpana.

Uza sve to njoj je dvadeset osam godina, a i troje djece!.. To je nedokučivo! Možda ćeš pomisliti, moje srce navlaš poljepšava otu sliku. Ne, da paće, vjeruj mi to mi se nije ni malo dopalo. U dvadeset osmoj godini, žena i mati ne bi smjela imati obličje djevojačko. Ona ne bi smjela istom tako odoljivati kušnjam života.

Kako bilo, ona me primi vrlo prijazno. Njen muž od radosti nije znao što da počme. To je za isto valjan čovjek, reko bi sa svim odan blagim ćućenjem. Njihov je stan prostran i prijatan.

Vjera se odievala kao i prije udaje, sva u bielini, pripasana modrim pojasom i zlatnim lancem okol vrata. Kći joj je krasna, ali njoj nije nalik, nego mnogo više svojoj babi, koju sam opet vidio na slici. Ova slika, savršeno vjerna, zanimala me je jako. Činilo mi se, kao da me promatra pogledom pozornim i strogim. Vjera se posadi na divan pod tom slikom. To joj je najmilije mjesto. Ja sjednem uzanj i razgovarajuć o prošlosti moro sam češće nehotice svraćati očima na hladni onaj obraz njezine matere.

Hoćeš li mi vjerovati, da Vjera pamteć opomene svoje matere sve do dan danas nije čitala niti romana, niti pjesme, jednom riečju, nikakvo, kako ona veli djelo mačte. Ljutio sam se s tolikoga nemara za toli plemenitom zabavom duševnom. To je sbilja u jedne ženske umne i ćutljive sa svim nedokučivo.

"Što! reknem joj, vi ste se dakle zakleta ne čitati knjige ove vrsti?„

"Ne odgovori mi, nisam imala prigode, a na to nisam nikad ni pomislila.„

"Za čudo mi je! Ma kažite mi vi- obrnem se k Prijemkovu, kako vi niste probudio želju u svoje žene za ovakim knjigam?„

"Ja bi to radostno, odgovori, ali...„

"Ne vjerujte mu, vikne Vjera, njega ne veseli pjesničtvo ni malo.„

"Pjesničtvo, može biti, odgovori Prijemkov.... no druga djela, romani na primjer...„

“Kako vi dakle, upitam Vjeru, sprovadjate večeri?.... Igrate li na karte?„

“Jest, gdje koj put. Medju tim dostaje nam uvjek zabava. Kad kada i čitamo. Izvan djêla mašte ima podosta i drugih izvrstnih knjiga.

“Pak za što zabacujete pjesničtvo?„

“Ja ga ne zabacujem. Al što ću kad sam navadna još od djetinstva klonit ga se. To je želila moja mati, a ja sve to bolje uvidjam i upoznajem mudrost, podpunu mudrost svega, sto je ona činila i govorila.„

“Sa svim dobro! No u ovom, o čem sada razgovaramo, ne možem se s vami slagati. Držim, da se vi brez ikakve koristi odričete čiste i pravedne naslade, pak onda vi brez sumlje dopušćate podučavanje u glasbi i slikariji; za što dakle progonite pjesničtvo?„

“Ja ne progonim pjesničtva. Ta ja ga ni ne znam. Tako je to.

“Ako vas je volja, ja ću vas upoznati s njim. Vaša majka po svoj prilici nije vam na uvjek zabranila divne plodove književnosti?

“Nije, da pače kad sam se udala, oprostila me je svake veze, kojom me je do onda vezala. Ja od svoje volje nisam pomišljala da čitam.... kako vi zovete.... aha romane.„

Slušah ju u čudu. Nikad nigdje ne nadjoh toliku iskrenost. Ona me gledaše svojim pogledom spokojnim. Tako gledaju ptice, kad su bez straha.

“Ja ću vam donesti knjigu„ poviknem.

Padè mi nenadano na um, da joj donesem Fausta.

Vjera tiho uzdahne i rekne mi plašljivo:

“Donest ćete knjigu.... može biti od Georges-a Sand-a?

“Oh, vi ste dakle čula što godj o tom piscu, pak da vam donesem i njegovo koje djelo, zar bi to toliko zlo bilo? Ali ne, to je djelo drugoga pisca, s kojim vas želim upožnati. Mislim, da niste zaboravila njemački?„

“Nisam.„

“Ona govori njemački, kao kakva Njemica„ vikne Prijemkov.

“Za čudo! Vidjet ćete.... vidjet ćete, koli divno djelo ću vam donesti.„

“Dobro. Vidjet ćemo. No sad ajdemo u vrt. Mala moja Nataša ne može već iztrajati na jednom mjestu.

Ona uzme okrugli škrljak slamni, škrljak pravo djeteči, posve nalik škrljaku njezine kćeri, ako nije bio još manji. Ja sam išo uz nju. U zabladju širokih lîpa, na blagom sviežem povjetarcu, učini mi se njeno obličje puno umiljatije, osobito kad je nebrižno glavom malko poniknula, da mi izpod krîla škrljaka zaviri u oči. Da nije bilo Prijemkova, da nije mala Nataša pred nami skakutala, bio bih pomislio, još sam u dvadeset i drugoj svojoj godini, u onom ljetu, kad sam se u Berlin pripravljao, tim više, što je ovaj vrt puno nalik bio vrtu gospodje Eleove. Ne mogoh, da ne reknem Vjeri, što sam u taj par mislio i ćutio.

“Više svieta, odgovori ona, već mi je reklo, da se je malo promienilo moje obličje, ja možem dodati, da mi je značaj ostao jednak.

Mi se približavasmo k jednoj koljebi.

“Ne mojte mariti, rekne mi, što su zidovi ponješto izpucali. U nutri je liepo i vrlo dobro.„

Unidjemo, a ja ne imajuć kada razbirati ovu sviežost, poviknem:

“Cujte, dok se ja povratim, dajte unesti ovamo stol i njekoliko stolica. U toj je koljebi prekrasno. Ovdje ćemo čitati knjigu, za koju sam vam govorio.... Fausta... Goetheova.

“Jest, odgovori mi nebrižno, ovo je utočište od muha, a kad ćete se vi vratiti?„

“Prieko sutra.„

U to Nataša koja je s nami ušla, na jedan put krikne od straha, skoči napried, sva kao zid blieda.

“Što ti je, diete?„ upità Vjera.

“O mamo, gle... gle strašnu ovu živinu, i pokazà prstom velika pauka, koj je po zidu plazio.

“Za što se bojiš? rekne Vjera, on ne ubija.„

I na ove rieči, ja je nisam imo kada preteći, uzme gadnu zviercu, pusti ju na jedan čas, neka joj puzi po ruci, a za tim ju baci.

“Ala ste vi dobra!„ reknem joj.

“Za što? ovaj pauk nije otrovan.„

“Ja vidim, vi niste prekinula poznanstvo s poviesti prirode, al sbilja ja ne bi imo volje dotaći se toga ružnoga pauka.„

“Ta tuj se ne ima šta bojati.„

Nataša nas gledaše šuteć i smješeć se.

“Kako je to diete nalik vašoj majci, reknem joj.

“To je istina, odgovori Vjera i osmiehne se ponosno. Bog bi dao, ne bila joj samo po obličju nalika!„

Javiše nam, da je juha na stolu; poslje objeda odem. Uzgred napominjem ti, objed bijaše kako treba.

Sutra ću joj ponesti Fausta. Bojim se, ova drama starca Goethea neće uspjeti. Što bilo, pisat ću ti.

A sada što misliš o toj pripoviedki? Ne moj odmah misliti, ona me je odviš dirnula, te sam se već zaljubio. Kakva ludorija! Doba je ići u pamet. Podosta sanjaka prevrnulo se već po mojoj glavi i već sam preskočio godine, kad se srtje u strasti života. Medju tim ženske ove stvari ne mogu mene zavesti; pa koja je žena mene sbilja zavela?

Budi kako mu volja, ja se radujem ovomu susjedstvu; to mi se dopada razmišljati o odnošajih, koji se mogu splesti medju menom i ovom dobrom, umiljnom, bezzlenom mladom ženom. Što godj se dogodilo, uvjek ću ti objaviti.

Tvoj prijatelj.

P. B.

Četvrti list.

Isti istomu.

20 Lipnja 1850.

Dragi prijatelju, čitanje za koje sam ti javio, bijaše jučer i sad ću ti pripoviedati od kraja do konca, što se je sve dogodilo. Prije svega kažem ti, pjesma, koju sam izabrao, uspjela je podpuno... uspjela! tim nije dosta rečeno... Al slušaj.

Ja dodjoh baš pred objed. Bilo nas je za stolom šestero: Vjera, nje-

zin muž, kćerka, guvernantka, obličja blieda i obična, i njeki starac Niemac, opravljen na staru, čist, obrijan, obličja poštena i čedna, posmjehom blagim, krezub. Pošteni ovaj starac odisaše mirisom kafe i cikorije, mirisom svih starih Niemaca. Ja se spòznam s njim. Zove se Schimmel. Služi kao učitelj njekoliko vrstij odavle, u domu kneza X... Vjera kod koje je osobito u volji, pozove ga, da i on bude kod našega čitanja.

K stolu dosta kasno sjedosmo, još kasnije ustadosmo, a za tim podjosmo u šetnju. Vrieme bijaše što samo može krasnije. Iz jutra je bio zamahivao pooštar vjetar, poslje toga padala je kišica a danju razkrili se po nebu vedrina.

Zaputismo se ravnim poljem. Pred nami dizaše se crljen oblak, a vrh njega pršahu lahke magle. Jedna po jedna zviezda provirkivaše i utapljaše se u oblak. U taj par zasmija se na nebištu srp mjeseca. Ja pokažem Vjeri taj divni prizor.

“Da, rekne mi, to je posve dobro. Al pogledjite na onu stranu.„

S te strane strašan, zelen oblak gutaše u svoj naručaj zapadajuće sunce. Osovljeni vis toga oblaka nalik bijaše visu vulkana, ponad njim raztegnuo se zlokobni crljeni rub nalik razpuhanu ždrielu soptajućega brda.

“Bit će bure!„ rekne Prijemkov.

No tim opisivanjem odmaknuo sam se od svojega predmeta. U posljednjem svom listu zaboravih ti kazati, da sam se pokajao, što sam baš Fausta najprije obrao. Domislih se da bih moro, hoteć uvesti ju u Njemačku književnost, ponajprije poprimiti Schillera. Al Faust toliku moć ima vrhu mene, da nisam mogo što drugo čitati.

Na večer dakle unidjemo u koljebu, gdje je Vjera sve onako pripravila, kako sam joj ja reko. Napram vratiju uz divan stajaše na ćilimu okrugao stol, na njem lampa, po sobi ovd ond po koja naslonjača i stolica. Ja sam sjednuo na divanu, s knjigom u ruci; Vjera u naslonjaču njekoliko koraka od mene. Na svjetlosti lampe moglo se vidjeti hvoje od bagrema, kako se pred koljebom savijaju; kad kad bi na otvorena vrata zanihalo se do nas hladno povjetarce

Uza me sjedjaše stari Niemac. Guvernantica ostala je s Natašom. Prije čitanja svojim slušaocem sam razjasnio staru legendu o doktoru Faustu, karakter Mefistofelev, veleum Goetheov i umolih ih, neka me drage volje zaustave i pitaju, ako bi im se što godj u pjesmi čudnovato učinilo.

Nakašljem se po običaju, a za tim počmem.

Istom sam njekoliko riečij izustio, već me sustavi Prijemkov, pitajuć me, ne trebam li može bit čašu vode šećerne, i kako se činilo, bijaše vrlo zadovoljan s ove opazke.

Ja mu reknem: hvala... Sve je tiho. Uzmem čitati, glas mi se treso, srce uzburkalo, da sam ga jedva svladao. Niemac je prvi izjavio, da je zadovoljan i uzhićen, kličuć češće: prekrasno! divno! božanstveno! pa to svaki put drugim naglaskom.

Opazio sam na Prijemkovu, da mu je uz ovo čitanje dug čas. Prvo on nije razumievao baš najbolje njemački, a drugo i sam je priznavo, da mu pjesničtvo nije posve u volji. Neka ga! Nitko ga ne drži: ja bih mogo posve dobro i brez njega čitati.

Vjeru je to bila, rad koje sam čitao. Ona se nije makla. Dva, tri puta sam ju promatrao: svoje oči bijaše u me uprla i učini mi se blieda. Od onoga prizora, gdje se je Faust prvi put sastao s Margaritom, malko se napried nagnula, ruke na prsta skrstila i tako sve do kraja ostala pazljiva nemaknuta.

S prva smetala me je nehajnost Prijemkova, no malo po malo stanem ga zaboravljati i čito sam to većom žestinom i to žešćim ognjem. Na Vjeru je to silno djelovalo.

Niemac je uzklikivao: prekrasno! Bože, ala je to divno!

Kad sam dočitao, Prijemkov se digne, ko da je Bog zna koliko zanesen; siromak uzdaknù i zahvali mi na tolikom obradovanju. Ja mu ne odgovorih ni rieči, motrih samo Vjeru, Jedva sam čekao doznati, što će oná na to reći; al ona ustadè, ne rekav ništa, podje neodlučno k vratima, popostane na pragu, pak sad u vrt. Ja poletim za njom; bila je već podaleko i težko sam razpoznao u mraku njezinu bielu haljinu. Kad sam ju najposlje sastignuo, rekoh joj:

“Dakle vam se ne ljubi ova knjiga?

“Možete li mi ju posuditi?„ odgovori.

“Ja vam ju poklanjam, ako ju želite imati.„

“Hvala!„ i tim izmakne.

Prijemkov i Niemac dodju do mene.

“Čudne sparine! rekne Prijemkov, čisto zadušuje. No gdje je moja žena?„

“Mislim da je unišla.„

“Doba je za večeru; “malko popošuti a onda dodu: “vi čitate, kako valja.„

“Kako se meni čini, to čitanje zabavljalo je Vjeru Nikolajevnu.

“Brez dvojbe.„

“Oh sigurno! povikne Niemac.

Vratimo se u kuću.

“Gdje je gospoja? upita Prijemkov družinče, koje je pred nas pošlo.

“Otišla je u svoju spavaću sobu.„

Prijemkov uputi se u tu sobu.

Niemac i ja ostanemo na terasi. On podigne oči na nebo i otvori svoju burmuticu.

“Šta je zviezde, rekne šmrčuć, pa kad se pomisli, to je toliko svietova. Na to utisne i drugi uštipak u nos.

Mislio sam, da mi ne treba na to odgovorati. Mučeć promatrao sam i sam sjajne ove svietove. Moja duša bijaše uzdrmana i činjaše mi se, ove zviezda gledaju na nas znaličnom pažljivosti.

Ne bilo za dugo, dodje Prijemkov i pozove nas u sobu. U to dodje i Vjera.

“Sad gledajte moju ženu, rekne meni Prijemkov, ne vidite li na njezinu licu nješto neobično?„

I sbilja spoznadoh, da joj se obličje promienilo; al ne znam za što ja rekoh:

“Ne, ja ne vidim ništa...„

“Ma gledjite dobro, u nje su crljene oči„ odgovori on.

Ja sam šutio.

“Promislite, kud sam došo u njezinu sobu, nadjem je u suzah; ima tomu dugo što je nisam takve vidio. Posljednji put je plakala, kad smo izgubili našu malu Pavicu. Eto vam, što ste počinio sa svojim Fustom,„ pridoda smijuć se.

“Sada, reknem ja Vjeri, morate priznati, da imam pravo, dok...„

“Do duše nisam mislila na toliki utisak, odgovori ona; no Bog zna, imate li pravo. Kod mi je moja mati zabranjivala čitati takve knjige, to je valjada za to bilo, je jer znala, da...„

Tude stane.

“Što htjedoste reći?„

“Čemu? Nisam li bila luda plakati? Govorimo o tom djelu. Ima u njem više koje čega, što nisam dobro razumjela.„

“Za što me niste pitala, da vam razložim?„

“To nisu bile pojedine rieči, da ih ne bih shvatila, nego misli. No...„

Opet ušuti. U taj par zaurla silovit vijor i zatreše lišćem stabalja. Vjera zadršće i pogleda kroz otvoren prozor.

“Nisam li ja reko, preuzme Prijemkov, da će biti bure. Ali draga Vjero, čega se bojiš?„

Ona ga mučeć gledaše. Iz daleka sjevahu munje i kad kad bi na njezino nepomično lice bacile svoju bajnu svjetlost.

“Ona je jošte pod uplivom nesrećne te knjige„ rekne Prijemkov. “Čim odvečaramo, valja nam ići u postelj; nije li tako, gospodine Schimmel?„

“Poslje naslade duševne hrana je stvarna od iste vriednosti i ugodnosti„ odgovori stari učitelj, uzimajuć čašu vode.

Odvečeravši, razstanemo se. Kazavši Vjeri lahku noć, primem ju za ruku; ruka joj bijaše hladna. Unidjem u sobu, za me priredjenu i stajah dugo, dugo na prozoru; ne htjede mi se leći. Proročanstvo Prijemkovo nije slagalo; bura se pomnažala, vjetar je puhao; krupna kiša šuštila je medju granjem stabalja. Na sjevajućoj svjetlini brze munje seoska crkva sad bi poput ogromne biele snježine potonula u crnu dubljinu, a sada opet izplivala poput gorostasne sjene na širinu bielu, pak najposlje izčezla u gustu tminu.

Medju tim moj se duh nije tim bavio. Mišljah o Vjeri i o tom, što li će oćutiti, kad bude sama čitala. Mišljah o suzah njezinih i sjetih se, kako me je pozorno slušala.

Bura je dugo biesnila; tišina se opet razvila; zviezde zasjaše na nebu. Tuj do mene njeki ptić zažubori iz svega grla, jednu istu pjesmu češće ponavljajuć. Njegov samotni jasni glas divno romonjaše kroz tišinu noćnu. Nikako ne mogoh, da idem u postelj.

Sutra dan dignem se za rana. Najprije sadjem u dvoranu i tuj malko popostanem pred slikom gospoje Eleove. Njeka otajna zadovoljnost prene se u meni. “Vidj, ja dolazim, da tvojoj kćeri čitam jednu onih knjiga, koje si joj zabranjivala.„ U taj čas mi se pričini... Brez dvojbe si opazio, da ovakve slike obično upiru svoje oči na one, koji ih promatraju; ali u ovaj par, kunem ti se, meni se pričini, kao da je na obličju gospoje Eleove prietnja pršila. Obrnem se i podjem k prozoru, tuj smotrim Vjeru.

Suncobran u ruci, lahak rubac o ramenu, idjaše ona u vrt. Poletim k njoj; upitam, kako je noć sprovela?

“Nisam ni oka stisnula, odgovori mi. Sad me glava boli. Sašla sam, da se izvjetrim. Može bit će mi to pomoći.„

“Je li to od jučeranjega čitanja, da vam nije dobro?„

“Rado. Nisam naučna na to, a u onoj knjizi ima slîka, ima mislij, što mi nikako ne će iz glave. Tako mi se čini, kao da zuje po njoj„, pridoda i uhvati se rukom za čelo.

“Vrlo se bojim, da ne će ova noć brez sna i ova glavobolja pokvariti vam volju za dalje čitanje.„

“Mislite? odgovori ubravši grančicu divljega česmina. Tko zna! Ja bih rekla, tko se jednoč pusti na tu stazu, težko mu se vraćati.„

Na te rieči hiti odurno ubrani cviet.

“Ajdete, rekne mi, ajdete i sjedite pod ovu zasjenu, pak učinite mi tu ljubav, da ne bude o ovoj knjizi razgovora dotle, dok ga ja sama ne povedem.„

Ona je rekla *ovoj knjizi!* Bi reći, da se je bojala izustiti ime Fausta.

“Dobro, odgovorim sjedajuć do nje; ne ću više ni prosloviti o tom; no dopustite mi, da vam čestitam i da vam zavidim.„

“Za što to?„

“Za to što, koliko vas znam, vaš duh ima srkati mnogo naslada. Nije samo Goethe velik pjesnik, koga morate poznati. Ima tu Shakespeare, Schiller i naš Puškin.„

Ona me slušaše mučeć.

O, moj dragi Nikolajiću, da ti ju je bilo vidjeti, koliko uzorne dražesti bijaše ona u taj par! u bjelini, bjelini prozirnoj, tielo tek malo pognuto, bi reć klonulo pod nutarnjom boli, s obličjem čistim, zasladjenim sladosti nebeskom. Razgovarao sam dugo i dugo, za tim umukoh, pak ju stadoh mučeć promatrati. Ona bijaše oči na tle oborila, šarajuć suncobranom po piesku različne crte. Na jedan put začujemo skok djeteći, mala Nataša nabahne k nam. Njezina mati naglo ustane i zagrli svoju kćer tolikom žestinom, da sam se čudio. Toliko uzbudjenosti nisam nikad na njoj vidio. Za malo dodje i Prijemkov. Stari, presaviestni Schimmel odišo je izpunjavat svoje dužnosti.

Vratismo se u sobu, da uzmemo čaj.

Al neka bude dosta. Čas je, da završim ovaj list; može bit će ti se viditi smiešan i smeten. Ja za sebe znam, da mi je duh pometen; više se ne poznajem; za pravo reći, ne znam, što se sbiva u meni.

Pred mojima očima trepti koljeba sa zasjenjenimi zidovi; užežena lampa; otvorena vrata, na koja upliva svieži zrak noćni i blagi cvietni miris; do vratiju pozorna ženska, u lahkoj haljini bieloj... Sada tek razumijem, za što sam ju hotio za ženu. Nisam ipak bio toliko lud, koliko sam mislio, kad sam u Berlin polazio.

Dà, dragi moj Nikolajiću, tvomu je prijatelju čudnovato na srcu. To je bilo, pa će i proći, uzdam se, a ako ne prodje... Pa šta za to?

Svakako ja sam sa svim zadovoljan. Najprije, jučer imadoh krasnu večer. Za tim, što sam od sna probudio tu uspalu dušu, tko mi može što za to? Stara Eleova već je u grobu, te ne može govoriti. Stroga ova mati!

Ja ne znam sve dogadjaje njezina života, al to znam, da je pobjegla iz doma otčinskoga. Ona bijaše Talijanskoga koljena, pak je htjela svoju kćer obskrbiti za budućnost... Vidjet ćemo.

Ja ostavljam pero, nemilosrdni posprdljivče; misli o meni, što te volja; samo mi se ne rugaj u svojih odgovorih. Mi smo prijatelji od starine, te moramo jedan drugomu praštati.

S bogom.

Peti list.

Isti istomu.

26. Srpnja 1850.

Već je izteklo više vremena, što ti ne pisah, dragi moj prijatelju. Eto skoro više od mjesec dana, ako se ne varam. Pa ipak imo sam ti toliko koje šta kazati, ali pao sam u nehajstvo i da ti pravo kažem za cielo to vrieme nisam ni pomislio na te.

Iz posljednjega tvoga lista vidim, da ti o meni koje šta pomišljaš, ako i ne sa svim krivo, no sigurno odviš smiono. Ti misliš, ja sam do kraja obajan od Vjere, ti misliš krivo. Do duše ja često polazim k njoj i ona mi se izvanredno ljubi. I to je istinito... Al komu da se ona ne ljubi? Želio bih, da si na mom mjestu. Koli divna ženska! Pronicavost živa, i izkustvo djeteće, sudjenje zdravo, i pojimljivanje krasno, vjekovito težnje na istinito, uzvišeno, i razsudjivanje stvarij osbiljno, kad kada smiešno, onda uza sve to, dražest ženska brez prilike: jedna angjeoska kruna.

Što bih ti pripoviedo? Prošli mjesec proveo sam u čitanju i razgovaranju s njom. To me je napojilo takvimi slastmi, kakvih još nikad nisam počutio, Bi reć da sam se uznio u druge, nove, više krajeve.

Vjera ne odaje uzhićenosti ni uzbudjenosti. Ali kad ju koja knjiga dirne, tad joj se i čelo i oči razvedre i ona sva savcata preobrazi se u dobrotu, plemenitost — toliku dobrotu, tim je dosta rečeno.

Od kad je postala, ne znadè za laž. Odrasla je i živila je, ljubeć istinu; u životu i u poeziji, štogod je osjećala, sve to bijaše istina. Brez muke razabirala je istinu od laži, kako bi mi razabrali znanca. To je plemenito svojstvo i riedka sreća! Na diku njene matere valja spomenuti, da je to ponajviše plod njena odhranjivanja.

Kad godj sam to na Vjeri opazio, pale bi mi na um one rieči Goetheove:

Dobar čovjek, što ga tajna sila goni,
Ali uvjek pravim putom on prohodi.

Samo se na jedno ljutim, što se Prijemkov jednako upliće u naš razgovor i čitanje. Ne moj odmah, molim te, od mojega pouzdanja neslane šale sbijati, ne moj odmah žlobnom misli oskvrnuti naše čisto prijateljstvo. No ovaj čovjek nije vrstan toliko shvatiti poezije, koliko ni ja u flautu puhati, a ipak ne da se odkrpeljiti od svoje žene sve pod izgovorom, da bi se i on rad učio. Često me i sama Vjera draži. Često joj dodje u glavu, te ne će ni jednu kiticu da čuje, ni jedan redak da čita, ni jednu rječcu da izusti, već il sve jednako šiva, il se samo s Natašom bavi, il daje račun od svoje kuhinje, il se skršćenih ruku ustobi kraj prozora, il napokon igra djeteću kakvu igru s guvernanticom svoje kćeri.

Opazio sam, da u takvu slučaju meni ne bi dala ništa raditi, nego čekati, dok se njezina samovolja izvjetri, pa da sama uzme knjigu. il nastavi naš razgovor. U nje je značaj odlučno neodvisan, i to imam rad. Valjda se sjećaš, kako si u našoj mladosti njeku djevojku samo za to rado slušao, što je govorila po tvojih ćućenjih i bio si njezinim razgovorom sve dotle uzhićen, dok nisi uvidio, da je ona puka jeka tvoja?

Vjera naprotiv nije se povodila za tudjom misli, nit se je dala zasliepiti tim, što se zove ugled. Nije se pravdala, nije popušćala. Često smo zajedno prosudjivali značaj Faustov. Al za čudo ne bi se nikad upustila u takvo razglabanje o Margariti; samo bi slušala, što drugi velc. Glede Mefistofela nije se plašila njegovih svojstava sotonjačkih, nego se "bojala u njem nječega, što ćeš naći u naravi svakoga čovjeka.„ To su njezine rieči.

Moji odnošaji s njom jesu osobite vrsti. Na njeki način može se reći, da silno djelujem na nju i bi reć nastavljam njeno odhranjivanje, a ona opet i ne znajuć djeluje na mene, što je za me od znatne koristi. Njoj imam zahvaliti, što sam do skora u više krasnih poetičkih sastavaka odkrio neslućene do sad krasote. Sada koje književno djelo ne ljubi se njoj, i meni je sumnjivo. Jamačno ona bistri moj sud. A i kako bi živjeo uz nju, u toli pouzdanom drugovanju, da se ne popravljam?

Dokle će to tako ići? reći ćeš mi. Bogme ne znam. Bilo što bilo, ja ću ugodno proživjeti Listopad, poslje ću otići... Otići ću i njekoliko mjesecij, bit će mi težko i dosadno, a onda ću reći: što mora biti, mora!

Znam pogibelj, koja iztiče iz svakdašnjega druženja mlada čovjeka s mladom ženskom. Znadem i to, kako porodjeno čuvstvo malo po malo nevidljivo prelazi u ćuvstvo sa svim druge ruke, pak bih se već odavna klonio ove kuće, kad ne bih i to znao, da Vjera i ja imademo dušu jos posve spokojnu.

Samo jedan put ovo mi se dogodilo. Bijah sám s njom, čitajući joj *Onegina* Puškinova. Primem ju za ruku i poljubim. Ona naglo odskoči, za tim stadè me motriti. Istinu ti kažem, nikad, od kako sam živ, ne vidjeh pogledá toli oporita, toli uprta i stroga. U taj čas poli joj rumen lice; ustane i izadje. Više čitav dan ne mogoh je samo za čas na samu uhvatiti. Četiri ure igrala se na karte sa svojim mužem i guvernantkom male Nataše. Sutra dan iz jutra zovne me u vrt na šetnju, tuj mi reče tihim glasom: "Molim vas, toga više da niste uradio!„ Za tim predje razgovarati o drugih stvarih. Bio sam sav sbunjen.

Moram ti priznati, njena slika nikad mi ne ide iz glave i ovo ti valjda samo za to pišem, da možem na nju misliti, da možem o njoj s tobom govoriti.

Ali ja već čujem gdje hržu moji konji. Prežu ih. Idem da ju vidim. Moj kočijaš već me i ne pita, kad se penjem u kočiju, kamo ćemo. Znade dobro put, koj vodi k Prijemkovu. Iza dvie vrste puta, na jednoč opaziš dom u zasjeni turobnih breza. Čim ga smotrim, čim razpoznam prozor Vjerin, odmah mi se srce u meni razigra.

Kad kad nadjem i Schimmela, dobroćudna starca. U svom govoru, obično svečanom, zna on reći, da je mjesto, gdje stanuje Vjera, pribježište pokoja. Tud je, za sbilja, angjeo pokoja.

Taj angjeo nada mnom se nija,
Jer u tracih čiste krase sieva,
A kad trpim, biela krila svija
Povrh mene, mir u srce lieva.

No neka je dosta. Bog zna, što ti misliš. Drugi put. S bogom. Sbilja, ona mi nikad ne veli: s bogom, nego: idite, s bogom. Ovo me malo slovce pouzdanja uzhićuje.

Tvoj P. B.

Dà. Ne znam jesam li ti to kazo. Ona zna, da sam ju njekoć za ženu iskao.

Šesti list.

Isti istomu.

10 Kolovoza.

Je li de, ti od mene očekuješ ili lelekanje sdvojeno, ili klicanje uzhićeno. Ni jedno ni drugo. Ovaj je list nalik prijašnjim. Nigdje ništa novoga, niti može biti. Samo ću ti pripeviedati o šetnji na jezeru. Bilo nas je troje: ona, Schimmel i ja. Ne možem se nikako domisliti, odkale njoj želja, toliko često prizivati staroga Niemca. Govorka se, da kod X... nisu s njim osobito zadovoljni, što zapušća obučavanje. Danas ne možem se na njega potužiti. Bio je prilično zabavan. Prijemkov se nije s nami sdružio. Boljela ga je glava.

Na obzoru nijednoga oblačka, nebo prekrasno; lahka, sjajna magla jedva se gdje gdje niše; lišćem stabalja žamori radostni žamor; na jezeru romone iz tiha valovi titrajući i pljuskajući; o bistroj pučini odsievaju traci sunca, na sve strane svježoća i sjajnost.

Schimmel i ja odmah se primemo veslanja. Naša se barčica ljuljkaše, valjajuć sitne valove. Vjera se posadila u dno ladje, priuzam kormilo, pak bi se svaki put nasmijala, kad su ju kaplje iz jezera poškropile po obrazu. Glavu je rubcem omotola. Vitice njenih vlasa pršahu izpod rubca na tihom povjetarcu. Kada smo dobro zavezli, ja usjednem do njezinih nogu, a Schimmel zapali svoju lulu i zapjeva ugodnim glasom. Najprije zaveze neku staru njemačku pjesmu (*Radujte se životu*); iza te njeku ariju iz *očarane flaute* od Mozarta, najposlje romancu pod imenom: *Abecedar ljubavi.* Ova pjesma, u kojoj svaka kitica počima drugim slovom po redu iz abecavice, svršuje se riečmi: Pokloni se. Starac izpjeva svu romancu izrazom sentimentalnim, a kad je došo na poslednje rieči: *Poklon*, tako droljavo pokloni glavu, da je Vjera morala u smieh udariti, a onda mu prstom zaprieti.

“Koliko ja možem suditi, reknem, čini mi se, da je u ono doba naš prijan Schimmel bio veseo drug.„

“Da, da, smijem se pohvaliti„ odgovori on nješto považno; iztresajuć pepeo iz lule. Onda zagrabi duhana iz duhankese, otare kamiš i na novo zapuši.

“Kad sam ja učenikom bio, rekne odlučno... Oh! oh!„

Više nije ni rieči reko. Al što se ne da izreći ovim oh! oh!

Vjera ga zamoli, nek pjeva koju učeničku, a on zapjeva onu: Duhan žutac. Stražnja mu slovka zapane u grlu.

Medju to podiže se jači vjetar, silniji valovi ustanu, naša ladja stade se ljuljati; lastavice spustiše se letom svojim niže i blizu nas doticahu se površja jezera.

Mi se spustimo niz vjetar. Al vjetar iz nenada zavije s protivne strane. Ne imadosmo kada obrnuti barkom, te ju jaki val zalije. Schimmel, da ga ne bi ni mlad čovjek dostigo, tolikom živosti na jednoč upravi ladju drugim pravcem, ovako veleć: Ovako se manevrira u Kukshafenu.

Vjera reko bih, da se prepala, jer je poblicdila; al je mučala. Samo je uzdigla skute od haljine i položila noge na dasku, izpriečenu preko barke. Onda mi je pala na um jedna pjesma Geotheova. Od njeko doba čisto sam sav očaran njegovimi djeli.

Razmišljao sam o onoj pjesmi, što ima naslov: *na jezeru*. Izgovorio sam ovu štrofu: Na jezeru blista — Tisuća zviezdica.

Pa kad sam došo na onaj redak: *Moje oči, tko li vas ukoči?* Vjera umiljato uzdigne svoje oči. Pogled joj pane na mene, a za tim zabludi u daljinu, odakle je vjetar duhao, i njene svilne trepavice na pol stiskivao.

Tiha kiša stane padati i po jezeru prskati. Ja ponudim Vjeri svoj kaban; ona ga primi i zabaci na svoja ramena. Domašimo se briega, ja joj pružim ruku, da se vratimo kući. Imo sam joj puno koje šta kazati, no ne mogoh govoriti. Sjećam se ipak, da sam ju pito, kad je u dvorani, za što se uvjek nahodi pod slikom gospoje Eleove, kao kad se ptičica utiče pod krila svoje matere?

"Vaša je prispodoba vrlo udesna, odgovori mi, ne želim si druge, no stojati pod okriljem ove zaštitnice.„

"Što? dakle vas ne vuče želja, da užijete svoju slobodu?„

Ona ni slovca.

Baš ne znam pravo, za što sam ti pripoviedio o toj šetnji na vodi, može bit za to, jer mi je zaostala u glavi, kao što više ugodnih dogadjaja mojega života, prem da, pravo reći, ovo je bio samo neznatan slučaj. Ali sam bio toli milo, toli spokojno radostan, da su me suze, suze blage i blažene oblile...

Još jednu rieč. Sutra dan uputim se u gaj, na jedan put začujem pravilni glas, glas skladni ženski, pjevajući: "Radujte se životu„. Prikučim se. Bijaše to Vjera!

"Pravo! reknem joj, nisam znao, da imate toliko talenta.„

Ona porumeni i umukne. Sbilja u nje je divni sopran glas, a njoj nije ni na kraj pameti došlo, da ga ima. Koliko blaga u njezine naravi, za koje ona ni sama nije znala. Što veliš na to? U naše doba ženska, koja se ne zna, nije li to čudo?

12. Kolovoza.

Jučer povedosmo neobičan razgovor. Govorismo o ukazivanju duhôva. Vjera vjeruje u to i misli, da ima za što vjerovati. U onaj čas, kad je to izrekla, Prijemkov sjedeć s nami, potvrdi to, klimajuć glavom. Stavih Vjeri njekoliko pitanja o istoj stvari, al kao da joj moja pitanja nisu bila po volji, te predjosmo govoriti o mašti, o njezinoj jakosti i omami.

Onda sam pripoviedao, kako sam u svojoj mladosti premnogo snivo o sreći, san najobičniji za one, kojim sreća u životu nije dosudjena. Od ostalih

sanja jedna me je navlastito uzhićavala, da mi je njekoliko tjedana provesti s ljubljenom ženskom u Mljetcih. Ta mi se miso jednako po glavi vrzla, osobito noću, kad sam u duhu svakojake slike slikovao, dok najposlje oči zaklopih. Pa gle: noć jasna, razsvietljena bliedimi svjetlili noćnimi, zrak odišući ne samo mirisom naranača, nego i vonjavih mastij; voda razlijana spokojna, bistra, otok nasadjen maslinami, a na otoku mramorna palača. Njegdje u okolini zamnievaše glasba, al ne znam odkle. Na palači otvoreni prozori; lampe iz nutra kroz prozore prosipahu blagu sjajnost po zelenom stabalju. S jednoga ovih prozora pomaljahu se pune zaslone, izvezene zlatom i svilom i pršahu ponad uspavanom vodom. Dvoje čeljadi, mužko i žensko naslonjeni pod bogatom zaslonom, promatrahu Mljetke, kako su se u daljini razvinule.

Cieli cjeloviti taj prizor tako se jasno naslikao u mojoj misli, kao da bih pravu sliku pred očima gledao.

Vjera me je slušala, poslje mi kazà, da i ona sniva, al da njezini sni drugim putem blude. Sad, reče mi, slikujem, da se potucam po pustinjah Afrike poput neustrašivih putnika, a sad plovim po ledenom moru, tražeć Franklina, pa si živo zamislim sve tegobe, koje podnašati i sve nevolje, u koje srtati moram.

"Ti si odviš čitala putopise„, rekne joj muž.

"Može biti, odgovori; no ako nam je već snivati, za što snivati, što ne može biti?„

"A za što opet ne? viknem ja. Smijete li vi odsuditi nemožno?„

"Ja sam samo zlo izrekla, odgovori ona. Htjela sam reći, da ne uvidjam naslade u snivanju o vlastitoj sreći. Od našega snivanja ne bude ništa. Pa kada ga nije, čemu se paštiti za njim? Sa srećom čovječjom jest baš kao i sa zdravljem, onda najmanje mislimo na nju, kad ju imamo.

Ja se zabezeknem na ove rieči. U ove žene jest sbilja velika duša.

Spomen o Mljetcih zavede nas razgovarati o Italiji i Talijanih. Prijemkov izadje, mi ostasmo sami.

"U vaših žilah, reknem joj, teče Talijanska krv.„

"Jest, odgovori mi, hoćete li, da vam pokažem sliku svoje babe?„

"Veliku ćete mi ljubav učiniti.

Ode u svoju sobu i iznese dvie slike: babu i djeda. Smatrajuć ovu posljednju, začudim se naličju njenu sa gospojom Eleovom. Samo što su mi se potezi g. Ladanova činili više oporiti, više odlučni, nego u njegove kćeri, i iz njegovih malih žutkastih očiju virila je njeka smrkla samovolja.

A slika mlade Talijanke, koju je uzeo, jest sama čarobnost: obličje kao cvatuća ružica, krupne svieže oči, smješenje sreće na rujnih ustnah, nos bi reč još trepti iza skoroga cielova, na obrazih plamti mladost, zdravlje i energična želja... na čelu ni oblačka zamišljenosti. Umjetnik, pravi vještak naslikao ju u njenom seljačkom odielu. Nego što mi se vidjelo izvanredno, da, prem da u licu njenom i Vjerinom ne bijaše nikakva naličja, ipak sam slutio nješto istovetnoga u njihovu pogledu i smješenju.

Al opet ti kažem, ni ona, ni nitko na svietu ne zna sve, što je na njoj.

A sbilja, mati joj njekoliko dana prije njezine udaje izpripovieda sve svoje prigode i prigode mlade nesrećne Talijanke. A to je činila svakako

njekom namjerom, te je Vjeru vrlo zadivila crna sudbina i posljednje godine života djedova. Nije li to uzrok, za što ona vjeruje u ukazivanje duhova. Divno, jedna duša toli čista, toli sjajna, pa vjeruje u sviet tamni i podzemni, i na njegove pojave bajne i grozne?

Čemu je dobro sve ovo? No pisano je, pak valjalo, ne valjalo, evo ti šaljem.

Tvoj P. B.

Sedmi list.

Isti istomu.

M..., 22 Kolovoza.

Ima tomu deset dana, kako ti nisam pisao. O, moj prijatelju, već mi se ne da tajiti! Kako ja patim! Kako ju ljubim! Ja ju ljubim! Možeš li pojmiti, kolikim užasom izričem zlosretno ovo slovo? Ja već nisam diete, a baš ni mladić nisam; prevalio sam godine, kad je malo ne i nemožno druge, a prelasno varati sam sebe. Očevidnost je preda mnom. Vidim ju kao na dlanu. Znam da sam blizu četrdesete godine, da je Vjera žena drugomu i da ljubi svoga muža. Znam i to, da od nesrećnoga čuvstva, što je u meni izklijalo, ne imam se drugomu nadati, do težkomu jadu svomu, s koga će mi sva snaga iznemoći. Sve to ja znam i ne uzdam se u ništa, pak ni ne ću ništa. Ali tom odanosti ne postaje moje srce mirnije.

Već je mjesec dana što opažam, da sam Vjeri od dana do dana sve to više nagnut. Nješto me sve jednako uznemiruje, i u isti par uveseljava. Smijem li se nadati, da će me na novo onaka strast savladati, koje baš kao mladosti, nestaje brez traga?... Al što kažem, na novo! Viek nisam tako ljubio. Ne! nikada.

Ljubio sam već... No sada tek znam, što je ljubiti. Smiešno je, kako ja mudrujem. Čuj: ljubav je prava sebičnost. Sebičnost u mojoj dobi ne može se praštati. Čovjeku od tridest sedam godina nije na volju živjeti samo za sebe, nego valja da bude koristan, da si namieni kakav cilj na svietu, da naprti kakvo breme i izvrši kakvu dužnost.

I sbilja dadoh se na posao. Sbogom moje krasne odluke. Sve su se razbile. Sad mi pada na pamet, što sam ti u prvom listu pisao. Jest nješto, rekoh, ne znam što, čega mi ne dostaje, čega do sad ne osjećavah. Pa gle, to osjećanje, koje nisam još znavao, sad je nadošlo. Što je ono od mene učinilo! Padši u duboko kipenje, rad sam zaviriti u budućnost, no nju mi zaslanja gusta zaslona, na prsih leži težki kamen i ćutim, da mi je čudnovato, grozno na srcu. Ipak na oči izdajem se miran i pred drugimi i sam pred sobom; umijem se zadovoljiti. Ne radim kao diete, al u dnu duše svoje osjećam nemirna crva, koj me grize dan i noć.

Kakav će biti tomu kraj! Njekoč, kad ne bijah uz nju, bivo sam mučem i uznemirivan. Sastadoh li se s njom, opet je dobro bilo. No sada vidim i strah me obuzima, kad sam s njom, već me ne razblažuje onaj pokoj. O, moj prijatelju! težka je to muka stidjeti se svojih suza, a moraš ih roniti. Samo se mladosti dozvoljava plakati.

Ne možem, ne smijem pročitati ovaj list. Kao uzdisaj izvio se on iz mojega srca. Ne imam više šta dodati, niti pripoviedati... No strpi se malko.

Predomislit ću se, svladati ću se, pak ću ti besjedjeti kako muž besjedi. Samo bih željeo, da i ti padneš u moju slabost, pa...

Oh, Mefistofele, niti mi ti više ne pomožè. Nješto sam namislio. Htjedoh uzbuditi u sebi silu ironije. Rekoh si, da za godinu dana ove ogavne muke i nespretno jadovanje umrnuti moraju... Za ludu. I Mefistofeles je savladan, oštrac njegova sarkazma posve se zatupjeo. Sbogom.

Tvoj P. B.

Osmi list.

Isti istomu.

8. Listopada 1850.

Dragi moj Nikolajiću, tebe je odviše ganuo moj posledaji list. Ti znaš, to je već od starina meni u običaju, da pretjerivam svoja ćućenja. Na to i nehotice nagibljem, kao da sam ženske naravi. Valja da će vremenom i toga nestati. Al evo do dan danas, moram sa uzdahom izpoviedjeti, ne mogoh se oteti toj ljagi. Umiri se. Ne tajim kako me je Vjera dirnula. Al kažem ti jamačno, da tuj nije ništa neobična.

Da ti dodješ k meni, da ja tu žrtvu primim, ah, to ne ide. Prevaliti tisuću vrstij, a za što? Ne, to je ludorija. Ipak me je duboko dirnuo novi taj dokaz tvoga prijateljstva, te ga ne ću nikad zaboraviti. No ovaj put, što si namislio poduzeti, bilo bi brez koristi, tim više, jer sam i sám nakanio što skorije poći u Petrograd. Sjedeć uza te, na tvojem divanu, pripoviedat ću ti mnogo stvarij, u koje se sada ne upušćam, da ne bih Bog zna kuda zašao. Još ću ti prije svoga odlazka pisati. Dakle da se skoro vidimo! Vladaj se kako valja i ne staraj se za svoga prijatelja.

P. B.

Deveti list.

Isti istomu.

P... 10 Ožujka 1853.

Vidiš, kako ti kasno odpisujem na tvoj list, a ipak sve to vrieme samo sam na njega mislio. Znam dobro, da ga nije nadahnjivala tašta znaličnost, nego prava, iskrena privrženost. Ipak sam ogužao. Pitao sam se, bi li morao slušati tvoj svjet i popustit tvojoj molbi. Najposlje ostanem pri svom. Kazat ću ti sve po redu. Da li će me utješiti ova izpoviest, kako ti misliš, ne znam, ma rekao bi, da ne bi od mene liepo bilo, kad ti ne bi očitovo dogodjaj, koj je za navjek mojim životom zavrnuo. Mislim, da bi tim proti tebi skrivio... A još više skrivio proti premiloj duši, koje nikad ne zaboravljam, da najtajniju našu tajnu ne povjerujem jedinomu biću, koje osim nje na svietu ovom ljubim. Dà, ti si može bit jedini čovjek pod suncem, koj sa mnom Vjeru spominjaš, pak i ti sudiš hladno, krivično. To ne možem podnositi. Čuj dakle sve. Žali bože, koliko tuj riečij treba, da uzmogneš sve saznati. Što se je medju nama sbilo, jest naglo kao munja, zlokobno kao grom.

Ima prieko dvie godine od onoga dneva, kada sam ju izgubio, od onoga dneva, kad sam se zavukao u ovu zabit, koje ne ću više ostaviti, a

moji spomeni još su uvjek jasni, moji jadi uvjek gorki, moje boli uvjek okrutne... No ne ću se tužiti. Ako ima žalostij, koje probudjeni uzdasi ublažuju, moja nije takva. Vraćam se k svojoj pripoviedci.

Sjećaš li se mojega posljednjega lista, gdje sam ti, da razćeram tvoju brigu, reko: ne miči se iz Petrograda. Medju tim ti se ne dadė zavarati mojom lukavštinom i ne htjede vjerovati, da ćemo se do mala sastati. Tek u oči onoga dana, kad sam ti o mojem odlazku javio, istom sam doznao da me i ona ljubljaše.

Pišuć ti ovu posljednju rieč, osjećam, kako je mučno ići rieč po rieč redom. Svakim redkom, svakom riečju moram izraniti svoju dušu, spominjući i misleći gorke jade svoje... Ali ja ću napeti sve sile, te bih mahom presto pisati, samo da moram jednu rieč suvišnu napisati.

Slušaj, kako dodjoh do toga, da me je Vjera ljubila. Moram ti odmah reći (a ti ćeš mi vjerovati), da na to nikad ni slutio nisam. Vidio sam ju doduše, kako se je kad kada neobično u misli zadubljivala; no ne mogoh se domisliti, od kuda ta promjena njenomu duhu.

Sedmoga Listopada (taj se dan duboko zari u moju pamet) ovo se je dogodilo. Znaš dobro, kako sam ju prieko mjere ljubio, kako sam bio uzburkan. Kao sjena bludio sam, a nigdje pokoja. Htjedoh ostati kod kuće, al njeka neodoljiva sila vodjaše me k njoj. Već iz jutra bijah u njezinu domu. Prijemkov je u lovu. Vjera sama samcata sjedjaše u svojoj sobi kraj prozora. Vidila me je, kad sam se k njoj primicao i nije mi pozdrav odvratila. Na krilu joj otvorena knjiga: *Faust*. Sjedoh do nje. Zamoli me, da joj čitam prizor, gdje Margarita pita Fausta, vjeruje li u Boga. Uzeh čitati. Svršivši, stanem ju motriti. Ona je glavom malko klonula, ruke na krilu skrstila i svoje oči uprla u mene.

Ne znam, za što sam u taj par počutio gdje mi srce drhće.

Na to iz nenada rekne mi glasom tihim:

“Što ste uradio od mene?„

“Kako to?„ upitam ju u čudu.

“Što ste uradio od mene?„ upita opet.

“Za što? Mislite li, da nije pravo od mene, što sam vas naveo na mje ovakvih knjiga?„

Mučeć ustade i podje k vratima. Gledo sam za njom, ne govoreć ni rječce.

Na pragu stade i obrnuv se reče mi:

“Ja vas ljubim. Eto što uradiste od mene.„

Na ove rieči sva mi krv prsnù u glavu.

“Ja vas ljubim, uzme ona opet. Ja vas ljubim.„

I nestadė je.

Kako ću ti izreći sve ono, što je onda u meni zavrlo? Toliko se sjećam, da sam sletio u vrt i oslonio se o jedno slablo, i tako ostao, kako dugo, to ne znam. Bijah kao smrvljen, i sa svim tim u svom srcu razblaživo sam se neizrecivom srećom... Ne, to je jedan od onih časova, koji se ne mogu opisati.

Iz toga poluživota trgne me glas Prijemkova, komu su bili rekli, da sam došo u pohode, te me je pošo tražiti. Začudi se, našav me sama na kraj vrta, brez škrljaka, i odvede me u dvor.

“Moja je žena u dvorani, reče mi, hajdmo k njoj„.

Misli ti, kako mi je bilo idući za njim. Nadjosmo Vjeru sjedeću uz prozor za šivaćim stolom oborenima očima. Pogledah ju iz prieka, i na moje veliko čudo, vidjaše mi se sa svim mirna. Ni u rieči, ni u jasnom romonu njezina glasa ne ćeš opaziti ni najmanje uzbudjenosti. Njezin pogled sastane se s mojim. Ona porumeni. A ja sam ju na dalje motrio. Tada mi se privildi, kao da je preplašena, i turobni osmieh kad kad bi preprhnuo prieko njenih ustiju.

Prijemkov izadje. Ona netom podiže glavu i kratko, odriešito reče mi:

“Koja je sada vaša odluka.?„

Tako iz nenada ovo me pitanje sbuni. Odgovorim joj muklim glasom:

“Moja je odluka činiti to, što pošten čovjek činiti mora. Uklonit ću se, jer od potrebe je kazati vam, Vjero, da vas ljubim. Može biti ste to već davno opazila.

Ona se opet nagne na svoj stolac i promišljavaše njekoliko časova. Onda mi reče:

“Potrebno je, da se porazgovorim s vami. Gledjite večeras poslje čaja doći u koljebu, znate, onamo, gdje nam čitaste Fausta.„

Ove je rieči tako razabrano izrekla, te ne možem ni po što dokučiti, kako ih Prijemkov, koj je uprav taj čas stupio u dvoranu, nije čuo. Lagano, vrlo lagano povlačio se ovaj dan. Vjerino obličje kad kad bi toli divni izraz pokazalo, te si moro reći, da ona sama sebe pita, nije li postala igračkom svoje zamišljenosti. Sa svim tim iz čitava držanja lasno si mogao razpoznati potajnu odlučnost.

Ja opet ne mogoh utažiti svoje uzhićenosti. Ona me ljubi! Ta mi se miso rojaše po glavi, a ipak sam ju težkom mukom shvaćao, ne mogoh razabrati položaj duše niti svoj, niti Vjerin. Ne dadè mi se vjerovati u toliku sreću, pa tako iz nenada; trudio sam se u napried razabrati, što bi nadoći moglo. Razgovarao sam se, premišljavao sam, kao njetko, nad kim prši duh sanjarski.

Poslje čaja razbijao sam si glavu, kako bih sgodno izmaknuo u koljebu. Istom ona na jednoč sama reče, da bi se rada šetala i pozove me sa sobom. Uzmem škrljak, pa hajd s njom. Ne mogoh ni jedne rieči prosloviti. Jedva sam disao, čekajuć, neka ona povede govor. Al je i ona mučala. Mučeć primicasmo se koljebi, mučeć udjosmo; al sada na jedan put... ni danas ne znam, kakva čarolija omami nas, te padosmo jedno drugomu u naručaj. Moć čarobna, kojoj ne mogosmo odoljeti, povinu mene prama njoj, i nju prama meni. Vitice njezine kose, zabačane u natrag, odpirahu njeno krasno lice; a na ovom krasnom licu, obasjanom posljednjimi traci sunca cvaćaše posmieh radosti, goraše izraz žive sumornosti i razkošja.

Usta se naša sališe u goreći cjelov.

Cjelov prvi i posljednji cjelov.

Na jednoč trgne Vjera iz mojega naručja, razvali oči od težke prepasti, na licu joj drhtaše užas.

“Pogledite, krikne dršćuć, pogleditі tamo... Zar ne vidite ništa?„

“Ne, ja ne vidim ništ. A vi, što vidite vi?„

“Sada ni ja više... al malo prije...„

Glas joj bijaše zagašen, prsa uzavrla.

"Ali što za Boga?„ uzkliknem.

"Moja mati„ promrmlja tiho, tresuć se.

Na to napane i mene groza, kao kakva grješnika; pak zar nisam bio u taj čas pravim grješnikom?

„Kolika varka! — tepo sam — kako možete samo vjerovati? Kažite mi radje...„

"Ne, ne, odgovori silovito, skloniviši glavu u dlane. Za ime božje... Poluditi moram... Da, ja sam izvan sebe... To je gorko... To je smrt... Sbogom.„

"Smilujte se, — poviknem i sgrabim joj ruku — smilujte se i ostanite samo još na časak...„

Ne znadoh, što govorim; noge su mi poda mnom klecale.

"Slušajte me za volju božju, reknem opet. To je strahovita bol.„

Ona me malko gledaše, za tim reče mi glasom poraženim:

"Sutra,... sutra na večer... A danas molim vas... danas, idite... sutra na večer provucite se od kud bilo u vrt... ja ću doći... doći ću, da se sastanem s vami... Kunem ti se, da ću doći, pridoda uzhićeno a oči joj zablisnu... Kunem ti se. Tko da me smete? Onda, kazati ću sve; no danas, ostavi me.„

Iznemogao od tolika uzburkanja stajah, gdje me je ostavila. Moja duša bijaše utopljena u snivanje, pa uza svu blaženost, kojom se žarila, osjećao sam njeku sjen nepokoja... Ogledam se u okolo. Uzka ova koljeba s nizkim svodom, crnimi zidovi i vlažnim podom, sad mi se čudnovata ukazà.

Izajdem i lagano iduć uputim se u dvor.

Prep njim me čekaše Vjera. Pa videć, da se primičem, udje i povuče se u svoju spavaću sobu. Odoh.

Kako sam sproveo ovu noć i sutra dan, težko bi mi bilo reći. Kao smrvljen svalih se u postelj i pokrivši si lice objema rukama, snivah o posmiehu, koj je objasnjivao njeno obličje, kad me je grlila, a ja sam uzklikivao: ah ipak, ipak, napokon —

I u isto doba panu mi na pamet rieči, što je njena mati njoj rekla, pak mi ih ona pripoviedila: "Ti si nalika ledu. Neraztopljen, tvrd je ko stiena; a raztopljen nestaje ga bez traga.„

I sjetim se razgovora, što sam jednoč s Vjerom o umu govorio.

"Ja, reče mi, imam samo jedan um, a to je: mučati do posljednjega časa.„

Onda ju razumjeh.

Padne mi na um njezin užas.

"Kako bi to čovjek uzeo, reknem sam sebi. Da li je ona sbilja svoju mater vidila?... Ne... To je varka mašte...„ I na novo zamislim se na ono, što sam od sutra očekivo.

To je dan, kojega sam ti piso... pamtim još, u kakvoj sbunjenosti... piso sam ti list pun žalosti.

Već prije zalazka sunca bijah nad jezerom u zahladju stabalja. Prevalio sam taj put pješke.

Moram na svoju sramotu priznati, da sam se plašio, osbilja plašio i svaki čas zadrhtao... ali kajanja nisam oćutio; izpod stabla, gdje sam kao prikovan stojao, jednako sam upirao oči na vrata od vrta. No ta vrata ne htjedoše se otvoriti.

Sunce zadje, suton se uhvati, zviezde zatrepte na nebeskoj pučini. Noć razširi crna svoja krila. A još se nitke ne pokazuje. Od nestrpljivosti uhvati me groznica. Zovnem tihim glasom Vjero! zovnem opet, zovnem po treći put... Al od nikuda odgovora. Počekam još pol ure, počekam čitavu uru. Sve okol mene zavijeno u tminu. Moja srčanost poče uzmicati, moja nada gasnuti. Kao tát prikradem se dvorcu Vjerinu. Mal što svi prozori dvorca razsvietljeni, družinčad trčaše iz jedne sobe u drugu.

"Čudno„ reknem u sebi.

Izvadim uru; koliko sam mogao na mjesečini razpoznati, bijaše pol devet. U to začujem muklo klopotanje. Kočija dotrči u dvorište.

Pomislim: "jamačno dolaze gosti u pohode.„

Ne mogoh se već uzdati, da ću Vjeru vidjeti, te se vratim kući.

Noć bijaše sumračna, kakve su već noći Listopada; no ipak topla i tiha. Čuvstvo, što se u mom srcu prelivalo, bijaše više turobno, nego li ljutito; ono se do mala utaži. Od duga puta umoren dodjem u tihu svoju sobicu i bih zadovoljan, da pače skoro veseo. Odpustim Timotiju i kako sam bio obučen bacim se na postelj, zaduben u razmišljanja.

S početka se zavedem u prekrasno snivanje no za malo moje se snivanje divno izmieni. U moje srce zasjedne bezkrajni nemir i crna tuga. Nisam znao za što, a bio sam uzbunjen i uznemiren, kao da se golema nesreća vije nada mnom, ili kao da njetko, mojemu srcu mil boluje i priziva me u pomoć. Zapaljena lampica svietlila je slabom, nemičnom svjetlosti. Tetik u uri izvodio je pravilno, lagano svoj istoglasni tik tak. Ja sam naslonio čelo u ruku i pogledi motao po mračnoj praznini svoje samotne sobe.

Mišljah na Vjeru, mišljah strahom. Što me je sinoć vrhu svega uzhićavalo, sad mi se ukazà kao golema nesreća, kao skrajnje zlo. Moj je strah svakim časom rasao. Podignem se i sjednem, i tuj kao da sam začuo moleći glas. Dignem glavu i zadršćem. Ne, ja se nisam prevario. Plačno klikovanje zatuži iz daleka, zvečeć o moje prozore. Djipim s postelje. Otvorim prozor. Kroz prozor zazuji tužno lelekanje. Protrnuh od straha, nasluškivah žalobne ove glasove, meni se činilo, a to sam odmah slutio, da tuj njegdje blizu skapava biće čovječje, te vapije od mene pomoć. Jesu li to vapile sove u šumi, ili kakvi drugi stvori? Ne mogoh se sabrati. Al mi se ne dade, da ne odgovorim na mrtvačko ovo uzdisanje, te iz svega glasa, što sam mogo viknem:

"Vjero, o Vjero, da l' ti to mene zoveš?„

Na tu viku začudiv se, šanen dotrči moj Timotija.

Sad se istom opametim; na dušak iztrusim veliku čašu vode, za tim unidjem u drugu sobu. Ali više ne mogoh okom trenuti. Srce u meni kucaše silno, polagano; duh moj ne mogaše pomisliti ugodnu misao, nit ne smjede više vjerovati u sreću.

Sutra dan još do ručka odem k Prijemkovu. On mi izadje na susriet; lice mu bijaše upalo.

"Moja je žena bolestna, reče mi, leži. Poslao sam po liečnika."

"Što joj je?"

"Ja ne znam. Sinoć izadje, da se prošeće po vrtu; ne bilo dugo, al ona osupnuta doleti natrag, sva izvan sebe. Njena sobarica dodje po mene. Poletim k njoj i upitam što je. Ne dade mi odgovora; legne i čitavu noć buncaše u vrućici. U svom bludilu govoraše Bog sam zna o čem i o vas. Njezina mi je sobarica pripoviedala nečuvene stvari. Kaže, da je Vjera u vrtu svoju mater vidila, koja je razkriljenima rukama njoj u susriet išla."

Možeš misliti, dragi Nikolajiću, što sam osjećao, slušajuć tu pripoviedku.

"To su ludorije, nastavi Prijemkov. Medju tim moram priznati, takva što dogodilo se joj već više puta, sa svim izvanredno."

"Ma recite mi, je li sbilja vrlo bolestna?"

"Da bogme. Čitavu noć bih joj je zlo. Sad je malo usnula."

"Što veli na to liečnik?"

"On veli, da ne zna pravo, kakva je bolest."

12 Ožujka.

Dragi moj prijatelju, ne možem dalje onako pripoviedati kako sam počeo. Stoji me to odviš težke muke i odviš potiče moju žalost.

Bolest je kako velę liečnici, preuzela odlučni karakter, i Vjera je ne preboljè. Umriè dva tjedna iza zlokobnoga onoga dana, kad smo se na časak sjedinili. Vidio sam ju jedan put prije njezine smrti. Ništa na svietu ne muči toli grozno moju pamet, kao to.

Bijaše večer. Sve je spavalo. Znao sam od liečnika, da se već ne ima u što nadati. Sa strane umaknem u Vjerinu sobu. Eto je, položena na postelji, zatvorila oči, omršavila, sva goreć u groznici. Kao kamen ustobim se kraj nje. Na jedan put raztvori trepavice i ja strahom vidim, kako se naglo uzdigla; za tim izpruži mršavu svoju ruku prama meni i stane svečanim glasom govoriti ove rieči iz zadnjega prizora u *Faustu:*

Što je došo, za što amo pridè?
On je... njega... oči moje vide.

Izrekla je ove rieči toli divno da sam morao uteći.

Doklę godj je bolovola, jednako buncaše o Fausta o svojoj materi, i nju bi nazivala sada Martom, a sada materom Margarite.

Vjera umriè. Bio sam joj na sprovodu. Od toga dana sve mi omrznù. Sad sam se amo zavukao, gdje ću svršiti svoj život.

Razmisli sada, prijatelju, sve to, što sam pripoviedao. Razmisli ovu ženu, ovu plemenitu ženu, kojoj je život tako kratak bio. Kako je to, da se smrt upliće u sudbinu ljudsku, pa kako ćeš razjasniti ovo uplitanje? Ne znam toga, nit ću znati ikada. Reći ćeš, da to nije mizantropija, kako si se nado, što me je zavukla u ovu zabit. Ne, ja sam sa svim drugi čovjek, nego sam bio. Sada vjerujem u puno stvarij, u koje kad godj ne htjedoh vjerovati.

Ovo zadnje doba jednako mislim na tu nesrećnu ženu, mal ne rekoh, *djevojku*, na njen početak i na otajstveno djelovanje sudbine, koju mi u svojem sliepilu sliepom srećom zovemo. Tko znade, kakve su klice izklijale iz svakoga čovjeka, koje se imaju do njegove smrti razvijati? Tko

može reći, kakva otajna karika spaja udes čovjeka s udesom mladića ili s udesom djeteta, kako se ćućenja mladića s nova pojave u čovjeku, kako se pogrieške onoga naplaćuju u ovom. Valja nam se sniziti i skloniti glavu pred *Nepoznanim*.

Vjera umrie, ja sam ju preživio. Sjećam se, dok sam još bio djetetom, bila je u mojih roditelja vrlo liepa posuda od prozirna alabastra. Jedan dan ostanem sam i prevrnem, na čem je posuda stajala. Ona spane i razpane se na komadiće. Umiro sam od straha; ne mičuć se blejio sam u one crepulje. Moj otac dodje, pak mi reče:

"Vidiš, što si uradio. Naše liepe posude nikad više. Nitko nam je ne vrati."

Ovaj ukor ubode me u srce. Udarim u plač. Bijaše mi, kao da sam opačinu učinio.

Postadoh muž, pak djetinskim nerazborom razbih posudu, sto puta dragocjeniju.

Za lud se izgovaram, da nisam mogao znati, to će se tako razviti, da mi nije ni s daleka na misao došlo, Vjera je takva ženska, te me je sáma iz nenada osupnula svojim očitovanjem. Mučala je do poljednjega časa. Bio bih morao uklonit se, kad sam spoznao, da ju ljubim, nju, žensku udanu. Ja ostadoh, i plemenit stvor uginu, a ja u niemom očajanju gledam zlo, koje počinih.

Jest, gospodja Eleova odgajaše svoju kćer brižno i ljubomorno; ona ju zaštićavaše do skrajnjega časa, a kad ju je vidjela, da se ljulja, trže ju za sobom u grob.

Doba je, da svršim. Nisam ti ni stoti dio izpripoviedao, što bih sve pripoviedati mogo. At i to me je stalo muke. O da bi se sve uspomene u dubljinu mojega srca svalile, gdje sam ih uzkrisio! Dovršujuć ovaj list kazat ću ti, o čem sam se ovo posljednjih godina u duši osvjedočio, da život nije šala, nije ni radost, no težki posao... Zatajati se, sa svim se zatajati, eto ti zakon života, eto ti riešene tajne. Ne pomaže tuj pustiti se u umiljne misli, ili se uljuljkati u sanjarije, ma kako uzorite. Ne, već treba, da čovjek izpuni dužnost. Nitko, tko godj si ne naprti breme dužnosti ne će srećno na metu dospjeti. U mladosti, to su druge misli; tuj se još veli: više radosti, više ufanja. Takva pravila slobodna su mladosti; no grdna bi sramota bila takve pogrieške gojiti, kada smo jednoč čelom o čelo lupili nesmiljenoj istini.

Sbogom. Drugda bih dodao: bio srećan! A sad ti velim: živjeti nije tako lasan poso, kako se misli. Spomeni se na mene, ne kada te tuga napane, već u časovih dvojbe, i sahrani u svojoj duši spomen na Vjeru u svoj njezinoj čistoći i sajnosti. Još jedan put Sbogom.

Tvoj P. B.

DOPISI O ITALIJI.

(v. Neven od minule godine.)

IV.

Dragi Vinko!

Žice čovječjega nastroja tako su različito udešene, ili čisto Hrvatski: Čovjek je često tako *razpološen*, da sada i crkve ne vidi, a sada se opet i peći klanja, ili *aliis verbis*, sada mu je sve ništa, a sada sve čudo. Tako bih se okladio, da ćeš se i ti čuditi, videć, gdje je polovica ovoga lista tako načrčkana, kano da su ga mačke izgreble, a druga polovica, tako liepo napisana, da ne mogu bolje ni današnji krasnopisci cielom silom *ocelnih pera*. Drugčije bis to odbio na živahnost ili umjerenost živaca, ili straštju pobunjenih, ili ledom mira oblaženih; ali danas, kako Te znam, a i vidim, nagadjati ćeš, o svojem imenjaku Loziću sa svom povorkom radostnih i žalostih prostjedica njegovih. Ali zalutao si svakako! Jer gdje da u takovu tudjinstvu nadješ pravoga našinca? Nu da me uzmogneš dobro razumjeti, moram početi *ab ovo*, Hrvatski: od Adama, pače *Jadana* zbog onoga zagonetnoga stvora, ili *si ita loqui fas est*, *tvorice*, što mu neprestano vikaše: *Evo* zabranjene jabuke: Ne tari si glave, što će u tom biti nješto malo više riečij od potrebe: slavna bo *rhetorika* još živе, barem u nas, a i Ciceron ima riečij, kano šipak koščica, pak ga ipak sviet drži za prvoga govornika.

Čitao si valjda, da je starac *Jove*, ustav njekoga jutra na desnu nogu, razpisao veliku nagradu za onoga mudraca, koj najbolje rieši pitanje: je li bolje biti muž ili žena. Što su mu odgovorili, ne ću da ti kažem, jer mudroj glavi i što riečij dosta. Da je upitani bio Ciganin, odgovorio bi bio: *udrobljeno*, a sadanji bi gizdeli okretali kabanicu po vjetru, te bi u kolu bisera izrinuli: *žena*, prem da bi se sami jako otimali, da jih se dodirne šibika kojega glumca, da rieč postane tielom. Ja pako prem da stežuć na polak mnienje jednoga svoga prijatelja, koj vječne one skitalice drži za prvi narod, rado priznajem da su Cigani vrlo oštroumni, osobito u poslovicah, to bih u svem do toga jedinoga tražio s njimi *grasulja*. U svem, rekoh, jer i sada sam postao dvoživcem, te se uprav razblažujem u tom stanju. Ništa za to, ako me od vode dieli samo *atom* kopna, neznatna daščica, to ja ipak živem u slanoj vodi, kano i ona mačka, koju šaljivi Posavci naši noćju puštjaju niz Savu na uzkoj daščici sred dviju gorećih svietja. Pa kano što mornar, boreći se s morskim življem, traži kopna, a izkrpav razlupani brodić, opet se otiskuje na more: tako sam i ja, nagaziv se do sita tvrde matere zemlje, u Trstu rado stupio u razljuljani trabakul, na kojem Ti evo i pišem. Razumiješ li sada, kako da su prvu polovicu moga lista paudje načrčkale? Za što je pako ona druga tako liepo tobože *izpala*, kazati ću ti in *facie loci*.

Ali trabakul! reći ćeš sav začudjen, koja te je nesreća snašla, te si dragocjeni svoj život povjerio ovakovoj ljuski na zievajućem *oceanu*? Po rieči te znam, uzki samoljubče! Ali prem da ja očito izpoviedam, da je meni, koj se uz sve svoje nagovaranje nisam mogao uzvisiti do požrtvovanja *animae magnae prodigi Pauli* (Hor. od. 12.), moj život draži od svih drugih života: mogu ipak priznati, da ukrcivajuć se nisam nanj ni

pomislio, kamo li se čega pobojao, osobito što noseći kad što očale, trabakul mi se je činio nješto veći od orahove ljuske, i što *Adria,* ako i jest često burna, ne zieva uvjek. Pak i moraš uzeti, da se čovjek svagda manje boji onoga, što dobro zna. Tako se već Hrvatski sinčić smielo baca na paripa, od koga se Primorsko diete zazire, kano Trojanci od dara Danajskoga; graničar golima rukama udara na nože i mačeve, i zasukanih rukava drma medjede za uši, od čega obje groznica trese; a Primorac, bacajuć se sa velike višine strmoglavce u more, po dnu traži šestice, koje mu začudjeni Kranjci s nasipa Riečkoga bacaju, il skače po malenoj barčici na uzburkanom moru, kano kada se kopnjakom svira na plesove. Ali što se moj suputnik nije ni malo brecnuo od te vratolomne osnove, to mu služi na čast, koju mu ja evo potomstvu predajem. Nu ako i jest poćutio navalu Filipa Jakoba, pametno jih se je kurtalisao, misleći valjda: kamo sto (pogibeljij), tamo i to. Pa da si vidio dobroćudnoga *padrona di barca,* kako se je pun dobre volje okol nas vrtio poput vjeverice, nestalo bi ti bilo i zadnjega traga kakovu strahu.

Ali da znadeš, tko nas je naveo na trabakul, evo ti o tom njekoliko riečij. Čekajući dva dana parobrod, koj bi bili morali još tri dana izgledati, raztezasmo se u Trstu zievati od dangube, te podjosmo tražit Rimskoga konzula, da nam vidira *pašuše* za Jakin (Ankonu). Budući pako da putopisci vele, da već u Trstu valja početi platjati konzulom strašni trud okol vidiranja, to nas strese groznica, ne znajući, kako se ima začiniti *offa* ona, koja se baca tim *Cerberom,* da puste čovjeka u raj Hesperski. Strah se taj umnoži, opazivši, kako se on bani, ne otvarajuć poslovnice svoje do jedanaest sati u jutru; ali mjesto gosudara nadjemo plemenita starca, za čudo rodom Napuljca, koj ne samo što ne zaištje ni pare za *viso,* već nam medju ostalim i ponudi barku Riminežku, koja da ima iste noći odploviti za Sinigagliu, gdje da još traje glasoviti sajam. Na tu rieč uzavru nam sve žile, što smo se ne samo imali riešiti dosadnoga Trsta, već i nagledati *sajmovnika* i *sajmovnîca* Talijanskih, o kojih se kod nas sniva kano o vilinskih dražestih. Zahvalivši mu se srdačno, upitamo ga, gdje bi najbolje zamienili banke za žutake i srebrnjake, a on nas naputi na veliku kuću... Zločest glas ne leti tako svietom, kano što smo mi brusili Trstom pa kada smo puni osade i ponosa zamolili glasovitoga..., da nam zamieni do dvie stotine forinti, okesi nam se u plutonskoj svojoj kovačnici, da se ne bavi takovimi malenkostmi. Kano da nas je popario, izpadosmo iz zlokobne sobe, zaklevši mu se osvetom zbog uvriedjenoga nam ponosa, kojom se evo sada posvetjujemo. Ali mrak se približuje, te mi izplativši gostioničara, gdje su nas za skupe novce hranili zućem; i natrpavši torbe, damo odvezti prtljagu na barku. Putem nas sastade neutrudni *padron di barca,* te izručiv naše malenkosti svojim ljudem, upita nas posve naivno, jesmo li kupili ruma i limûna? Kuku lele! zar tako! odgovorim. Ništa, ništa, primjeti on smješeć se, moglo bi ipak biti. Što ćeš, kada smo već vragu prodali dušu, ne ima vajde, van kupi heroičke te *stomakale,* da one prije dobe ne izbaciš, ako se i oslobodiš zlatenice, što ti uda trga. S Bogom, o pol noći da ste na brodu, oprosti se s nami veseli padrone, a mi pohitimo u kazalište Mauroner na operu, može bit posljednju u životu.

Poslje opere stade prokapljivati, te sve jače, dok navali i pljusak, a mi *contractis cundris* brže bolje k luci. Jest ali od tame ne vidiš ni prsta pred očima, kamo li trabakul, koj je se je ljuljao daleko od žala na dva puškometa. Nije druga, treba napeti pluća, pa: *O della barca di Sinigaglia*, viči, što te grlo nosi. Na moje vikanje, odgovoraše mi pljuskanje kiše i mora, i žestoko puhanje vjetra! Kamo se je djeo, je li se može biti već otisnuo, kamo naša prtljaga, za što smo tako zakasnili: to bijahu pitanja i moja i moga druga, a može bit smo se u sebi i pokajali, što smo se trabakulu zakaparili, ali nijedan ni pisnuti, da se ne sramotimo. Uz sve ove težkoće i nepogodu vremena, što bi bilo mnoge moglo poplašiti, neizmjerno smo težili za onim, što mudraci krivo vele: *Ignoti nulla cupido*, jer u našoj želji bijaše *nulla* zamienjena sa *magna*. Od nikle ni glasa, osim što se je približavala halabuka nakirenih mornara! Noć je noć, osobito za plašljivice, te me stane groza hvatati, ne bi li se i tu našao koj *Avelin*, da me poput onoga kapitana na žalu Bakarskom nauči skakati u more. Ako i znadem plivati, pomislim, ali težka odjeća, limuni i flašica ruma, a povrh svega srebrnjaci u žepu, te bi se moglo dogoditi, da već u luci srknem nješto obilinje od slanoga toga nektara. Dok su moji živci ovako drhture prebirali, ozove mi se napokon hrapav glas mornarov, da će barka Sinigaljska tek sutra odjadriti. Počeh opet odihavati, te skokom *alla corona ferea*, da prespimo prvu nepogodu.

Sutra večer malo prije nego što je pukao top podno svjetionika, u znak, da se nijedan brod ne smije na put kretati, otisnusmo se iz luke. Pogled amphiteatralnoga Trsta bio bi mi se ukazao čarobnim, da mi nije prolio toliko žuči, te se i ne htjedoh ogledati, tim, manje, što sam opazio nješta, što me je svega osvojilo. Prvi *Signor Capitanio*, a za njim sva vesela družba penjahu se konopnimi ljestvami do navrh jarbola, s koga se opet spuštjivahu užetom uz pucanje sgloba i smudjenje žuljevitih dlanova. Kad kad zapne koj nasred puta, te mora visjeti kano na vješalih, dok ga sliedeći dolje ne pritisnu. Stane li tko komu na glavu, sgnječi li mu nos, ništa za to, samo da se obavi posao. Tu bi se razveselila paedagogia, videč što življe oživotvoreno načelo svoje: *Corpus adolescentis duretur*. Pogodi, što su bili nakanili ti konoplji pusi; ništa, van da dignu jadrila; Ovdje se može reći: *Tantae molis erat*. Ali to bijaše samo početak trabakulske manoevre s jidri, o kojoj ću dalje govoriti na svojem mjestu.

S. Marino je isto tako republika, kano i Sjeverne Amerikanske Države, a trabakul je ciela država za one, koji na njem putuju. Red pako vlada na njem takov da nisam nikad čuo za bolje uredjenu državu. Kapitan je mogućan vladar po ljubavi podložnih si mornara. Prem da je svakomu naznačen svoj posao, u potrebi ipak ne oslanja se jedan na drugoga, ne radeći ništa, već svatko hvata za najbliže orudje: mornari često za krmilo i *busulu* a kapitan za užeta, koga ne poznaš po drugom, osim po većoj marljivosti i razboritosti. Svi jedu iz jedne zdjele, vrte se okol zajedničkoga posla, sjede na obćenitom divanu, razgovarajući se i šaleći. Popularnost ova ne lišava kapitana ugleda, a povećava mu štovanje i ljubav, te kamo on okom, onamo svi skokom. Što preostane od troška, spravlja se u obćenitu hažnu, a kada prijatan vjetar tjera brod prama cilju,

jedan sjedi do krmila, a drugi krpaju, privezuju, čiste, peru i ukrasuju obćenitu domovinu. Dok jedni spavaju, bdiju drugi a nikomu ne padne na pamet, prije dobe buditi druga, da mu svoj posao naprti, a sam dangubi. Kapitan obično spava noćju, ali ako se išto važna dogodi, probude ga iza sna te u čas stoji on sred drugih, dieleć s njimi sve trude i muke, pače i sluša mudrije svjete drugova svojih. Istina, da jih veže obća pogibelj, te bi i oni može biti u miru udarali putem obćenite puti, al u državah i za opasnosti ustaju izdajice, gadi. Naš je padrone nadahnuo svu čeljad veselim duhom svojim, te *canoni* vlasti svoje prieti svadjivicam, opadnikom, *misantropom*. Pa što si možeš poželiti ljepšega od ovoga družtva! Al da ne utonem u samoj mudriji, treba mi se vratiti na tjelovnost, i na trbuh. Dok se odhrani naška djevojka, osobito plemenitijega roda, treba joj probaviti njekoliko godina u odhranilištu, pa što je naučila? Prebirati po glasoviru, da se koža ježi, skakati po taktu, zajekivati Francezki, po cielom platnu rupe bušiti i obšivati, najviše pako prezirati svoje. A o kuhinji, loncu, preslici ne će ni da čuje, kano da sve naške djevojke imadu postati kneginje, kojim će dobro platjane kuharice hranu variti. Vrlo bih bio rad, da je koja našinka na ovom trabakulu okusila jela, koje svaku nedjelju drugi mornar pripravlja; jamačno bi se bila do ušiju porumenila; jer znaj, da tečnijega nisi ništa jeo od *tenfanih* pilića onih. Gdje ste vi, koje se kočite, da je ženska mužu potrebna. Istina da i stari praktički Rimljanin veli, da ste *malum necessarium*, ali ja bih epitet izbrisao, barem na ovom trabakulu! Čudan mi se učini način, kojim su ovi *autodidakti* piliće ubijali. Glavu pileta stisni zubi, a potezi mu noge, dok mu pukne nješto u vratu, pak eno ti žrtve tvoga *troglodilisma*. Ali kano što se sve usavršuje, tako pristupi k onomu drugi mornar, pa jednom rukom poteži vrat a drugom noge, dok potegneš istu svrhu. Što si trenuo, ne ima pileta, koje bi mnogoj nevještoj kuharici izpod noža pobjeglo krvava vrata, te kroz staklo na ulicu sa štetom i škandalom. *Vera narro!*

Skoro sam ti zaboravio kazati, da sam se osobito za to veselio Italiji, da uzmognem opet malo *digo*-vati. U knjigu sam Talijansku zavirio, nariečje Riečko-Bakarsko, Mljetačko, Milanežko dobro znam, ne će manjkati zabave, za koju mi se nigdje drugdje ne ukaza tolika prilika, kolika na ovom daščenom svietu, gdje sjediš *vis à vis* sa samimi Talijani. Za to, povečeravši, napnem i naćulim uši, slušam, naslušknjem, čujem, ali ne razumijem ni *zere*. Što je to za Boga? Je li me što snašlo, ili me je magička koja šiba premjestila u drugo družtvo? Napetom se pozornoštju nagnem slušati kapitana, koga sam još u Trstu dobro razumjeo, ali ni odatle pomoći, pa baš nikakove. Može li bit da čovjek, koj znade Talijanski na više rûka, i može abstrahirati i prispodabljati, slušajuć pol sata Talijanski, ne opazi ni najmanjega traga Talijanskoga lika? *Ira Oldrič* od koga smo se u Zagrebu zgrozavali, romoni poput Pindara prama ovim bârbarom, koji su mi se činili samo prostaci prama klasičnom umjetniku, ali svakako Englezi. Kada medju sobom govore, ne razumiješ jih ništa, ali progovoriv njim ti, oni, koji su po svietu bili, ne samo da te razumiju, već i odgovaraju ti Talijanski. Pa ljude ove s mnogobrojnom, još gore zavijajućom bratjom uči svetjenik, upučuju učitelji, zabavljaju kazališni i-

grači književnim jezikom, ovi ljudi imaju jednu književnost! A našinci, o bezkonačne sramote, našinci, koji se posvuda razumiju kano rodjena bratja, u jednom jeziku traže hiljadu razlika, po kojih ciepaju literaturu, da je Bogu plakati! Do sada smo imali pred svietom dvie književnosti, za koje na strogom sudu svoje savjesti nijedan našinac ništa ne zna, i Hrvatsku i Srbsku, a sada hoće da na vidik izadje tretja Slavonska. *) Ta za Boga! zar smo dotle poludjeli, da si sami živim i čilim grob kopamo? Zar samo na naš narod ništa ne djeluju primjeri tudji i domaći? Doista traljavijega naroda ne ima na svietu!

Zastidiv se ovako Slavjanske nesloge i razsrdiv se prieko običaja, legoh spat. Drûga moga zapade kapitanova kajuta, a ja se sgurih na strunac kapitanova brata tik rebara trabakulovih. Da se je komu mišu, kojih imade dosta po brodovih, prohtjelo meke, samo bi trebao zagristi iza grede, te bi se tvoj drug zvao kusat s odgrizena uha ili nosa. Ali pomisliv: kako si prostreš, onako ćeš i spavati, niti ne pisnuv zaspah. Okol tri sata u jutru probudi me prasak grêda okol mene, lomljava kataraka, i vika mornara na krovu, i strašan pljusak mora pod sobom. Sav u strahu htjedoh ustati, ali da se nisam pograbio za bližnje stube, mogao bih bio kupiti ostanke raztreskane glave po podu; u taj bo par zanjiha se lomna daščara naša na sve strane, te pomislim: sad smo božji. *Vento forte*, odgovori na moje plašljivo pitanje brat kapitanov koga bješe on poslao, da nas utješi, *bisogna tosar le vele*. Pomoćju njegovom izvukoh se do krova! Mili Bože, užasno-čarobna prizora! Nebo vedro kano staklo, more šire od istoga neba, a valovi poticani jakom burom, udaraju u trabakul kano na juriš. Na cielom ovom putu niti smo vidjeli Horacijeva *monstra natantia*, niti *infames scopulos Acroceraunia*, već odasvud samo *mare turigidum* (Ode III.) Ovo bijaše ono mjesto, za kojim svaki putnik čezne: savršena slika bezkrajnosti učvrštjene o slabom sidru nade, s koje sviet obstoji, povrh svega toga izlazeće sunce istine, koja tim ljepše sjeva, što više sviet nastoji, da ju zastre tmastimi oblaci. Dok sam ovako razmišljao, prasknu opet sglobe, a trabakul u čas prevagne na drugu stranu, kano da će u dno zaroniti. Ali odlake ta nagla promjena? Trabakul ima samo tri jidra, koja se razapinju uvjek prama duvajućemu vjetru; ali buduć da se ovaj na moru često mienja, to treba i jidra okretati, pa što je ovaj jači od sile mornarske, sune jadrila na drugu stranu sa strašnim praskom. Mornari nastoje onda samo, da se letećim jidrom uklone s puta, i da jih opet učvrste prama vjetru. Ova je *manoevra* za putnike užasna s kolebanja, al i zanimiva s promjêna u kojih su ovi mornari tako izvježbani, da sa tri jidra mogu izvesti do pètdeset promjêna!

U šest sati u jutru služe ti crnu kavu, koju piješ s kapitanom, jer družba čeka mastnijih zalogaja. Ovim neka se ne zabunjuju oni liečnici, koji bolestnikom, što s težke probave stradaju, zabranjuju kavu, sva opojna pila i neprobravna jestiva. Istina, da jim se ovim izkustvom zabija klin u račune, ali njim nauk tako donosi, a mi *laici* bismo ovaj *recept* napisali: Pol unče duševnoga napora, dvie unče i pol tjelovnoga posla, unču sna i

*) Vidi: *Knjigopis*.

počinka, u ostalom jedi i pij, što i koliko ti se ljubi pak ćeš biti kriepak poput ovih mornara, koj su za zajutrak varili cukar, kojim je trabakul bio nakrcan, sa suhim dvopekom bez ikakve masti. Živila zadovoljnost! A zar ništa ne pripovjedaš o bolesti morskoj? Jel' de slaboće zastireš plaštem zaboravnosti? Rum i limune poklonismo mornarom, a želudac liečismo crvenikom i Turskim duhanom. S toga nam kapitan izdade sjajnu svjedočbu na *oselskoj* koži sa službenim pečatom i častnimi podpisi svih člana izpitujućega odbora, da ima malo putnika, koji bi tako junački odoljevali težkoćam morskim! Valjda, što ne će grom u koprivu!

U sedam sati na večer: *Italiam, Italiam primus conclamat Padrone!* I zbilja, prama juku veličanstveno se dižu krasna brda Jakinska, a bližnje nizke obale Talijanske udubile se u zatok Jakinskoga rata, koji ovdje Italiju bi reć razpolovljuje. Već se veseljasmo da ćemo za koj čas stupiti na obećanu zemlju, ali mornari, poznavajući narav zemlje i vjetrova, uvjeriše nas da ćemo cielu noć križariti, dok udjemo u nazoviluku Sinigaljsku. Za to legosmo mirno spavat, a probudivši se rano, nadjosmo se prama Jakinu, na kojega se otresosmo odploviv k Sinigalji, kamo dojadrismo u šest sati u jutru. Tu izkusismo sve muke Epulona, koj uronjen u vodi do podbradka, ne može da se je žedan napije; jer tek u jedanaest sati mogosmo se izkrcati. Nikad nisu brze noge jače brebirale živahne mazurke, što smo mi skakali, vozoći se na barčici od trabakula, što nije mogao još uljezi do luke! Znaličniče! dodji, pa vidi! Plativši kapitanu dvanaest forinti za oba nas u ime vožnje, hrane i zabave, zahvalismo mu se, što nam je prištedio osamnaest forinti, koje bi bili na parobrodu platili bez skupe hrane, i pozvasmo ga prijateljski, da nas posjeti u Zagrebu, što nam on i obeća. *Vedremo!*

Ali kano što po Horaciju ne donosi Aesthetika, *ut humano capiti cervicem pictor equinam jungat:* tako se i meni ne pristoji, da s opisom ovim morskoga puta pomiešam kopne dogadjaje, reć treba da u gostioni *alla Posta* završim, izpunjujuć obećanje, glede drugo čestice moga lista, jer znaj, da se na stolu u sobi ljepše piše, nego na ljuljajućem se trabakulu. Ako sam na početku rekao: *polovicu*, a na kraju izpunio tekar *česticu*, ne moj se srditi, jer ako ima sila ljudij, koji mnogo obećavaju, a ništa ne drže, za što da nije meni slobodno izpuniti barem dio obećanja! Oprosti, ako ti nisam dosta čarobno, užasno, uzvišeno, naivno i škakljivo opisao mora, okol kojega se je badava trudilo sila romanitika: More ostaje uvjek more, nedostižno, neopisivo *non omnes sublimi feriunt sidera vertice.*

Salve et vale! Uvjek tvoj

A. T.

CRTE O ARNAUTLUKU (ARBANIJI, ALBANIJI).

D. A.

u Skadru 18 Listopada 1856.

Štovani Gospodine!

Vašu čestitu knjigu od 18. Kolovoza primih stopram 13. Listopada. Dne 25. Kolovoza otišo sam put Crne Gore, i vratih se stoprv 13. t. m.,

jer me nepovoljni slučaj zadrži 4 tjedna na jednom mjestu, kako ćete čuti niže; najprije da Vam odgovorim.

Žalostnu mi do ista viest donosiste, o smrti vriednoga sina domovine; bijaše muž zrielih mislij.

Znam da ćete čitati svakojaka o ovih stranah. Opisati ću Vam, kako u istinu i jest, a za Vaše bolje ravnanje, prilažem Vam poviest grada Skadra, crpenu iz predavanja vjerodostojnoga, kako takodjer njekoja glede Crne Gore, što mogoh na mojem putovanju sabrati.

Crna Gora učinila je, kako ćete znati, *besu* (primirje) sa Skadarskim pašom, i njezine poslove sravnati će svemogući kongres združenih sila diplomatičkim putem, koj kongres u ostalom (čini mi se) ne osjeća, da se s narodi ne može u sobi na papiru bacati, kao što Astronom nebeska tjelesa na šestilo nabada. Ne brišu se narodi protokolí, koji ako nisu oslonjeni na zreloj logici, otupiti će jim se rti kao što svakoj drugoj stvari.

Atà Paša Skadarski dignut je, i na njegovo mjesto došo Mustafà paša; tim je dala Turska zadovoljstvo Austriji; do današnjega dana došlo je vojske 4500 momaka, medju ovimi 2000 konjanika, sa 20 topova. Pišu novine velike stvari, kako će Turska ukrotit gornju Arbanašku, druge kako će navalit na Crnu Goru. — Živa istina pak je to: Turska vlada kasirala je Atà pašu, i tim bacila pepeo u oči dotičnim vladam; — dolazeća vojska služila bi bila za slučaj, kad Atà paša ne bi bio htjeo razumjeti svoju kasaciju, nu on ju je primio smiriv se već; — dakle buduć da je već onda i tako bilo došlo s Mustofom pašom do 2000 vojske, a Turskoj vladi iz ekonomičkih razloga takodjer bolje je vojsku u mjesto u Monastiru (kao što prije za vrieme mira bijaše) u ravnici Skadarskoj usredinjati, to ona opet pusti trubit qua meritum, što bi bila i onako činila. Svakako pokusit će, ne bi li što godj ukrotila Skadar, ali se ne ufa na glas izreći, (niti se je još najmanje što godj o tom izrazio novi paša), — niti će mnogo vojske, najveć do 12,000 ovamo poslat, iz uzroka kako ćete uvidjeti.

Koliko se pako Turci Skadarski cesarske vojske boje, neka Vam služi to za dokaz, da se njeku večer 500 Turaka sakupi, da unište tabore regularne vojske, koji leže van grada, nu odvrgnuti bijahu od poglavica, koji jim predstavljahu, da se ne vriedi trudit za ono što je do sada došlo, kada jih dodje više, da će se onda lasno poduzeti, što bude potrebito.

U ostalom dolazeća vojska, kako rekoh, još ne ima prave svrhe. Dne 25. Kolovoza otišo sam in qualitate dragomana Francuzkoga u Crnu Goru. Opisati ću Vam, ako želite ovo putovanje da kako ne iz pogleda romantičkog, već geografičko-historičkog; za ovaj put ne bi dospjeo do pošte. Išo sam jezerom, prenoćio u Turskoj tvrdji (t. j. kuli) Lesendro, gdje su nas primili pucanjem, jer bijaše noć i ne vidiše, da su zastupnici Anglo-Francuzki u ladji, već nas držaše *za gadne Crnogorce.* Pohodio sam Vraninu, Žabljak, Guzurman, riečju cielu Crnu Goru. U Bjeloplavićih idući prot Podgorici, preplaši se moj parip zmije, i skoči ne pazeć na svetinju osobe, koju sam predstavljao, prieko stiene do 4 hfata visoke; parip za kaznu ulomi si obje prve noge, a ja čvrst kao klisura na njem, izvinuo si desnu petu, i uzbio isto koljeno. Do Cetinja ima 11 satij. Možete si misliti što sam pretrpio dok liečnik dodje, koj ne znaše pomoći i otide; medju tim oteče

mi noga, da bijaše deblja nego ja o pasu, napokon me za 4 tjedna svrači Crnogorka; i ja odoh dalje. Došo sam napokon i u Kotor, odkale bi bio skoro došo na Rieku. Putujući od Kotora kroz onaj rez zemlje Austrijske, prot Baru (Pastrovići) nadjoh u Kastelastvi moga staroga znanca i prijanca iz vremena djačkih, njekog Peru L..... za plovana tamo i vojničkoga kapelana, s kojim sam njekoliko dana u očajanju sproveo. — Ne žalim umrti sada, kada sam se upoznao s onim predjelom, i putovao po božanstvenih onih planinah. Ali moram ujedno tvrdo držat, da sam neumrteljan, kada nisam poginuo do sada. — Polag svega zla želio bi skoro opet ulomit si koju nogu, i ležat u Crnogorskoj hodaji, dvoren od djevojaka, čvrstjih od kamena, a rumenjih od jutrnjega zraka.

Pišete mi, da je loš život u —; a što ću ja reći siromaščić, sám janjčić medju vuci?

Zemljopis.

Jezero Skadarsko proteže se od Sjevero-zapada proti Jugo-iztoku. Dugljina mu je ladjom na 4 vesla 10 satij, a najveća širina 4 sata ne brojeći posljednje jezero Hoti, koje je kao luka u sredini iztočne mu strane. Nuz cielu mu duljinu uzdižu se na zapadnjoj strani strmine, dočim iztočna strana dovršuje močvarom; jedan se jedini brežuljak proteže do iztočnoga kraja jezera Hoti, koj ravnicu onu dieli u dvie strane, sjevernu *Slavjansku*, a južnu *Šćipetarsku;* ova posljednja proteže se dalje južnoga kraja jezera Skadarskoga, te ju od ravnice Drinske dieli brežuljak strmi, zvani *Rozafa* (na zapadnom mu kraju stoji tvrdja Skadarska); — po pravici jedino brežuljak na kojem je tvrdja, i koj je kao odsiečen od iztočnoga produženja, zovu Rozafa; medju ovim i onim briegom, što se kako rekoh proteže na zapadnoj strani jezera, te ga zovu *Tirabošći* izlieva se ovo posljednje, vodovodom zvanim *Bojana* (ime Slavjansko iz najstarje dobe, što no bijaše veoma pogibeljna radi groznice).

Grad sa okolicom opisati ću kako se vidi iz tvrdje.

Na sjeveru jezero i ravnica iztočna, okružena viencem briegova čudnovate prilike, pod nogam Bojana sa svojim drvenim mostom, od ove mu strane *Bazar*, a prieko njega konak spadajući još Skadru; dalje prot iztoku glavni diel grada, sa svojih 20 džamija, sav kao u šumi, iz kojih vire crveni krovi. Malo niže prot jugu ravnica Drinska, različiti brežuljci u velikoj daljini, jedan nad drugim. Medju južnim krajem Rozafe i riekom *Kiri* stoji konak *Tabaki*. Kiri izlieva se u Bojanu na zapadnoj strani tvrdje. Ovaj ima most od kamena, koj izgleda kano češalj, jer svodi mu nisu izpunjeni; po njem ide se u drugi konak zvani *Bačalik.* Konak Tabaki bijaše porušio Hafis paša god. 1835, kada se suprotivljahu Tanzimatu, i sada još stoje podrtine, kao znak toga *bombardementa.* Napokon prot zapadu vidjeti je veću stranu ravnice, kroz koju teče Bojana u more, ali ovo posljednje (ravnim potezom 5 satij daleko) ne vidi se radi njekojih brežuljaka, štono stoje pred očima.

Čudnovato teče rieka Kiri, kako u ravnicu dodje; s početka teče prot iztoku, te bi morao izlievat se u jezero, ali na jedan krat mienja svoj tečaj iztočni, i sutečno s Drinom prot jugu provali tjesninu medju Rozafom i Tiraboščem te se izlieva u Bojanu, malo niže, no što ova iz jezera izide;

ova je rieka tim čudnovatija, što ne ima nikakve glibine, već joj je pod više od poda grada Skadra, tako da za svakom kišom veći diel vode baš kroz grad teče, i onda nije moć niti jašuć na Bazar. — Turci kažu, da je njeki njihov svetac obećao Skadru, da mora poginut pod vodom. Ne ću se upusćat u geologička pitanja. To ću Vam samo napomenut, da su ovdje potresi tako navadni, da se niti ne okrenem, kad zatrese. Kad kad čujete gdje pod zemljom grmi, pak na jedan put strese, da sve po kući puca. Ljeti obično ne spava se pod krovom, već na dvoru. Kazivali su mi ljudi okol jezera, da je ovo sa svim na drugom mjestu, nego li bijaše njegda, (nješto će bit istinitoga). Barem to stoji, da se mjesto Skodre iz vremena Ilirskih po nijednom opisu historičkom ne može nastanit. U jezeru kada je voda mala, vidjeti je ploče kao tarac, po kojem se suditi mora, da tamo njegdašnji grad bje i potonu.

Mimoići ću povest Skadra do vremena Turskoga, jer niti ne znam van glavne dogadjaje. Rimljani ju predobiše pod posljednjim njezinim kraljem *Gentiom*. Diobom carstva Rimskoga pade pod iztočno carstvo. Kako su u vrieme seljenja barbari gospodarili, naime koncem 5. stoletja Goti etc., malo znadem, sjetjam se njekoga Ostroila, brata Totile, koj (Ostr.) ostade u ondašnjoj *Prevalitani;* njegov rodjak Selimir predobi Skodru, ali svojevoljno podvrgne se caru Justinianu, dočim odbaci naslov kralja, uzme onaj *kneza od Sede (Cedda, Zenta)*. U vrieme Srbsko mislim da ne bijaše znatan Skadar, dočim u Duklji (Dioclei) stanovaše kraljevi i nadbiskupi, a baš kad srušiše posljednje mjesto Bugari, nadbiskup bi premješten u Bar, gdje je i dan današnji (od 14. stoljetja). U vrieme Bosanskih vladara pade pod Bnetke (1440).

God. 1474. navali Vezir Soliman, na treći mjesec odtide, jer ga nije mogo zauzeti; 4 ljeta za tim navali sam Maomed II. na Skadar, ali ga niti on ne zaužme, već ga Bnetčani kroz dogovor predadoše Turčinu pogodbom, da svaki može otići prosto s gibućim imetkom. Oni koji otidoše, budu na Bnetačkih brodih odpremljeni u Bnetke, a od ovud naseliše se imenito okol Ravene, Padue, Trevisa i po Istrii, gdje jim potomci još sada živu. Veći diel imenito bogataši ostanu u Skadru. *)

Ovi posljedni predjoše kašnje svi na Tursku vjeru, da ne izgube svoje zemlje; a crkve budu sve pregradjene u džamije, jedna jedina ostade od onoga vremena još, i to je crkvica pravoslavna prieko mosta na Bojani kada se ide put *Široke.* Dva biskupa Skadarska budu objesena i to okol ljeta 1698 njeki Antonio Niger, onda opet nasljednik njegov Antun IV. godine 1719, prvi jer ne htjede dopustiti da Turčin drži bulu katolkinju, a drugi jer postade pogibeljan svojim uplivom kojega imaše na stanovnike, te za to mu postaviše na izbor da se poturči ili da pogine. Od onoga vremena svi biskupi sjedili su u Široki a ne više u Skadru. Prvi koj se nastani u Skadru (Gugliemi) godine 1800, odbjegne u Zadar, gdje umre. Nasljednjik mu sadašnji biskup Topić stanuje opet u Skadru.

Predavanja.

Jednom pozove paša Skadarski sve spahije krstjanske, i pokaže jim ferman, uslied kojega imaju dokazati pisma spahinska; ali ovi odgovoriše

*) Zapisci biskupije Skadarske u kratko.

da njihovi praotci a i oni si nasliedovaše bez pisma pravom baštiničtva; na to jim izreče paša, da po fermanu ima *sequestrirat* sva imanja, od kojih ne može dotični spahija pismeno pravo dokazati; oni ipak, koji bi hotjeli preći na Turski zakon, potvrditi će se u svom pravu i bez pisma. To bijaše velika napast za onu gospodu, i svi se poturče.

Nije moć ništa pametnoga izvući iz predavanja do po prilici četiri koljena natrag od sadašnjega i od tada se pravi ovako:

Katolici Skadarski imahu pravo nositi oružje, za to i moradoše branit ujedno domovinu; godine 1831. odkupili su se, i platjaju u ime toga *Maktùm* 45.000 groša (pijastra) na ljeto. Ovaj porez skočio je u posljednje vrieme kroz njeke druge, občinske dodatke na 100,000 groša.

Poviest pako ovako počima: Po prilici godine 1700. borile su se u Skadru dvie stranke medjusobno jedni *Tabaki* (kožari), a drugi *Terezi* (krojači). Prvi stanovaše medju podbrežjem južnim Rozafe i riekom Kiri, a drugi gdje sada stoji Bazar.

Medju ovima bijaše 6 do 8 obiteljij možnih, kojim poglavice bijahu bezi; ovi su se često medju sobom ratili, i po koristi umiešavali se takodjer u svadje onih dvaju stranaka, koje bijahu neprestance u medjusobnom ratu tako da su jim i konaci na medji utvrdjeni bili.

Najznamenitja obitelj bijahu *Čauči*, i to on strane Tereza; mnogi starješine ove obitelji bijahu paše Skadarski, ali ne mogaše čast ovu sa svim na obitelj privezat, jer se sluči, da kad kad i Sultan pošalje svoga pašu.

Tako njegda dodju dva brata iz Peći (Pekije) jedan za pašu, a drugi za njegova *kihaja bega*, u vrieme kad dvie stranke bijahu baš u velikoj svadji. Ova dva brata znala su upotrebit tu smutnju, i počiniše mnoge samovoljnosti.

Poglavica stranke Terezi bijaše *Hasàn Aslàn*. Ovaj jedne noći ne mogav zaspati počne razmišljavati pogrde i sramotu, koju njegovomu rodjenomu mjestu počiniše ona dva inostranca, i buduć čovjek odvažan, skoči, oboruža se, i pratjen jednim jedinim slugom ode ravno kući svoga glavnoga dušmana, to jest, poglavici stranke Tabaki.

Došavši pred vrata zakuca, i odgovori na pitanje, tko je; na što sam gospodar kuće digne se, da otvori i vidi razlog, što njegova dušmana k njemu nosi. Odvede ga na zahtiev u samcatu hodaju, i tu Hasan počne kazivati uvrede, štono od onih dvaju moraju trpjeti, hoće da se povrati čast uvriedjena mjestu, i zaklinje ga, da se odmah sjutra ujedno osvete. Poglavice Tabâka bijaše manje srčen, i hoće vremena da se promisli, ali Hasan zavapi posljednji put: sutra ili nigdar više! Na što se sklone i Tabakdžija.

Sjutra rano već ova dva sa svojimi vjernimi bijahu sakriveni u šumici blizu palače pašine, i dočim bratja dolažahu, da podju u kupelj, budu obkoljeni i poubijani, da nijedan od njihovih ne uzbježe.

Vlada na to posla povjerenika, da stvar razvidi, nu ovaj dodje i otide s njekoliko glâva krstjanskih iz Skrêla, koji bijahu naznačeni kao krivci, i u Carigradu vjerovahu; ali u Skadru se pjeva i danas:

Musabéret e hamámit
Sbàrdia Zòt Ahmèt Aslánit
Ki sja lja spáten tè Pekjánit
Pòr i njezit Skodranit

(Gosta u kupelji | Koj otme sablju Pekjaninu
Digne Ahmet Bog Aslànà | I opaše njom Skadraninu).

Nješto za tim preseli se iz sela *Bušat* u Skadar njeki bogati beg, imenom *Mehmet*, i sazida si stan medju Tabaki, malo po malo znao je dobiti sve veći upliv u tom konaku, a bijaše krvavi neprijatelj Caûća (od strane Terezi).

Dok on baš potuče svoje dusmane, dodje novi paša iz Carigrada u Skadar. Mehmet otide mu po običaju u susret sa poglavicami grada i množinom Brdjana (Arbanaških, ovi ne nose rubače) kojim naloži da i gornju kabanicu odbace, tako da bijahu goli do pasa, a paši, kojemu se čudna vidjaše ta toiletta, reče: "Arbanaška zemlja je vrlo divlja, imat ćete prilike, osvjedočiti se o tom."

Tek što paša unidje u svoje hodaje, čuje krupu kamenja po krovu, pozove Mehmeta i upita ga, što to? ali ovaj hladnokrvno odgovori: "Ovo je način, kojim običavaju Brdjani izraziti se, da žele biti nadareni za pratnju, kojom su pašu počastili." Paša jim dakle da iznesti svotu novaca, a Mehmet otide, nu komaj što ovaj izadje, eto druga krupa na krov još žešća, i Mehmet upitan za razlog odgovori: "Svota ne odgovara njihovomu očekivanju, zahtievaju četiri put toliko." i paša izplati. Vidjeti je iz načina, kojim primi pašu, kakove nakane imadjaše, i kako je znao upotrebit svoj upliv. On držaše pašu kao uznika, i ne prodje ljeto, a pratnja njegova moraše prodati sve, što sobom donese (jer kavasi ne imaju plaće, već živu jedino od dara), a paša zamoli u Carigradu, da bude premješten, što mu bude dozvoljeno. — Ali eto nove žalosti, Mehmet mu očituje, da ga ne pušća iz Skadra, dok mu ne priskrbi imenovanje za pašu Skadarskoga, i on bijaše prisiljen, sve i sva u Carigradu upotrebiti, da se imenuje Mehmet za nasljednika, a kada ferman dodje, odpusti Mehmet pašu, i zaželi mu sretan put. Mehmetovo nastojanje bijaše sada poglavito, da se učvrsti u svom pašaluku, toga radi najprije potrsi se, da izkorjeni svoje pogibeljne mu prijatelje, to jest sve aristokrate, što mu podje za rukom tako, da do njekoliko ljeta malo već obitelji mogućnijih bijaše, jer gdje ne bijaše prilično silu upotrebiti, znao je kroz obećivanja ili grožnje ili novce obitelji zavadit medju sobom tako da jedna drugu oslabi. — Sinovi sliediše politikom otca svoga tako da ne ostane van jedna još obitelj, imenom *Madjari*. Ovi budu obsjednuti po Mustafi paši, najstarijem sinu Mehmet-paše, i ne hotjevši se predati, upali jim stan, i izgore posljednji člani obitelji, 7 sinova sa svojom družbom, a ne bi tko bi bio pokusio uzbjegnut smrti.

Drugo rodjeni sin Mehmeta uništio je mogućnije obitelji svoga otčinskoga mjesta *Bušat*. Jednom dade ubiti obitelj Čelepi, kojoj je bilo do 70 duša.

Za tim bude ukroćena hajdučka republika Ulčinjska (Ulčinj, Dulcinjo) a stanovnici postanu tako krotki, da dobre volje dolaživahu robotat u Skadar na svaki poziv.

S pašami pokrajina bližnjih bijaše u vjekovitom ratu, tako da napokon podvrgne si sve do *Tirane*, *Elbosan i sav Dukadšin*.

Mehmet imao je 4 sina: Mustafà I., Mahmut, Ahmet, Ibraim, i jednu kćer *Kàju Hanùm*.

Ova bijaše udata za bega iz *Kavaje* i došavši jedared na pohode u kuću otčinsku začudi se videći kako *Kihaja Murteša Effendi* zauzme sa svim gospodarstvo u kući, i braču joj u takvom posluhu držaše da bi morali i za groše moliti se njemu, kad jim uztrebaše novaca. A kako svaka žena mudra izmudri i ona, da taj Murteša ima veliko blago u svom haremu sakriveno, ako prem uvjek hodaše u haljinah zakrpanih.

O tom Kajo hotjaše se na svaki način osvjedočiti, i ona naviesti Murteši da želi pohoditi njegove žene. Ovaj se početkom opiravao, ali bojeći se da ne bude sumnjiv, dozvoli; no da kako posakrije prije sve bogatstvo svoje. Kada Kajo dodje u harem vidi to siromaštvo tobožnje, ali ona se ne dade prevariti, veće znajući kao žena ćud žensku počne pripoviedati onim ženam o bogatstvu i blagu, koje ona u svom stanu ima, a posprdavati im se radi siromaštva. Žene Murtešine ne mogaše predoljeti te počnu napokon kazivati koje blago ima sakriveno njihov gospodar, i da je morda bogatiji od bega Kavajskog. Onda htjede Kajo i tu sobu gdje bijaše blago sakriveno vidjeti, a Murteša vidivši da je izdan morade dati ključ. Kada se Kajo kući povrati, zakune se brači da jim se ne će zvati sestra, ako se ne osvete Murteši radi njegovih tatbina i zloća. Mustafa bojeći se otca ne htjede pristati i otide iz Skadra, kao da tobož ništa ne zna, a Mahmut sam preduze osvetu. Jednom kad otac mu ode u *Kosmaču*, gdje obično ljeti stajaše, Mahmut dade zvati Murtešu izlikom da mu ima saobćiti njeke naredbe važne od otca. Murteša dodje prislonjen na štapu jer bijaše oboljeo, i kada se prigne da piše te naredbe, zatuče ga Mahmut handžarom od traga. Onda postavi tielo mrtvo u ormar a on na paripu odbjegne, dodje sretno do Carigrada, i stupi u vojnike, gdje odlikujući se dotjera do paše. Onda otac bojeći se da ne bi vremenom prot Skadru došo ratovati, oprosti mu i on se povrati kući.

Mehmet paša bijaše ubit po nalogu Sultana, jer pod izlikom, da je bolestan, ne htjede otići prot Russom.

Za njim stupi Mustafa I. za pašu, prvorodjeni sin Mehmeta; ovoga su ubili Grci prigodom prve bune ljeta **1770**, jer je bio otišo u Moreu sa **3000** Gêga, da ukroti Moreote.

Onda bude paša drugi sin, Mahmut. Njegov je život sav trajao u vjekovitom ratu prot susjedom iz Kroje i Peći, Crnom Gorom i istim Sultanom. Uzrok posljednjeg bijahu neprestane tužbe susjednih paša, imenito pako ovaj. God. **1755.** zarati se Crna Gora i potuče jih, tako da dodje do Cetinja, i tamo crkvu poruši, oto mjesto vidjeh. Ujedno zahara̋o je čitavu zemlju. Ponosit radi sreće, koja ga sliedjaše, dade pozvati poglavice iz Paštrovića, i čim unidju, poubija jih; — ali zemlja Paštrovićka polak ugovora stojaše pod pokroviteljstvom Bnetačke republike, i ova potuži se radi toga proti ugovornoga čina Porti.

Na to odasla Porta vojsku prot Mahmutu, koja se ne ufaše dalje *Kosovoga Polja*, jer Mahmut imaše dva druga, u *Dibri* glasovitoga *Balelja*, a u Bosni *Stanišu*; svaki od ovih zakleo se, da će sam uništit carsku vojsku, čim unidje u Pašaluk Skadarski; a Mahmut isti bijaše momak srčen, i on zbilja otide u susret vojsci carskoj i potuče ju na Kosovom Polju.

Porta upoznavši jakost Mahmuta promieni politiku, to jest, znala je prikupit njegova zastupnika (svaki paša ima svoga u Carigradu), te po njem mu obeća, da će mu oprostiti sve, ako pošalje glave svojih drugova. Mahmut se dade prevariti, pozove prijatelje, i vjerolomno jim odsieče glave.

Ali brzo upozna prievara za prievaru. Kada pošalje glave u Carigrad, dobi odgovor, da čekaju još samo na njegovu.

Medju tim pozove porta obći ustanak prot Mahmutu, i 24 paše, medju njima i glasoviti Ali paša iz Janine, dodju sa svojimi tabori u logor velikoga vezira *Kara Soki*. Ovaj dodje bez zaprieke pred Skadar, Mahmut uzme 90 ljudij u tvrdju, i ovi se braniše tri mjeseca; nakon tih očituje da će se podvrći, bude odredjen dan, da dodje u logor vezirov, te on izišav sa 60 momaka iz tvrdje u mjesto u logor navali na topničtvo, i topovi počne bombardirati logor vezirov; ujedno dignu se iz grada stanovnici i Brdjani, navale na vojsku carsku, i izbiju ju pošteno; tako da za kratko vrieme sve počne bježat, i sa svim razpršeni razidoše se prot Prizrenu i kući. Isto tako pobije drugu vojsku carsku, koju odmah za tim pošalje Turska vlada pod zapovjedničtvom istoga mu brata Ibraima; i tretju; — a Sultan zakune se na bradu svetčevu, da ne će u Arbanašku nigdar poslati vojske veće od 10000 ljudij; a Mahmutu oprosti, kažu posredovanjem Španjolskog poslanika u Carigradu.

God. 1796. osvetiše mu se Crnogorci, jer mu prigodom, navaliv nanj odsjekoše glavu, koju još u Cetinju čuvaju.

Za njim bude paša Ibraim, ovaj bijaše vjeran Sultanu, i miran.

Sada dodje pravi: Za Ibraimom sliedi Mustafa II. (još i sad živi u Skadru njeki ljekar koj bijaše u njegovoj službi), sin Mahmuta, unuk Mehmeta.

Godine 1820 pozvan da ide proti Ruskoj ne htjede se niti ganut, već nezadovoljan s vladom, koja počimaše reformati Tursku postavi se na čelo urote, razprostranjene po čitavoj Arbanaškoj, i odreče sa svim pokornost Turskoj vladi, nu ostali paše nisu hotjeli očito raditi, a iz jala, kada dodje carska vojska već do Kosovoga Polja ne pristupi još nijedan k njemu. On čekaše ali napokon vidivši da su ga prevarili, otide sa svojimi Skadrani sam prot vojsci; ali u to vrieme mudri Rešid, koj bijaše zapovjednik carske vojske, učvrsti se na Kosovom Polju, i primi Mustafu u redu. Ovaj bi potučen 2 puta, ali se ipak povuče u redu do Skadra i zatvori u tvrdji. Nakon 4 mjeseca kako bi Skadrani njekoliko puta uzbili Rešida, koj ipak znao se postavljat tako da ne mogaše Brdjani u pomoć, preda tvrdju i bude mu sve oprošteno, a sada je paša u Aziji. Njegov sin bijaše u djetinstvu drug sadašnjemu Sultana; i to je uzrok što otcu mu oprosti.

Poslje toga upravljavaju Skadrom civilni paše.

God. 1833 htjede Namik paša rekrutirat Skadar, ali se Skadrani dignu, navale na tvrdju i Namik pobjegne.

God. 1835 Hafis paša, imavši 4000 regularne vojske u tvrdji, počne opet, da će uvesti Tanzimat, ali se Skadrani suprotstave, Hafis poruši sve konake u Tabakih a tako i sad stoji koji leže pod hitcem topova, ali do skora morao se je predati i pogodi se š njim da ga puste za pašu, a

on da će pustiti sve kako je i bilo. Od ovoga vremena nije pokusio nitko upeljati kakvu novotariju.

God. 1843. odmetnuše se Osman-paši, i upravljavaše se sami, jer on dozvoli Inglezkomu konsulu, da izvozi nješto kukuruze; što oni ne dopuštjaju, a to svim pravom, trgovci da si pune žepe, a narod da skupo platja kruh! Onda bijahu razoreni magazini dvaju Turaka i jednoga Katolika Boškovića i žito jim razdieljeno medju narod. Boškovićevu pravdu još tjera u Carigrada naša Internunziatura, i to bijaše uprav maslo Katolika, od jedne strane damaći popovi iz prirodjene opozicije i tim više što manje izučeni nego li Jezuiti bijahu prezirani, od druge strane uvriedivši njih i isti narod reformami u katoličkom smislu dočim jim za rukom prodje, uvesti red, opatica, s kojimi bi noćju *esercizia religiosa* obdržavali u koja se napokon i muškarci u ženskoj odjeći uvukoše, riečju popovi domaći i sav narod bijaše proti Jezuitom a Turci isti držaše to za sramotu svoju, gdje mužko i žensko skupa obći i to noćju, te bude obkoljen Collegij a Jezuiti moradoše kapitulirati obvezav se pismeno, *da ne će nigda nijedan od njih u Skadar doći*, za to jim bude dozvoljeno vratiti se žive glave kući, a Collegij bi razoren.

Gornja Albanija je jedina pokrajina, koja se upravlja po starom Turskom sustavu. Svaki ide oboružan, ne daje novaka, i ne plaća poreza. Paša je više najemnik Sultanov nego li paša. On plaća porti na ljeto 16 milijuna groša, ali odbija iz te svote troške za čuvanje granice prot Crnoj Gori.

Paša pako u ime one svote poteže poreze ove.

1.) Harać, t. j. testaticum, što plaća raja, od 12. do 60. godine, različito u različitih mjestih od 1 f. do 6 f.; u Skadru plaća svaki 9 cvanciga bez razlike je li bogat ili siromah; ovaj je porez sada promienjen imenom u bedeliju (bedeli = novak).

2.) Desetine od svih proizvoda poljodeljstva; ove se plaćaju, izuzamši vino, *in naturalibus* od cieloga dohodka (brutto).

3.) Daća, t. j. 5 po sto od uvoza, a 12 po sto od vriednosti izvoza.

4.) Raja plaća još Maktum (jer ne nose oružja, niti jim treba u rat). Uvodom bedelija ne bi *de jure* morali plaćati Maktum dočim je konačno ista *kontribucia*, ali badava bijahu svi protesti konzula; moraju platjati Bedelelije i Maktum. Iza Mustafe II. porta drži za svoj račun *apalt* od soli, praha, olova, duhana sitnoga ili šmrcavca, trenca i pijavica; ali izuzamši posljednje paša sve daje u najam; pijavice se licitiraju u Carigradu.

Paša nigdar ne poteže sam poreze ili najme, nego pojedince licitira i daje u najam, tko više obeća, a ovi opet trećemu, tako da često i do četvrte ruke dodje.

Dohode pašine broje na 120000 f. na ljeto.

Paša vlada gradom u porazumu s obćinskim viećem (Medžlis), a to je 12 poglavitih Turaka (Vidjufi), medju ovimi uvjek mora bit Mufti i Kadi. Katolici imadoše prije svoje vieće od 12 katolika; ali sada sjedi u Medžlisu jedan Katolik i jedan Pravoslavan. Paša bez vieća ne može niti smije tako reći niti čibuk izpušiti, svako pismo iz Carigrada mora pred cielim viećem otvoriti i čitati i. t. d.

Onomad iztjeraše Mahmut-bega, koga ovaj novi Paša učini nadzornikom Bazara bez porazuma Medžlisa. Ovo je opet dokaz, koliko se boje, i da su još isti, koji bijahu njekoliko ljeta prije.

Novoga ništa, van da se Turci pripravljaju za svaki slučaj, – fišeci se prave na vrat na nos, puške kupuju, a cjevi popravljaju, nigdar toliko; a 30 ljeta ne djelaše oružanice na Bazaru, što sada; vidjeti ćemo, što će biti; kako rekoh, nazočna vojska ne ima do sada još očite svrhe, niti ju misli paša (barem do sada) upotrebit da podkriepi svoje kakve volje suprot volji Medžlisa. Danas kao uvjek Skadrani su jedni. . . . .

Opisati ću Vam što godj o mojem putovanju posljednjem. Vozio sam se 10 sati iz Skadra do Lesendra, to je otok kamenit ne sjevero-zapadnoj strani jezera Skadarskoga odaljen od granice Crnogorske da 500 hvati; na njem su dva utvrdjena stanja, (onaj na južnom kraju koj ipak sačinja otok za sebe nosi ime Gurmesur). Ove tvrdjice s onom na otoku Vranini vladaju ustjem rieke Zrnovice i Viri. Na prvoj idu ladje do Rieke 3 sata uzgore i po najvećoj suši. Pred otokom usidrio se jedan Turski ratni brigantin, koj je u najžalostnijem stanju.

Želeći ići iz Skadra po jezeru u Crnu Goru mora se proći pod hitcem dviju tvrdja rečenoga otoka; ali posada ne pusti nikoga ni ovamo niti tamo, koj ne pokaže teskeru Skadarskoga paše, i to mora se vikati prije nego li se dodje na hitac. Ini podložnik može teskeru jedino posredovanjem svog konzulata dobiti, te zamolih pašuš za Kotor, a Francuzki konzul pribavi mi teskere, kao za svog dragomana. Ujedno ode i njegov tajnik i agent Englezkog konzulata, noseći pisma u Crnu Goru. Dodjosmo noćju pod Lesendro, i budući podnosili sunce čitav dan, bijasmo se spružili u čamcu, ne misleći na potrebiti *aviso*, kada na jedan put kresne, i jednomu veslaru nestane prsta; sreća da naši "Sacchi di notte" bijahu na provi, te tako oni primiše veći diel nam namienjenih pozdrava. Onda počesmo iz svega grla vikat "Konzula Skodranit" te tako uz neprestano parlamentiranje dodjosmo do pol sata kraju, i onda svakoga dva izpod ruke odvedoše nas u hodaju, pokažemo teskere i budemo podvoreni da ne može bolje.

Otok Vranina daleko je od Lesendra po prilici 40 hvati i leži na ustju rieke Morače, kojom se ide prot Podgorici. Sjevero-zapadna strana joj je velika ravnica, i plodna, a protivna bregovita i strma. Suprot Vranine malo prot sjeveru, takodjer na ustju Morače stoji *Žabljak*, strmi otok, baš na medji Crnogorskoj. Kažu, da prije nego su počeli zidati tvrdjicu Žabljak dogovore se, da će joj dati ime po onoj zvjeri, koju opaze prvu kad uzkopaju; a to bijaše žaba, i odatle ime Žabljak; u ovoj tvdji ima do 20 kuća Turskih blatnih. Pripoviedaju da su Crnogorci svoju medju do onud razmakli ovako:

Prot zapadu od Žabljaka leži mali otočić, Salkovina, selo istim imenom popali Mustafa paša II. Stanovici od onda težahu zemlje na tom otoku kao urbarialci Turski, nu god. 1832, složi se š njimi Vranina, i oni očitovahu zemlje za svojinu, te sazidaše kulu baš suprot Žabljaku, imenom Dadoš. God. 1835 navališe iz nenada na Žabljak, i zauzmu ga ali čuvši, da Skadrani idu u pomoć, pustiše ga opet. Onda mirnim putem odkupiše zemlje na Salkovini, i sada još uživaju, imajući dotična pisma.

Iste godine jedan diel onih stanovnika zauzme ravnicu medju Žabljakom i medjom Crnogore (ova je ravnica veoma plodna, daje na ljeto do 25000 vagana žita), i obkolišc u daljini puške jamom Žabljak. Za tim razdieliše zemlju medjusobno, i jedan drugomu dade pismeno, da mu je prodao, i da je podpuno izplaćen.

Obdjelavahu ju pako uvjek svi skupa, oboružani; jere pako topovi Žabljaka mogu veći diel ove ravnice dosegnuti, to se oni medjusobno obvezahu, koji bi od straha od topa pobjego iz djela, da mu se imaju volovi u družtvu pojesti, i još da ostalim plati 25 škuda.

Kada se je god. 1839. radilo o miru medju Turskom i Crnom Gorom, bijahu porazumljeni glede svih ostalih točaka, izvan one ravnice. Paši, koj hotjaše pravo svoje na one zemlje dokazivati, odgovori jedan izmedju poslanika Crnogorskih, nazočnih u Skadru presjekši mu rieč: "Kada dodjoste vi Turci u ove strane, niste sobom iz Medine donesli onaj komad zemlje, već ga zarobiste, kao svu ostalu zemlju, ili silom, ili prievarom, ili zlatom. A mi ga predobismo ovim (kažuć na svoje puške), te ga ne ćemo pustiti, dok se ne svari zemlja krvju, kao što kada se brašno s vodom složi praveć hljeb.„ Na to se razidjoše a ratno stanje ostade.

Vranina izvorno bila je Turska (?) a gore opisane strane Crnogorske.

Godine 1832 dodje osam Vranjanina u Skadar da kupe soli; Turci jih tuže paši, da su uhode, i veliki vezir Rešid paša, nazočan u Skadru, dade jih poloviti i objesiti. Jedan ipak uteče, i došavši kući kaže svojim, što se zbilo.

Iz osvete pošalju tada Vranjani knezu Crnogorskomu odbornike tim, da se stavljaju pod njegovu vladu; što onaj i primi. Pošalje posadu u Vraninu, i sazida tvrdju na otoku Lesendru. Skadrani bijahu zabavljeni svojimi stvari, i ne mogaše ić suproti (za vrieme Mustafe II.). Crnogorci nagrade lådja, i počnu gospodarit po cielom jezeru, tja do Skadra. To trajaše do god. 1843., kad već niti blago Skadarsko ne mogaše na pašu van grada. Onoga ljeta, dočim Crnogorci zabavljeni ratom prot Ercegovini, ne mogahu mnogo paziti na svoju granicu južnu, zamjeri tu zgodu Osman paša Skadarski, pošalje vojsku prot tvrdjici Lesendro, a ova ne imajući van 30 ljudij posade, preda se izgubiv prije 10 ljudij. Od ovud otidoše Arbanasi na otok Vraninu, odakle bijahu pobjegli stanovnici, te ju zauzmu. Osman paša umnoži zide na tvrdji, i sazida tvrdju Gumesur. Na to navali opet 3000 Crnogoraca na Vraninu i Lesendro, ali ne mogoše nista nahudit; a Vranjani povratiše se malo po malo opet kući.

Kada Crnogorci zauzmu Vraninu, složi se s njimi i selo Selica, na zapadnoj strani jezera; a kad predobiše Arbanasi, vrati se opet pod vladu Tursku; isto tako se tom prigodom i Kuči odkinu od Crne Gore.

U ostalom na sva tako zvana Brda mogaše se knez onda malo oslanjat, jer bijahu nezadovoljni radi poreza, što platjat moradoše, dočim su njihovi susjedi Turski sa svim republikani. Knez vlada kao samovlad, pred njim, tako reći, pada sve na koljena; ako ništa drugo učinio je to dobro, da možete po svoj Crnici bez straha putovati, koja prije njega biaše živ hajduk. A što drži Crnogorce Brdjane skupa, to je njihova mržnja prot Turčina. Sada su opet i Kuči te i Vasoevići gornji i dolnji, napokon i Uskoci pod upravljanjem knezovim.

Uz svu oskudicu, koja vlada ili sviet misli da vlada, jer u Crnoj Gori ima mnogo novaca t. j. ne dá ima bogatàša ili milijunera ali ne ćete naći prosjaka, u obće svaki obskrbljen je gotovim novcem. Što sam se začudio, u Crnoj Gori igraju se na karte bez primjera; na tisuće fiorina gube. Čudio sam se, vidjeti prostoga čovjeka, ne znajuća ni čitati ni pisati, igrat *sette e mezzo* i još njeku drugu igru, veće hazardnu. Počamši od Meljina, do Špice na rtu Austrijske granice, imenito Paštrovići, što se zovu od Budve do Kastellastve (gdje po gotovu i nije ni jednoga katolika) od Kotora do Špice, a osobito Paštrovići još sa svim drže običaje svoje stare, glede krvave osvete, i. t. d. koja je i po Crnoj Gori upravo kao i Brdjani Turski (Arbanaški).

Dne 20. u večer, kako Medžlis dovrši vieće u tvrdji, ostanu sedmorica, poglavice grada, da upitaju pašu, za što je došla vojska u Skadar; paša im odgovori: Pričekajte još pol sata, (ne bijaše još noć) večerat ćemo ujedno pak ću Vam odkriti. Kad se sjednu, i prije nego se sjednu stolu povješaše oružje o zid, tad ustane paša, i pročita jim ferman, da ih ima uapsiti i u Carigrad odpremit. Ti bijahu Hamžaga, bivši generalissimus Mustafe paše, Husein Hoti, jedan beg iz Podgorice, poglavica hôdža, Selim Effendi etc. riečju glave Skadarske). Upita jih: Podlažete li se dobrovoljno ovomu nalogu (a soba puna nizama). Hamžaga zamoli ga još prije za tri dana oduha, ali paša niti 3 minuta; te jih sveže kao telce i bez odvlake sa 100 konjanika i 200 nizama odprati kopnom u Carigrad; svih 7 na jednom gvoždju.

Jučer i danas nije vidjet ni jednoga Turčina na ulici — drže skupštine — ne znam što će biti.

Jučer u jutro čitahu na bazaru *talàl* (Manifest): Da je Padišah pozvao onih 7 u Carigrad, da se proti gradu ništa ne namjerava, neka budu svi mirni i neka ide svak za svojim poslom. *Išalà halejùm* (bit će kako Bog da) ali sve za vaše dobro se radi! Mašalà! (Bog će tako).

Od sinoć ne idu po gradu više *Koluci* (gradska policija) nego Gensd'armeria o državnom trošku ustrojena; oglavica joj je poznati Mahmut beg (bivši ali protjerani zapovjednik Bara).

Predavanja o izvoru njekojih Brdjana Arbanaških.

Brda u čitavoj Arbanaskoj.

Klementi svi Katolici
Hoti nješto Turci, više Katolici
Kastrati isto
Skreli isto
Trepsi svi Katolici
Gruda isto
Kopliku Turci
Grizija isto
Gruemir isto
Rioli Turci i Katolici
Posripa Turci, malo Katolika
Pulti, Šijala, i Šoši, Kiri, Toplova: Katolici svi

Nikoj } pod Prizren više Turci nego Katolici
Merturi }

Untoj, Turci

Dukadžin Turci, malo Katolika

Mirditi, svi Katolici

Mal lešit (brda Leša) t. j. Grüka, Lezes, Plana i Zejmeni svi Katolici

Matia, pod Tiranu, Turci svi

Dibra pod Okridu Turci i Pravoslavni.

Pod Pašaluk Skadarski patre:

Zabitluk: Skadarski, Barski (Antivari), Gusinje i Plava, Ulčin (Dulcigno) Leš (Alessio).

Onda *Brda:* Klementi, Hotti, Kastrati, Skreli, Treposi, Gruda, Kopliku, Rioli, Pulti, Sciala, Šoši, Kiri, Toplana (berda nad Lešom), Posripa, Dukadžin, Mirditi, Grüka, Lezes (brda nad Lešom).

Srednja Arbanaška i kajmakanluk u Okridi, koj stoji o Paši u Monastiru, i sastoji iz:

Zabitluk: Okrida, Tirana, Elbasan, Pečin, Drač.

Brda: Plana, Zejmen, Matia, Dibra.

Gornja Albanija različito se upravlja od Srednje, jer u ovoj uveden je Tanzimat, a prva još uvjek ima upravljanje po staroj Turskoj sustavi. Ali to stoji samo o zabitlucih. Brda su nezavisna i imaju svoje upravljanje sa svim demokratičko koje glede Brdjana, živućih na sjeveru od Skadra jest:

Brdjani svi su oboružani, ne plaćaju poreza baš nikakvoga, jedino u vrieme rata moraju izlaziti na pomoć Turskoj.

Skreli i Kastrati koji su u ravnici, plaćaju nješto poreza od 10 do 100 groša kuća.

Oni ne poznivaju van paša Skadarskoga koj ne vlada njimi po zakonu Turskom već na temelju pravica i običaja pojedinih. Svako brdo (kotar) ima svoga *buluk bašu*, koj je Turčin i stanuje u Skadru. Ovaj jih zastupa u paše, on je njihov odvjetnik, on priobćuje brdu želje i pozive pašine, stupi opet sa brdjani pred pašu kada dodju u Skadar; gdje se plaća porez kao u Skrela i Kastrata, on ga pobire; u vrieme rata je Ekonom, on dieli hranu brdjanom, i saobćiva jim naredbe vrhovnoga zapovjednika.

Ali u brda ne smije prije nego li ne zapita i ne dobije dopust od dotičnih poglavica. — Brdo dakle svako u toliko sačinja ukupnost političku, u koliko je svako posebice zastupano po rečenom bulukbaši. Glede nutarnjega upravljanja pako razdruženi u različite barjake (občine), koja se svaka nezavisno od druge upravlja. Barjaci ti ili obćine postaju kako broj duša raste, kada jih je pod jednim barjakom odviše, jedni se razdiele i sastave obćinu posebnu, n. pr. Klementi prije 35 godina ne bijahu van jedan barjak, sada su tri *Selce, Vukli, i Nikci.*

Poglavica svakoga barjaka je *Vojvoda* na čelu *Starosti* (Senat); ove časti obično ostaje u obitelji, ipak kad kad novomu Vojvodi Paša Skadarski pošalje dekret, što ga zovu skop (štap).

Koliko je u brdu Starôsta, toliko je u vrieme rata barjaka. Barjaktar obično je isti Vojvoda.

Izvan staroste i vojvode u svakoj obćini još su *Djobari*, poglavice obiteljij (drugi priziv, a za globe prvi, od toga valjda globari, djobari), a posljednji priziv je narod sam, oli skupština narodna. Ove skupštine uredne su 2 do 3 puta na ljeto, a mogu se sastati i izvanredno, onda jih oglase *Čauši* kojih svako brdo ima 5 do 6.

Takodjer za urednu skupštinu uvjek se naznači mjesto, dočim s blagom putuju i to običnom frazom: Brdo se neka skupi kad s blagom dodje ovdje ili ondje, po dobi ljeta ili na gori ili u ravnici, jer veći broj Brdjana zimi ide u ravnicu; tako su Klementi sa svim zauzeli liepu i plodnu ravnicu zvanu Bregumat (nad riekom Snat) a Hoti i Skreli protegli su se već niže Drača. Svu ravnicu od Skadra do Drača izuzamši zemljišta bega Tiranskoga okupiše Brdjani Skadarski; ovi su gospodari, a bivši joj gospodari sada su njihovi *bulči* (koloni). Kada se kukuruz posije onda brdjan sa svojim blagom u brda nad Skadrom; koloni okapaju i čuvaju, a kad je vrieme berbi, brdjani opet dolaze u ravnicu. Kolonu dvie tretjine dohodka a jedna gospodaru, kada radi kolon svojimi volovi, a ako mu jih uzajmi gospodar, posljednjemu izvan tretjine još pet tovara kukuruza.

Na skupštinu izvan vojvode, staroste i djobara mora doći najmanje po jedan još iz svake kuće, jer inače ona kuća plati globu.

U sredini sjedne vojvoda, okol njega u okrug staroste, okol ovih djobari, a napokon okol svih narod.

Tu se riešavaju sva pitanja i svi odnošaji brda, kazne globe i. t. d.

Odluke skupštine su svete kao ciela skupština, ako prem svi oružani nigdar se ne sbije smutnja.

Vojvoda otvori skupštinu govorom, u kojem razloži o čem će se viećati. Onda se dignu djobari i idu na stran, sjednu se u posebni krug i viećaju medju sobom. Kad se ovi povrate digne se narod sav na noge, (samo vojvoda i staroste ostanu sjedeć) i sjednuvši se opet zapita vojvoda što su zaključili, a jedan djobar onda reče. Tako in diplomaticis, ipak još vojvoda zapita narod jesu li zadovoljni i kad ovaj reče: jesmo, prekriže puške i prisegnu da će ovršiti kako bi zaključeno.

Ako se pravde kriminalne imaju riešiti, onda najprije starosta izreče; apelirat može se na djobare, a za tim na sav narod, koj glasanjem (per acclamationem) osudu izreče. Tu se odsudjuju takodjer i pobiraju globe, n. pr. radi paše, šûma, radi nepristojna ponašanja kod skupštine i. t. d.

Globa se ne plaća u novcu, već blagom 2, 3 ili više koza. Tatbina počinjena izvan svog brda nije *delictum* niti se kazni, van u slučaju kad se dogovore dva brda toga radi.

A domaća tatbina globi se sa 4, 8 do 12, stostručnom vriednostju ukradene stvari. Ovo pripada oštetjenomu a izvan toga tat plati djobarom globu od 4 koze. Za civilne procese starosta imenuje rotu; izvan onih svaka stranka još od svoje strane druge, pa kako ovi odluče, stranke moraju biti zadovoljne. A osuda izreče se ili na temelju svjedočanstva ili prisegom. Težko je naći svjedoka, jer se svaki boji zamjeriti drugomu, osobito ako bi imao svjedočiti proti kojemu mogućnijemu ili na glasu junaku; za to ne svjedoči nitko javno. Već dotični, reče da ima svjedoka, i da svjedoci žele samo ovomu ili onomu (najmanje četverici) sudcu govoriti. Naznači se indi

tajno mjesto, gdje se izabrani sudci sastanu sa svjedoci. Ako budu osvjedočeni sudci po izreki svjedóka, rieši sav sud pravdu na temelju izreke svjedočbene. Ako oni sudci ne vjeruju ili ne budu osvjedočeni od svjedôka, onda ide na prisegu, i stoji načelo, da koj je u predmetu više oštećen prisegne, ali ne prisegne sám, već sva njegova obitelj mora prisizati, i to ne odmah, već jim se da vremena 2 do 3 mjeseca da se promisle. Onda ako samo jedan od svih ne će da prisegne, pravda je izgubljena.

Za ubojstvo ne ima kazne veće globa koja se paši Skadarskomu putem buluk-baše platiti mora i da se ubojica za njeko vrieme mora udaljiti ako je ubitl istog brda; ako nije, ne ostaje van krvna osveta koju i onako rodbina u prvom slučaju na ubojici ili kojem od njegove obitelji uzme. Da kako ako paša uzmogne zauzeti dobra gibuća ili blago ubojice da to učini, a gdje može i da mu opali kuću, ali to je težko i riedko se sluči.

A osvetu ne samo da može nego je obvezana uzeti obitelj ubijenoga. I čim je mogućnija obitelj krvnika tim je veća čast za obitelj ubijenoga kad se osvete. Često se ne zadovolje jednom žrtvom, nego ubije svakoga koj mu od roda krvnikova na pušku dojde, osobito kad su stranke iz raznih brda. Onda dodje na to da jedan drugoga ubija dok se ne pomire. Izvan ubojstva mora se osvetiti muž i rod mu za ženu ili sestru oskvrnjenu; ako jih nadje *in flagranti* ubije obodvojicu. Za oskvrnjenu mater ne uzima se osveta.

Kada se radi o rani samo, onda samo ranjeni smije se osvetiti ranivšemu, i to ga samo raniti smije, a to se zove *pol krvi*, jer ako ga ubije, onda koj od rodbine mora njega opet raniti, da se dužnosti izravnaju.

Kada se rane, lasnje se i pomire; teže u slučaju ubojstva. Običaji kada se obitelj krvnika želi pomiriti su ovi:

Poslje njekojega vremena od kako krvnik živi u tudjini (izvan svoje obitelji) počnu mu rodjaci najdalji dogovarati se s rodjaci najdaljimi ubitoga pak ako jih priviknu na svoju stran, idu se pogovarati sa sve to bližjimi dokle misle da bi svi skloni bili na pomir. Ovi razgovori i ove pogodbe traju citavo ljeto, pak onda se polazi na pravi čin mirenja, i to ovako:

Prijatelji i dalji rodjaci krvnika upute se prot kući najbližega rodjaka ubijenoga. Najprije hodi pop križem i Evangjeljem, za njim 4-6 zibke, u njih djetca mala još cicajuća, onda krvnik vezanih ruku od traga, oči su mu pokrite a na vratu mu visi jatagan, obkoljen ipak od rodjaka i prijatelja. Kada ova pratnja dodje do 20-40 koračaja blizu kuće, mužkari svi ogole glave, i postave fese na zibke, a krvnik ulazi u kuću iz koje medju tim bi svi stanovnici izišli i postavi se pred ognjište, a zibke spuste pred vrata tako da su noge dietce prot izhodu. Za tim upita najbliži rodjak ubijenoga pratnju što žele, a pop jim onda već po prilici odgovori, kako je da kako veliko zlo im počinio i uvriedivši to sam jim se predaje u ruke, a napominje im opet kako je još veće junačtvo oprostiti nego li osvetiti se, i umoli jih u ime propela, Evandjelja i nedužne krvi, kažuć na zibke, da se pomire. Protivnik uzmica, prosi se i nagovara dokle napokon digne zibku i od lieva na desno iduć tri puta na okolo ju ponese i opet na isto mjesto tako postavi da su noge djeteta onda prot zahodu. To

i njegovi ostali rodjaci s drugimi zibkami isto tako učine. (Sćipetari svi kad se legnu spavati, legnu se tako da im je glava prot izhodu, a mrtvoga zakapaju glavom prot zapadu). Kada dakle pratnja dodje i postavi zibke onako ko što rekoh, izpovieda da krvnik zaslužuje grob a kad jih rodjaci ubijenoga promiene hoće da reku da ne žele smrt krvnika. Onda stupi u sobu najbliži rodjak ubitoga, odveže krvnika, zagrli ga on i sva rodbina, te mu kaže: opraśćam ti krv ali ne globu. Ova je obično 1000 groša, a tu pratnja počima kao zalog od svojega oružja na kup stavljati dokle po prilici protivnik kaže da je dosta. Za tim se sjednu svi ujedno i goste se. Da kako kada se malo napiju počnu rodjaci krvnikovi malo po malo prosit da im odpuste što godj od globe, i protivnici vratjaju im komad po komad oružja dok sa svim globu takodjer odpuste i sve povrate a krvnik onda najbližemu rodjaku ubijenoga pokloni na dar najljepše oružje, jer kažu opet da bi bila sramota uzeti plaću a ne osvetiti se, svatko bi im reko: Pojedoste krv brata vašega. Tom sgodom da se prijateljstvo bolje učvrsti pobrate se, ili se pozovu na kumstvo kod djeteta ili kad prvi put uzstrigu vlase.

Kada se hoće pobratiti obadvu izaberu kuma jednoga, ovaj im sveže male prste desne ruke, uzme dvie kupice rakije, zareže svakom pod prstom da krv proteče, od svakoga u posebnu kupicu i svaki popije kupicu rakije s krvju drugoga. Pobratimstvo je svetije i bliže od rodjenoga bratinstva.

Kada se djetetu prvi put vlasi strigu, taj čin sačinja osmi Sakramenat. To se poduzme kad je djetetu po prilici dva ljeta, i to kod mužkarca kada mjesec raste, a djevojci kada mjesec pada. Mati djeteta pripravi dvie velike i toliko manjih pogača koliko je čeljadi u obitelji izabranoga kuma te pratjena od druge žene koja nosi te pogače i dare za kuma, košulju, pas, i jedne čarape ide kući kumovoj vodeć diete. Kum joj izide na susred, te ju dovede kući gdje se večera, a sjutra ostriže on vlase djetetu, koje odmah izgore, napokon daruje što godj materi, i tim je rodbina gotova.

Koji proizlaze od jednoga koljena ne smiju se medju sobom ženiti. Ženom, koja prodje za mužem dovršuje rodbinstvo, t. j. ona još spada u rod od kud prolazi, ali djetca joj se već broje u rod mužev za koga pošla. Za to za ženu osveti se njezina a za djetcu rodbina muža, a muž isti može ženu tući ali ju ne smije okrvavit, jer imače stupi u pol krvi s njezinimi rodjaci. Žene se iza mlada, ali više drže do prstenovanja nego li do istoga čina religiosnog zenitbenoga. Prstenovanje je bezuvjetno potrebito; a biva tim da otac sinu djevojku kupi, (ili doklam je još oboje maleno, kad kad prije nego se rode, conditionaliter: ako ja sina a ti kći budeš imala) ili za odraslog sina kupi uzraslu djevojke.

Kako se stranke sporazumiju medjusobno, dodju njekoji rodjaci sina u kuću djevojačku i kod večere pogode se za cienu, koja je od 3 do 800 grošah po imućtvu obitelji (miraz djevojački obično više vriedi nego li ženitbeni novac) i rok kada se i u koliko puta mora izplatiti; ovaj novac zovu ženitbeni, a prvu ratu prstenjski novac, i ta je uvjek od 150 groša. Drugi dan obznani se prsten, i kada bi zaručena prošla za drugim mužem, pala bi joj rodbina u krvnu osvetu. Zaručnik može odstupiti ako plati iz-

nosak novčani što su se pogodili. A kad kada i ugrabi mužkarac djevojku, ali onda stupi u krvnu osvetu, napokon se pomire. Ako su se zaručila dva odrasla, jedno ljeto poslie odvedu zaručnicu u kuću zaručnika, bez ceremonije crkovne, popa zovu kada žena prvi put rodi; ako ne rodi za ljeto, a muž ju pošalje kući.

Život jim je da kako sa svim patrijarkalni, medjusobno uživaju sve i po smrti kućnjega otca, jer onda stupi kao poglavica obitelji drugi koj je najstariji; ovi su običaji isti kao po našoj krajini. Nitko ne smije darivati što po smrti; otac može što godj crkvi pustiti kad dozvole sinovi; ali ako potomstvo osiromaši ima pravo i od crkve natrag zahtievati što joj je njegda pradjed njihov pustio.

Ako otac ima sinova, kćeri ne imaju pravo na baštinstvo; ako pako ostavi same kćeri, ove uzmu sav imetak gibući, a negibući ide u ruke bližnjih rodjaka otčevih. Samo ona kći koja je učinila zakletvu da se ne će udavati, uživa i negibući imetak dok živi. Udovica stara koja ne ima djetce, ne smije se iz kuće iztjerati, a mlada ako hoće može izići i zahtievati da ju uzdržuje rodbina muževa, to sudci odsude što joj moraju kroz ljeto hrane ili novca davati.

Napokon još ću napomenuti kakav običaj imaju kod ratovanja medjusobnog: kada izlaze pastiri u proljetje onda najprije moraju znati s kojim su brdom na stanju ratovnom, a s kojim imaju besu (mir). Jer se ne smiju tući ako se besa prije ne odreče. A za to pošiljaju žene jer ove su neoskvrnive.

Ako su pravde glede medje i da se te civilnim sudom dovršiti ne mogu, onda jedna stranka zatuče handžar u zemlju, i pozove drugu da ga izvadi; ako uzmogne, dobije komad zemlje, za kojega su se pravdali. Žene idu u rat sa muževi, da nose ranjene natrag, da robe kad se ulazi u zemlju provtinika, da režu glave padšim neprijateljem i u sili da kupe i nose kamenje i ruše na glave neprijatelju.

Mejdan još u toliko obstoji, da se kad kad dva pozovu za slavu koj je veći junak.

U Arbanaskoj ima sedam biskupija katoličkih i to
Arcibiskupije: Drač ima **12000** katolika, biskup (sada *Ambrozio*, Napuljac.)
„ „ Bar ima **3500** duša (sada Poothen, Prus *) stanuje u Bliništu.
„ „ Skopia ima **10000** u Prizrenu (sada Bogdanović Dalmatin).
Biskupija: Skadar ima **28000** duša (sada Topić Dalmatin).
„ „ Leš ima **20000** duša biskup (sada Ćurčija) u Zadrimi.
„ „ Capa ima **16000** duša biskup u Nšatu.
„ „ Pulati ima **12000** duša biskup (sada Dod Mašei u Pulti)

Plemena.

1. *Kastrati (valjda Kastroti, Kastrioti).*

Pradjed ovoga plemena bijaše *Detelj Bratoš;* on dodje sa svojih **7** sinova: Ivan Detelj, Pal Detelj, Nar Detelj, Gor Detelj, Jer, Luka i Ali Detelj prebjegši iz Kůča (a ne zna se za što) i nastani se u špilji, na brdu Velečić, koja je špilja jedan sat od sela Petrovići, u kojem življahu tri obitelji: Petrović, Tutović i Bjelaj. U toj špilji poživiše **7** godina i teča-

*) Koj je lani u Rimu tiskao katekizam na našem jeziku v. *Katol. List.*

jem tih godina doraste broj njihovih unuka, kao takodjer množina jim blaga, tako da izvorni stanovnici, Petrovići, počeše zazirati od tolikoga umnoživanja. Napokon sakupe se jednom spomenute tri obitelji, da dokončaju, što da rade u tom sve većma pogibeljnom stanju. Jedni svjetovaše, da se Novići pozovu, i da se s njimi pobrate, drugi nukaše, da se navali na njih iz nenada i svi poubiju. Kada svi skoro svoje mnienje izrekoše, digne se starac od 100 ljeta, i izusti: "Draga braćo, ja sam čovjek star, i mnogo sam čuo i vidio, čujte moje rieči: Ako je boža ruka, koja one tudjince ovamo dovedè, Vaši će napori biti svi slabi, i oni će Vas uništit; — ako li pako ne dodjoše pratjeni božom rukom, to će se oni razbjegnuti pred Vami, kao što oblak bježi pred vjetrom. I za to učinite ovako: Pripravte jelo, i pozovte jih na gostbu, a trpezu prostrite tako, da bude Vam bliža, a oni da, gdje budu sjedeli, ne mogu dosegnut rukam do hljeba. Tad ako oni svoja sjedila potegnu k stolu, znajte, da su Vaši sužnji: ako li pako trpezu povuku k svojim sjedilam, odaljiv ju od vas, tada složte što brže možete, Vašu gibivinu, i bježte odmah, ako ne ćete biti vi njihovi sužnji.„ — Savjet starca bude primljen. Zakolju tele, speku i pozovu starca Detelja sa 7 sinova. Ovi, svi djedjerni kao vuci, i srčeni kao lavi dodjoše; a trpeza bude prostrta tako, da ova osmerica ne mogaše ni prsti dosegnut do pečenja. Kada oni to vidiše, misleći da se hoće š njimi rugati, srdito svi se u jedan mah dignu, i primivši trpezu povuku ju k sebi, odaljiv ju tako od domaćina, te počnu glodat, kao što da im se ništa nepovoljnoga i ne sbi.

Na taj znak domaći se iste noći izseliše sa svojimi obitelji i svojim blagom ne pustivši u selu van nemoćne starce, i bolestnike, koji ne mogaše. Kada stari Detelj drugi dan opazi, da su stanovnici otišli, on udje sa svojimi sinovi u selo, i zauzme ga podieliv zemlje bližnje medju sinove ipak tako da ostanu medjusobno imanje. On si sazida kuću na čvrstu mjestu pokraj vrela, i umre u velikoj starosti. Ostanke one kuće još dan danas štuju kao svetinju. Grob mu je na maloj livadici, zagradjen velikim kamenjem. Ona špilja, gdje stanovaše, prije, sada se zove *špilja zvierska.* Pleme se brzo umnoži tako da se moraše dielit, ipak se ne razidjoše. Južnu stran zauzmu Ali, Gor, i Jer; sjevernu Pal i Nar; sredinu Ivan i Luka, a iztočnu dadoše izvornim stanovnikom, štono ostadoše. Ovako razdieljene živu im obitelji još i sada.

Ali bijaše pastir, i dolaživši ljeti dolje u ravnice sa svojim stadom, obljubi topljí zrak, i plodnje zemlje, te pustivši manji broj obitelji u brdih, povuče se s ostalimi u dolinu; njegovi potomci, živući u toj ravnici, danas su najmogućnje pleme Kastroti.

Pokraj sela Budišće patrećega k Trepsći, bijahu vinogradi obitelji Benkàj, koji daleko od gospodarske kuće, budu u najam dati Deteljem, kad se već ovi umnožiše jako. Mnogo ljeta plaćaše oni Benkajem najam; jedan od sinova Pal Detelja, imenom Vuk Pali, imaše mnogo sinova, imenito Kat Vuka, i Ded Vuka koj bijaše na glasu radi svoje izredne višine i neizmjerne jakosti. Jednom, jeseni, ode Kat i Ded Vuka u Trepsći, da pozove gospodara vinograda na berbu; i ušav u kuću poglavice obitelji Benkàja, čuje, kako mu sluge zovu dva cucka imenom Kat i Ded. Razjareni zbog

toga, ubiju odmah cucke, vrate se kući i kažu svojim, što i kako. Tada bude zaključeno, da se osvete, da već ne plaćaju najma, i dovrše branje bez gospodara. Začuvši to ovaj, sakupi svoje i navali noći na stada Detêlja, koja se pasla na verhuncih brda Velečića. Četiri pastira branila se, dok trojica ne padnu, i tada četvrti uteče, i stane vikati medju svojimi na oružje, a Benkaji medju to otjeraše stada svojoj domovini. Stari Detelj baš si u zoru prikopčavao nogavicu na nogu i čuvši znak ne privoli si ni toliko časa, da obuče i drugu nogu, već pograbi oružje i skoči a za njim drugi u potjeru za Benkaji, stignu ih baš, gdje stada tjeraju prieko rieke Čem. Tu nastane bitka, i za kratko vrieme stave se Benkaji bježati, a Detelji vrate se sa predobljenim stadom, i sa četiri glave na kolcih kući. Tako ostane dolina Budisće u njihovih rukah, te ju podiele i komad dobi Ivan, a ostalo Gor, njegovi potomci kašnje prozvaše se Budisćai.

Poslje toga postanu Detelji toli mogući, da budu strah svim susjedom radi navala, koje poduzimaše imenito na Skrele, Hote, Kopliće i ostala plemena. Vojevaše i prot istomu paši Skadarskomu, te poražaše svakda vojsku njegovu, tako da napokon paše s njimi učine *besu*, i živiše na dobru miru. To trajaše njeko vrieme, dok postane pašom u Skadru *Tahir* beg iz silne obitelji Caûća. Ovaj hotjaše, da Detelji postanu raja, to jest, da plaćaju kao što i ovi poreze. Nu žitelji Velečića ne razumješe pašu, i bojeći se, da se ne će moć braniti u ravnici prot vojsci Skadarskoj, otidoše svi skupa sa ženami i blagom u špilju djeda svoga; — u selu ne ostade van koj starac nemoćan, i medju ostalim Ul-Vuka, pranetjak Detêlja. Dodje paša s vojskom, i vidjevši, da su se stanovnici povukli u brda, naloži joj, da juriša na bjegunce, a on ostade u kući Ule Vuka. Nu vojska ne imaše samo trpjeti od ognja muževa, već ju i žene napastovaše, rušeć kamenje i stabalje niz strminu. Dok trajaše juriš, Ul-Vuka stojaše pred kućom, da vidi tko će nadvladat, i u svojoj brizi za svoje zaveća se, da će sazidat crkvu Svetomu Marku, ako nadvladaju njegovi.

Videći napokon, da Turci uzmicaju vrati se u kuću, i odgovori paši, koj ga zapita, tko bije? “Vaši, gospodaru, jer imaju sve čega im treba, a moji su goli.„ Tada ga pošalje paša opet pred vrata, i on opazivši, Turci da po svem bježe, a njegovi da ih pobjedonosno gone, vrati se opet u kuću, i ulazeć, zavapi: “Gotovo je, gotovo!„ na što paša: “A što je gotovo? Tko će predobit?„ On će na to odgovoriti: Vidjeti ćeš odmah, te momu paši zatjera handžar u srce, da nit ne cmokne. Još se danas vidi grob pašin na onom mjestu.

Turci bježaše bez prestanka tjerani od Detelja do Suhopolja; i od onoga vremena je tamošnja rieka medja medju Brdjani i rajom. Crkvica Sv. Marka bijaše sazidana, i još sada idu tamo na proštenje.

Ratno stanje trajaše nadalje, ali paše Skadarski ne ufahu se više vojsku poveću šiljati prot Deteljem, dok napokon ne postane paša *Mehmet* beg, koj brdjanom sva prava potvrdi, i oni od toga vremena žive mirno sa Skadrani.

Vremenom naròdi se njih opet sila, tako da jih planine ne mogaše više hraniti, i oni po primjeru *Ala* bace oko opet na ravnicu onu, kuda se i imenovani Ali bijaše izselio, imenom *Bajza.* Ali veća stran ove ravnice pa-

triše begovom Skadarskim; oni ju dakle najprije uznajme, i malo po malo sa svim dokupe, tako da sada veći broj Detélja (Kastroti) stanuje u ravnici nego li po brdih.

Brdo (pleme) Kastrati ima 5 vojvoda i jednoga bajraktara, dakle 6 poglavica, i to 2 za potomke *Ivana*, s kojimi se složiše i starosjedioci; dva za djecu *Pala*, jednoga za potomke *Ala*, a jednoga za nasljednike *Jera*. Tri sina Detelja ne sačinjaju posebna sela, jer ih ne bi mnogo; i to sinovi *Luke* i *Gora* živu sa sinovi *Ivana*, a potomci *Nara* medju potomci *Pala*.

Imena onih 7 sinova stranom su posćipetarena, kao i potomci njihovi, izvorno zvahu se Slavjanski, i to: Ivan, Paval, Antun, Juro, Jerko, Luka i (Ali?); ovi posljednji su se poturčili radi svadje s popom.

2. *Klementi.*

Prije mnogo ljeta življaše u okolici *Trepsći* bogati pastir. K ovomu jednom dodje mladić, imenom Klement, ne zna se odkale, i pastir ga uzme za čuvara svojim ovcam. A pastir imaše kćer, imenom Bubej, koja bijaše šepava, te za to joj ne mogaše nać muža. Klement i Bubej pasli bi skupa ovce. Sa svakdanje paše priuči se Klement šepavoj nozi i Bubej otrudnje. To opazi njena mati, i ljubeći prieko mjere svoju jedinicu plete i mota okol japice dok ga prikvači dobre volje, da jim ovaj oprosti grieh, te Klement oženi šepu; ali vredni japa ne mogaše podnesti sramote, učinjene svojoj krvi, te jim dade 20 ovaca i odtjera ih od sebe. Ono dvoje ode, i stane se u Bestani, 4 sata od sêla *Selci* i *Vukli*; tu se još vide ostanci crkvice, i podrtine kûća, kao takodjer i podivljanoga trsa. Ovo zemljište ne bijaše nigdar podieljeno, i dan današnji je medjusobno imanje ovih Klementa. Klement i Bubej izrode 7 sinova, koji podigoše sela: *Selce*, *Vukli*, *Nikšići*, *Untaj* i *Martinovići*. Iz ovih izviru takodjer Klementi brda *Bukova* u Dukadžinu, i sela *Lapo* u brdih *Kosova*.

1. Najstarji sin bijaše *Nikola*, od njega su *Selci;* njemu se rode 3 sina, *Vuk Kola*, *Marko Kola* i *Rubjan Kola*. Sada jih ima u *Selcu* do 350 kuća i 2600 duša.

2. Drugi sin *Vuk* imaše jedinca sina imenom *Ded*, ma ovaj opet 3: *Uksaj Deda*, *Djiz Deda* i *Osip Deda*; njegovi potomci sačinjaju selo *Vukli*, 160 kuća i 1500 duša.

3. Treći sin *Nikola* imaše mnogo sinova, medju ovima *Delju Nika*, *Baldu Nika* i *Unt* (?) *Nika*. Delja naseli selo *Nikšići* (sada 80 kuća i 700 duša). Baldo i Unt razstave se od Delje i odu u brda *Prokleti* i *Plava*, gdje nastaniše selo *Untaj*, pol sata južno od Kusinja i 6 sjeverno od Selca, (92 kuće i 800 duša).

Ostali sinovi Klementa imali su mnogobrojnu porodicu, tako da to pleme skoro postane kriepko i silno. Kao što se njihov broj umnožavao, tako se i umnožavaše njihova haranja po susjedstvu, napokon predobiše *Kusinje*, *Pestenje* i *Pekiju*. Tim načinom bijaše neprestance u ratu sa Turci. Priča se o trih ratih krvavih; to jest o ratu sa Skadrom, Podgoricom i Pekijom.

Prvi trajaše 10 ljeta, i u jednoj bitki pade 10,000 Turaka. Prigodom toga rata povukoše se jednom Klementi na malu ravnicu, u brdu Prokleti, zvanu *Samogradi*. Ova je tako obkoljena stienami, da je vrlo pogibno dovući se do nje, a u sredini izvire voda; na južnoj strani je špilja, gdje

čuvaše žene ono malo blaga, što mogaše sobom ponesti. Buduć obkoljeni većom stranom, trpiše mnogo, osobito glad, tako da se često ne hraniše nego korom od stabla. Ali kada dušmani zanemariše obsadu, ili da im podje za rukom potući iz nenada prednje stražane, to se onda osvetiše krvavo na bližih selih, i vratiše se puni svega.

Drugi rat s Podgoricom bijaše toli okrutan i žestok, da za tri godine, što trajaše, ne porode se u Selci van 3 dječka, i ta slabića.

Tretjega rata prot paši iz Pekije budu s početka tako sretni, da ga obkoliše u njegovoj tvrdji *Kusinju*, te ga držaše tuj. Načine mnogo kôša, i napune ih vunom, iza tih kôša obsegurahu se od topovlja tvrdje, i dovuku se tako blizu, da mogaše puškom dosegnut do obsjednutih. Poubijaše silu Turaka, i već držaše pobjedu toli jistu, da poglavice počnu dieliti zemljišta Turska. Tom prigodom porodi se medju njimi kavga radi komada livade. Jedan poglavica, imenom *Čobala*, htjede taj komad za sebe, a drugi mu ga ne dadnu, i tako bude izdajicom svoga roda i svoje krvi. Postavi se noći u dogovore s Turci, i naznači jim, kako će se obranit prot sili Klementa. Po njegovom savjetu Turci zabiše noći kolce po livadi okol tvrdje do hitca puške, da tako ne uzmognu oni braniti se svojimi koši. Kada to drugi dan opaziše Klementi, preplaše se tako, da bez odvlake svi kući u brda pobjegnu.

Za tim ne bì im moguće više biti Turke, niti oteti im sa svim ravnice, a kad ih se naròdi množina, odluči dio njih izseliti se. I to jedni otidoše u *Rugovu* povrh Pekije, drugi u brda *Lap* na Kosovom polju, a opet njeki otidu na iztočnu stran jezera Skadarskoga, napokon istom prigodom izseli se dobar broj u *Slavoniju*, gdje još sada žive pod imenom *Klementini* u selih *Nikinci* i *Hrtkovci*. Od onih, što ostanu, kašnje opet se dva jata izsele, i to jedni medju brda *Prokleti* i *Biškati*; i nasele selo *Boga* (46 kuća i 550 duša); a drugi prot sjeveru, i nasele na iztočnoj strani rieke Lim (pol sata, prije nego se izlije u jezero *Plava*) selo Martinovići.

Martinovići i Untaj poturčili su se, radi jedne anateme od Sinode Ruske.

3. *Hoti i Trepsći.*

Pradjed plemena Hoti i Trepsći biaše *Keči*. Ovaj se uzmaknuo (a ne zna se od kuda) jarmu Turskomu, i dodje u *Pipere* (Crnu Goru) sa 6 sinova, i to: *Lazar*, *Ban*, *Mrkot*, *Kaster*, *Vaso* i *Piper*.

Jedan od ovih ubije slučajno njekoga čovjeka iz Pipera, i po običaju morala bi se bila sva obitelj ugnuti za koje vrieme. No budući prestar otac, a sin njegov Piper slabić, ova dvojica ne mogoše bjegati za ostalimi to im bude iz toga obzira oprošteno od strane obitelji uvriedjene, i dopušteno, da ona dvojica mogu ostati, gdje i doslje živiše. Od ovoga posljednjega proizlazi sve koliko pleme Pipèra (u Crnoj Gori), i broji sada 165 kuća sa 2100 duša pravoslavnih. Oni živu u vjekovitom ratu s Turčinom.

Ostala petorica odu u Trepsće. Mrkotu Keči vidjaše se preveć mučan život u planinah, i on otide u dolinu, i to 2 sata prot zapadu grada Podgorice, gdje mu potomci nastaniše selo Mrkotaj (75 kuća i 650 duša pravoslavnih).

Ali i ono četvero ostade malo vremena u Trepsćih. Njeko ljeto nastane rad zle ljetine glad u onih stranah, i da se obskrbe hranom za zimu, odu Kaster i Vaso prot Pekiji da kupe žita.

U hanu (krčmi) gdje stanu na prienoćak, srete se s dvjema djevojkama, koje bijahu takodjer za putem u Pekiju. U razgovoru izpripovjede momci djevojkam hrdjavo stanje svoje obitelji, i djevojke (valjda ih oči zanesle), bace rieč da su jedinice bogatih roditelja, i da bi kod njih svi skupa dobro živjeli, kada bi ova dvojica hotjela uživotvorit sedmi sakramenat jer, rekoše da ima zemalja dosta i za obitelji od ona druga dva oženjena brata. Sbore i govore, i već nikne zora s razgovora i dogovora a oni ne osjete, ali bi krajnje vrieme; tako se dogovore, da će na Jurjev dan opet u istom hanu se naći, i utančiti što i kako.

Kada se ona dvojica vrate kući, izkažu svojim, što im se pridesilo, te očituju, da će djevojke one oženiti. Lazar i Ban, oba oženjena, a niti najmanje pjesničkim duhom nadarena, činjaše sve, da odvrate svoju mladju braću od nakane, jer oni ni po što ne hotjahu pustit domovinu svoju. Predočise im, kako im je otac već star, istina Bog razdružen od njih, al ipak dosta blizu, da se u svakoj zgodi pohoditi mogu; — kako bi, razdieliv se, oslabila obitelj, i svako jih uvriedio bez straha, dočim su sada uzajemno čvrsti. Ali sve bi u zalud, jer je što u srcu nikne jače od razbora. Moja dva djevera ostanu vjerni onomu plamu svoga junačkoga srca, te bude pozvan starac Keči sa slabićem svojim poberuhom, i gostbom svetkoše oni razstanak od svoje krvi, i postave se odmah drugi dan na put, da dodju za vrieme na dogovoreni sastanak, gdje i nadju već nevjeste čekajuće, i odu pjevajuć u dome dragih svojih.

Jedna djevojka bijaše iz Rječice, nju oženi *Vaso* Keči, i iz njih proizlazi silno pleme današnjih *Vasojevića*, koji živu na oboj strani onih brda štono diele rieke *Lim* i *Moraču*; ima jih 246 kuća i 4200 duša (svi pravoslavni Slavjani).

Druga djevojka bijaše iz Dukadžina, blizu Jakove, medju riekama Drin i Valbona. Nju oženi *Kaster* Keči, i otac je obitelji Kastrović (Sćipetari Turci).

Lazara i Bana, štono ostanu u Trepsćih, snadje vremenom velika sreća. Obitelji i stada im se umnože tako, da im bi predroban oni komad zemlje, gdje stajahu, i oni se dakle moradoše odielit.

Lazar se povnče prot jugu na komšiluk Bana, prozvan *Hoti*, i dokončaše, da im bude rieka Čem za medju. Nu na razstanku kad htjedoše ustanovit granice, sluči se dogadjaj, koj njihovim potomkom postane predmet vjekovite i obično krvave kavge; a to bi kad dieliše imovinu. Lazar se već odputi prot svojoj novoj domovini, i već se bijaše uzprtio na brežuljak prieko Čema, kada se dosjeti brat mu Ban, koj ostade na onoj strani, da je zaboravio svoje sedlo na jednom konju, koj kod dieljenja pade Lazaru u dio; i za to ga dovikne, da mu sedlo natrag donese; — ali Lazar bijaše lien, da se vrati, već mu odviče, da mu za ono sedlo daruje onaj komad, što je prejašio (prieko Čema), i koj bi morao po dogovoru njegov biti. Za to još i danas žitelji iz Trepsća uživaju taj komad zemlje prieko Čema. Hotjani ga hoće da natrag imaju, te se tako često potuku medjusobno, n. pr. god. 1849 zarate se dva krata; prvi put padnu iz Hôta 2 mrtva i 5 ranjenih, a iz Trepsća 2 mrtva i 3 ranjena; — drugi put pade Hotjâna 4 mrtva i sila ranjenih, a Trepsćan 1 samo mrtav i 4 ra-

njena. God. 1852 potuku se opet, i padne 20 Hotjana mrtvih a 7 samo Trepsćana. Žitelji Hoti sto puta nudjaše Trepsćanom, da će jim dati zlatne sedlo za ono pradjeda svoga, ali ne će oni.

Od Bana *Keči* proizlaze 4 obitelji u Trepsćih, njih je 130 kuća i 750 duša (katolički Sćipetari.)

Lazar s početka unajmi zemljišta od njekoga bogatoga žitelja iz Hôta; ali, umnoživši se broj njegovih potomaka, prisvoje si oni sva polja, dočim stranom otjeraše izvorne žitelje, stranom se ovi posljednji sami izseliše.

Od sina Lazarevog, imenom *Gega Lazar*, proizlazi silna obitelj Gêga u Hotih, to jest, Geg Lazar imao je 4 sina: *Piec Gega*, *Ivan Gega*, *Lazar Gaga* i *Trivun Gega*. — Pjec Gega naseli s potomci mjesto Trabojna (175 kuća i 960 duša), od ostalih trih proizlazi selo Arepši (200 kuća 2050 duša).

U Hotih su se četiri obitelji poturčile.

Hoti su najžestoči brdjani, i drže jih njvečimi junaci. Njihov bajraktar nosi ime *Bajraktàr svih brda*, i barjak im je drugi odmah za barjakom *Miridita* to jest bajrak posljednih u vrieme boja Turske vlade stoji na lievom krilu, a prijašnjih na desnom.

Bajraktar Hotski u vrieme rata poteže trostručnu plaću, i to za slieđeći čin:

U vrieme ono, kada Bnetčani navališe na Ulčin, izidoše ovim na pomoć i Skadrani sa brdjani, te se utabore baš Bnetačkoj vojsci na suprot. Jednom gdje baš bijaše primirje medju vojskama dušmanskima, poreče se bajraktar Hotski s drugim brdjanom radi toga, tko da je od njih bolji junak. Pravdanjem uzpali se Hotjanin, pograbi iz nenada svoj barjak, zaleti se prot baterijam Bnetačkim, i zasadi ga usred topôva. Hotjani, videći se vijati svoj barjak, naravski ne hotjaše ga zapustiti, i počnu trčat do njega, a za njimi sva vojska Turska, te tako biše na juriš uzete baterije Bnetačke.

PLISKA ILI VODENI KOS
(Cinclus aquaticus).
Crta iz pticoslovja.

Popnimo se na gore, u sielo mrtve tišine i jasnoga zraka, u utočišće duha vikom svjetskom umorena i oslabljena. Drugi se sviet otvara pred očima našima, stojimo bliže nadzemaljskih krajeva, hitrije teče krv u žilah naših, čini nam se, da bi mogli sa gorskimi ptičicami preletati s vrha jedne gore na sljeme susjedne, kao da smo viša bića! Tihi vjetrić piri kroz mahovite stiene i šušti zelenim lištjem u nebo gledajućim, a nam donosi ugodan miris, miris od tisuće cvjetića; pod oblacih pliva hitroleti jastreb rušeći pronikavim glasom svetu tišinu; sunčani žar nas pripeče — da i ovdje valja zakon, da nejma savršene radosti i veselja na tom svietu! Od vrućine i stupanja na goru umoreni tražimo si hladnu sjenu, evo u onom grmlju ukazuje nam se liepo mjesto za počinak. Iza šikarja vrbova, s kojega ovdje i ondje povirkuje jalša lištja tamnozelena, i granasti, jasen, odziva se ro-

mon gorskoga potočića, kojega se bistri valovi u srebrnu blistanju siplju u dolinu, sad hitro poskakujući, a sad kao ustavljajući se u biegu i motreći okolni život. Veće i manje kamenje pokriva dno jarka, no ne kamenje mrtvo, jerbo se na njem opaža život, život rastlinski. Dugovlasa leća ziblje se na hitrih talasih, pa poput zelena rákna (saga, ćilima) pokriva kamenje sjevajuće biserom jasne vode. Ovdje i ondje diže se nad bistru vodu široki kamen, s kojega vrdûnj (popovac, dušica pasja) razprostire ugodan miris, u glavu nam udara miris gjurgjice, kao na mehkoj postelji položene na drobnolistnih lišajnicih i bujnoj mahovini; konjušarica ili pastirica (ptica) poskakuju sad simo sad tamo; muholovci napadaju mušice, štono méd sbiraju sa svježa sviela. Ondje polag jasena i onih dviju jalša jest naravski vrtnik od vrbovlja i kaline. Hajd da sjednemo.

Kakova mačta, kakovo razblaga, kakova krasota obuzima razkošno mjestance, koje odabrasmo! gle! tamo na brieg potočića doleti ledka (alcedo, morski slavulj) perjem modrim i zlatno zelenim; no to ti je manje zanimivo čedo, jer tiho i mirno, reć bi u misli zadubjelo sjedi, vrebajući vodene crviće; više nas zanima vesela pastirica, eno — tamo poleta vesela ptica, kolik i kos. To je pliska ili vodeni kos, glave i zatiljka siva, plećiju smedjo sivih, prsiju snježanih, trbuha tamno smedja, — okretna je, vesela je, simo tamo trči, poskakuje, a repom u vis bije. Nikad ne ostavi potoka, u kojem se nasadi, kad je mlade svodila. Ubio ti ma koliko tih umiljatih ptičica na briegu potočića, drugoga dana naći ćeš na istom mjestu one, štono su jučer utekle tvomu smrtonosnomu tanetu. Liep izgled, ljubavi prama svom zavičaju! Živući po dvoje riedko se daleko razprše, ak ih poplašiš nizko nad vodom poletaju, a odaljeni po prilici 30 koraka opet se posade na brieg. Nikad ne bi rekao, da su to vodne ptice; jer ne imaju dugih nogu, nit duga kljuna, a još manje plivaće opnice; a ipak se rado kukljaju u bistroj i mrzloj vodi, često urone, da pod vodom njekoliko casova plivaju, nizvodice krilima obratno veslajući.

Njekoji kažu da pliska poduprtima krilima pod vodom hoda, te tako okol sebe mjehur na vodi prouzroči, koj čini, da se može duže vremena pod vodom uzdržati, poput mnogih vodenih zareznika. No to ne može biti, jer ako se i učini okol plivajuće ptice vodeni mjehur, to se do ista slučajno dogodi, i za kratak čas, jer ptica najradje plovi uz vodice, a valovi njoj u suprot se valjujući bi lahko mjehur uništili. No istina je, da perje pliskino, budući veoma mastno i gusto ne namokne; pa je za čudo, kako da se pliska za jedan hip, il najduže može bit za dva može pod vodom uzdržati; jer samo jake i čvrsta ustroja ptice mogu tako dugo odušku zadržati.

Liepo ti se oko i duh nasladjuje pliskinom radinosti; sad nam pokazuje snježane prsi, sad repom u zrak udara, sad se sakrije pod hitre valove, i već na koj kamen skoči il se lagana uz brieg spusti, sad opet strielovito niz vodu leti, ili se s jednoga briega na drugi prebaciva. — Tako živi, tako se veseli i igra u ljetno doba, no ni zime u zabiti ne sprovodi. I zimi se odzivlje ljubeznim pjevom sa svoga gniezda, a nad bielim briegom diže se u vis, kad joj je voda ledenom korom pokrita, i kad s potočna kamenja visi led, u vis se diže, pa pjeva čistim glasom. Vodu i pjevanje ljubi vrhu svega; u vodi živi, kod vode se nastani, u vodi lovi i pjeva, u vodi se

veseli životu, a kad ju spopadne bolest il starost, i ako kojega krasnoga večera izpjeva posljednju pjesmicu, onda ju valovi primu poput lagane slamice u svoje krilo i odnesu s gniezda trup svoga nerazdruživoga prijatelja u hitru rieku, u kojoj i mrtva nadje hladan grobak. No riedko se koja dočeka naravske smrti u svom gniezdu; sokol, jastreb, lukava lija, zlobna kuna, divlja mačka kadkad i vidra a često i smrtonosna striela oduzima joj mili život.

A što se pliska briži o nestalnoj sudbini? Neprestano žive u veselju i radnji, za hranu si lovi vodene crviće, na zemlji vreba mušice i komare, ne zna straha nit se čovjeka plaši; može bit si sirotica misli, da mu ne može koristit nit kvara učinit, pa kad opazi čovjeka smielo se k njemu obraća. Upravo to pouzdanje joj je na štetu, jer joj je meso osobito sladko, s toga je često u pogibelji. A kad nevina opazi, da joj lovac smrtju prieti, onda se zaleti do kakova grmića pa u njem čuči, kao da je u najsigurnijem mjestu; a obstrieljena muči se, da se težkim plivanjem pod vodom sakrije.

Neobičnom srčanosti i smielošću spusća se pod vodu. U najsilnijem viru, i gdje vodopad o stienu udara, uroni jednako i zimi i ljeti. Često se joj gniezdo našlo upravo medju lapackami il nad valjkom mlinskog kola. Obično si pravi gniezdo u razpuklinah hridnih, pod mostovi i brvni, blizu vode u kakovu duplu, il u potočnom šikarju. Gniezdo si pomno splete od mahovine, batavalja i lištja, na podobu jajeta, pa si ga umjetno lištjem i paprati pokrije; u gniezdu se obično nadje šest bielkastih jaja.

Pliska imade dva puta na godinu mlade, početkom proljetja i u ljetu, prem da se u tom ne drži stalnoga vremena, jer su već i siečnja našasti mladi. Ovi već u nejakoj mladosti u vodu bježe, a za njekoliko dana jednakom živahnošću i okretnošću kao i stari rone. Domaće njihovo odhranjivanje je s velikimi neprilikami skopčano. Najviše ih odgojivaju u Franceezkoj, jerbo pjevaju noćju poput slavulja; u zatvoru ih je vrlo težko odhraniti. Mlada pliska se može odhraniti, kad se hrani muhami, žitnimi i moljnimi crvi, dok privikne hrani slavuljevoj. Za kratko postane pitoma i prijazna. Staru plisku nije moći pripitomiti, pa i hitno pogine, jer ne prima nikakve hrane. Evo vam gorskoga života; ako Bog da na skoro ćemo načrtat drugu ne manje zanimivu.

po Č. Živi A. P.

JOSIP KUNDEK.

— máme z kmene wlastního
Mužu, kterym sluší čest a dika.
Slavy dcera.

Predbacivalo se je nam Slavjanom sve do nedavna, da nismo ništa učinili za kršćanstvo za sve što se je kristijanizam medju nami bez trudnoga i mnogoga naprezanja uciepio, a osobito znali su na nas napadati, da za razširivanje Isusove vjere u divljih naroda nedoprinesmo ni zrnca; ali naši napadači, koliko su nas poznali toliko su o na govorili; ovo klevetanje dodijalo je najposlie Ruskoj vladi, pak je — kako znamo — g. 1728 cielo poslanstvo razširitêlja vjere poslala u glavno mjesto Kitajsko

Peking, a svake ih desete godine izmienjà; ali da ne spominjem velih zasluga za kršćanstvo drugih Slavena, ni Slovjeni (južni Slavjani) ne zaostaše dugo kao u ničem što je po sebi dobro i liepo, tako ni u tom; našlo se je bo i medju našinci, koji su Slovaka Maks. Ryllo-a, Isusovca, u vruću Afriku sliedili. Tko ne zna slavna imena bogoljubnih Kranjaca Dra. Knoblechera, Kocijančića, Milharića, Murnića i dr? A tko nije čuo ime presvjetloga biskupa Barage takodje Slovenca, vjerovjestnika u Americi? a koj napokon Hrvat ne zna, da su u Americi i naša dva zemljaka jedan Kundek a drugi Martinović? Bilo je Hrvata ondje i više n. p. Nik. Plantić, Isusovac vjerovjestnik u Paraguajskoj državi (gledji mu životopis u 27 br. zag. kat. lista. 1856) i drugi, ali do sada ostadoše živa samo ona dvojica; nu evo prežalostan nam glas donese 4. br. m.g. "Kathol Blätter aus Tirol„, što je onda i naš crkveni glasnik tužnom trubljom razjavio, da je Kundek, vjerovjestnik u državi Indijani u sjevernoj Americi od nedavna već pokojni. Josip Kundek rodjen Hrvat iz Ivanić-grada na 21. siečnja 1809 god. bijaše blizanac u roditelja; pučke škole izučio je u svojem rodnom mjestu, gdje je svu djecu naukom nad'jačao; za to ga inače siromašni roditelji pošalju na više nauke u Zagreb; tu se je školovao tri godine o njihovu trošku, a onda im olakša tegobu dobročin Aleks. Alagović biskup Zagrebački uzev ga u sirotište; svršivši gimnaziju odluči se posvetit od mladosti željenomu zvećeničkomu stališu i bude 1831 za misnika redjen, postane duhovnim pomoćnikom najprije u Gorah, a za tim u Petrinji, gdje si je u kratko vrieme cielu župu svojim dobrim srcem predobio tako, da je na njegovu raztanku plakalo i malo i veliko. Još u Gorah da pače još u sjemeništu čitaše rado i pazljivo misionarska izvješća, i uvidiv važnost misionarskog zvanja, još onda priučavao se je gladu i nepogodi vremena, ali u Petrinji je tek živio, kako kažu Petrinjci, baš na misionarsku; mnogo se trapio gladom i žedjom, bdienjem i učenjem, te se napokon odluči poći u nov sviet, u Ameriku, i podje najprije u Beč, gdje je još najnuždnije proučio i priprave dobio a god. 1837 razstavi se sa svojom njemu milom i dragom domovinom — Hrvatskom — odputiv se u sjevernu Ameriku gdje je u biskupiji Vincennes u pokrajini Indijani sve do konca neumornoga svoga života u vinogradu gospodnjem radio ne davši o sebi čuti baš ni najmanje sve do god. 1852, kad je postao generalnim vikarom (namjestnikom biskupskim) iste biskupije, te je za to rečene godine ponajviše, da nadje i odvede sobom svećenika, kojimi mu je biskupija oskudjevala, došao u Evropu, pak tom prilikom i u svoju dragu domovinu, gdje se je bez mala polak godine desio. Tom zgodom upoznah ga i ja i pronikoh mu, kako sudim, u duh i srce, te mi je ostao ne samo kao zemljak, nego i kao učenac i izgledan svećenik duboko u srcu. Sjećam se jošte kao da je juče bilo, kako mi je pripoviedao, da ga njegovi Indijanci ljube od srca i duše, te tako su na njegovu razstanku plakali poput nestašne djece, kako su mu mladi kršćani mostove i prielaze razsutim cviećem i vienci resili, kako su ga ciele povorke njegovih ovaca prieko više milja sprovodile, te kako su vikale, da se skoro vrati i napokon kako i njega srce k njimi vuče. Da više ništa ne napomenem, mislim, bilo bi dostatno vidjeti, da je bio skrban, brižan, dobar otac stada svoga; jest do

ista bio vrli čovjekoljub i mnogim velikodušni dobročinitelj, ali njegvi se dobročini ne znadu po svietu, zna ih Svez najući; ja ne znam što je dobra ondje učinio, ali to znam, da je dvie obitelji u svom rodnom mjestu došav iz Amerike podigao iz kala i biede u liep i lastan život, da je svu ma i dalnju rodbinu svoju nadario, da je mnogomu Hrvatskomu siromaku, kud je godj za svoga ovdje bivstovanja putovao, prnjak zacucljao; o svem tom nije se čulo nigdje ništa, jer sam ne htjė o sebi govoriti, a zaštićenikom svojim poput riečij meštra svoga zabrani to razglašivati; do ista bijaše kršćanin cielim srcem, pa za to i dobar rodoljub. Preporadjanju naše književnosti radovaše se nad sve, i kažu mu saučenici, da se je neprestano vježbao u Slavjanskih nariečjih i da ih je podbudjivao na ljubav domovine i jezika a to je pokazao i u onih liepih stihovih, što ih je "U slavu presv. g. Jos. Šrotta„, kad je ostao izza Alagovićeve smrti general-vikar, kao kapelan Petrinjski spjevao u 16 strana i dao tiskati u Zagrebu **1837**. On je bio čovjek neobično jaka duha; jer sigurno je to riedka moć duha odreći se krasne budućnosti, koja ga je kao ljubimca vrle gospode čekala, odreći se svoje domovine, rodbine svoje, milih svojih prijatelja, pa otići tamo njekamo medju divljad, gdje ga izviestna neprestana radnja, težkoće da pače mučenička smrt čeka; bijaše riedka uma i riedke bistrine, izobražen u podpunom smislu, pa za to liepo prijet i dočekan u Bečkom, Francezkom i Englezkom dvoru, kamo se je radi svojih poslova uticati morao, govornik i pripovjednik u najplemenitijem smislu; još i dan danas Petrinjci vele, da ne će morda nikad imati takova propovjednika, što je bio Kundek; govorio je sve Slavjanske i sve Romanske jezike, a povrh toga Njemački i Madjarski. Iz cieloga njegova držanja i govora uvidih da je bio oduševljen za Amerikom, ali je našoj vladi osobito bio privržen, te je i jedan liep i uredan grad (od kojega je plan i u svoju domovinu u puno odtisaka donjeo) na slavu svoga milostivoga cara Ferdinanda bio nazvao Ferdinandea; osim ovoga on je i više naselbina utemeljio, ali im ja za ime sad ne znam; "Kat. Blätter aus Tirol„ napominje još s. Joseph. Umrieti je mogao njegdje u studenom ili u prosincu **1857** god.; pobližjih viestij o smrti i o životu posljednjih godina jošte ovamo ne ima, a ovo smo mu na uzpomenu napisali kako smo znali i mogli i koliko se je od nas zahtievalo, da mu kao sinu naše otačbine, mužu izvrstnih svojstava i uma i srca, mužu koga su u tudjoj zemlji tudje ruke u grob metnule, da mu se i kod nas rekne: "Lahka mu zemljica!„

J. Ivanićanin.

Gospodinu Starcu Bjelobrka
ANDRI STAZIĆA.

Odgovara Č.

Bat za bat.

Tko je pročitao 34 broj lanjega Nevena, zna što me je dopalo — pojti u Rim, a ne imam čim. G. Stazić i njegova drúga valja da ne znaju, da je on grad daleko, da je do njega mnogo tratnje i pečali, mnogo nevolje i skrbi, mnogo straha i pogibeli; valja da sude, da se ljudem hoće

onakovim putem putovati, pak je slobodno svakoga onamo slati; valja da drže, da se nismo naučili, što zapoviedaju Božji i ljudski zakoni. Težko svietu po onakovih sudcih! viekom bi morao iz svih krajev, osobito iz učenih gradov, onamo hoditi, pak bi se naljutio, nasrdio, namučio, otrošio, onemogao, osiromašio... A za što me odsudiše onako nemilo? što hotijah sveto pismo prevedeno na naš ježik kako valja, kako uče mudri ljudi, da ugadja, da koristi. Ovo je moje zlo, radi koga bi mi pojti k Papi, da me odrieši!! Do sada se nigdje ne oglasih, jer željah dočuti, što sviet govori i piše o onom sadu, kako mu se čudi, smije i ruga; ali je doba, da se i sám operem jer najbolje svatko svoju zna.

Pogledajmo malo pravicu G. Stazića. Naperio je svoje oružje proti meni, a kaže: "U Nevenu Br. 8! Što je ondje našao mojega, gdje je opazio moje ime? je li ikoj čitatelj na me pomislio? Gdje su mu bile oči i pamet?? — Ali i ondje je strahovit članak proti jeziku Gospodina Škarića. Tu zec leži? Što godj i gdje godj je proti onomu jeziku, to sam *ja* napisao?! Dakle i onu kritiku u Nevenu ljeta 1856 sam *ja* napisao? *ja* sam se tužio i narikao lani u "Katoličkom Listu„ u brojih 10, 11, 20, 21, 22, 26...? *ja* u 14 čislu Brnskoga "Hlasa„? *ja* u "Slovenskom Prijatelju„ mjeseca lipnja? *ja* sam poslao Nevenu onih osam kritik, kojih nisu mogli štampati? Može bit sam *ja* nagovorio sve one prave domorodce, koji su svoje tužbe i želje u pismih poslali Gospodinu Škariću? Jeda li sam *ja* i onomu kriv, što su njeki Presvjetli Biskupi po *svih trih* kraljevinah zaželjeli? Sám G. Stazić svjedoči, da sam ja mlad, bezbrk, neuk, poletarić, a hoće, da i njekoga drugoga branim, onoga u 8 broju, komu je ime: Uredničtvo. Ako nij' ga mogao pogoditi iz ovoga broja, jest iz 9, gdje ono govori o mojem spisu ovako: "Ovo je deveti protres, što *nam* stigao o Sv. pismu gna. Škarića, ne brojeć onoga *našega u predjašnjem broju*.„ Ovo je svjetlo kako dan, pak mene siromaha na boj pozvà!

Jošte sam ja tužni na pakosti, a drugi krivi. Meni namiera, a viče: "Zašto vi nečistite knjige koje su po vašim učilištim (sic) i po vašim Dnevnicim (sic)?„ meni namiera, a pobraja nestaše i trohe nječije "Slovničke Čitanke„ i "Pismenih sastavâk„; meni namiera, a tuži se i srdi na *sve* Hrvate i Srblje. Rekoh, na sve, jer da bi samo na njekoliko njih, ne bi mu nitko zamjerio.

Gospodin St. prilaže (a ne: prilaga), da umjereni Dalmatini drže stanovito, da je sada kritika o jeziku škodna, a sám *sudi*, da po naših knjigah pogreškam nije ni kraja ni konca, da jih je sila samo na jednoj strančici; da bismo imali vikati danom ("dneva„ di giorno!) i noćju, ali da smo nemarnici, strašljivice, koristnici, pak mučimo, a jeziku škoda. Ili pada mu u njedra što govori, ili nije umjeren kako ini. Ako nam je kritika *sada* škodna, kada će bit koristna? zar onda kada već ne bude našega jezika, kada već ne bude njegova bogatstva, njegove moći, njegove krieposti? zar onda kada bude vàs polatinjen, poniemčen, potalijanjen, poturčen? Kasno za podne k misi, kasno za gràdom zvonit. Ali nismo jošće dobni, ni zreli, ni vriedni, trube njekoji Slovjeni, neznajući gdje, što i kakovi smo, a hoteći biti sini svoje domovine. Ovo su pastorci, nehajnici. Tà naša književnost nije lani počela, ona je starija, ona ima više deset ljet, više dvadeset,

više sto, više pet sto, više osam sto, ona jih jur ima — koliko? **1000**, hvala dragomu Bogu, koj nam je, tako rano darovao ovo sunce puno radosti, puno ljubavi, puno života! jur **1000** godin radostno pojemo: *Gospod s vami*; *Gospodi pomiluj; v istinu dostojno i pravedno jest*... Jur **1000** godin hvalimo i slavimo Boga svojim milim jezikom u jutrnjah, u slavah, u časih, u večernjah i u pavečernjicah! Ovoliko ljet pišu Slovjeni, hvala našemu Apostolu, učitelju, priporodniku svetomu Cirilu, koj nam nažgà ono blaženo sunce, te nije nikada po sve pomrklo, prem da su se često kolale i širile okolo njega tamne oblačine, mrzki mraci... Ono je plodilo i naplodilo, rodilo i narodilo, pisalo i napisalo. Tko bi izbrojio knjige napisane za deset viekov?? Svakakovih je, i Božjih i ljudskih i crkvenih i svetovnih. Pak da nismo dobni, da nismo zreli, a tisuću godin zrijemo! Čekajmo dokle uzrijemo — ali smokvica kombolica na tla padne.

Opet se obazrimo na pravicu g. Stazića. Kaže: "U Nevenu Br. 10„, a gdje mu je 9, prvi diel moje kritike? 8 je tudji, 9 je ostavio — što ostà moga? Ovako valja činiti nebogomu poletariću, komu su krilca slabahna, i tanahna, koj je toprv proletio, ali nijedne gorice ne može jošće preletiti! Ja znam, za što nije svoga "Odgovora„ naperio proti onoj prvoj polovici, 9 broju: malo, što je ondje sve vuk do vuka, pak se bojaše, a malo, što i on njekoliko onoga onako uči u svojoj "Gramatica della lingua illirica, Zara 1850.„ Ovdje ću ga njegovim oružjem! Na stranah **104**, **105**, **106**, **107**, **108**, **109** i **242** ima malo ne po sve dobar nauk o *ov-a-o*, *in-a-o* i *ski*, i o njihovoj službi, a brani g. Škarića, koj u prvih "snopićih„ ne zna za njegov nauk, nego je sve krivo napisao. Koliko mu je ovakovih pogrešâk, nije li mnogo tisûć? Samo *za ovo* mogasmo mu jezik hudati, pače odsuditi, kako mi reče slavni Miklošić; jer je taman, mračan, tudj. *A* g. St. ga zove razumitnim! E razumijemo ga *mi*, koji znamo one jezike, kojimi je ublatjen, *nam* može i trećinu, i polovicu promiešati; *mi* razumiemo i ono: "knjiga Pavića„, "noge volôvah„; "živiti od krštjanina, živiti od viteza„; "kako izgledaš, meni se dopada„, itd. itd. *Nam* može *po sve* na Latinsku, na Talijansku, na Njemačku obrnuti. Ali tko ne umije nego po svoju, nego po Slovjensku? tko se nije učio hermenevtike? Njega ne smijemo po sebi mjeriti, njemu valja po njegovu krojiti i šiti: inače smo mu muka, jad i grieh. Nedavno vidjeh u njeke Hrvatice molitvenu knjižicu novu a svu nemilo probadanu i proškuljanu, zapitah: tko je ovo učinio? A ja, odgovori, za to, što je ne mogah razumjeti! Ovako bi se i *svetomu pismu* dogadjalo, ako bismo svi govorili: "Drž popo što ti daju.„ kako g. Stazić. Tà nismo svi prosjaci, siromasi, potrebnici: ili se je zarekao, ili je niti "stalo niti leglo.„ Ja sudim, da sveto pismo valja malo bolje cieniti! —

Ali Gospodina Škarića jezik bijaše i šepav, ne imáše lokativa: a *svi* naši pisci od IX do XIX vieka nisu brez njega, imaju ga *sve* knjige Slovjenske napisane za deset viekov, imaju *sva* narečja Slovjenska, imali su ga i svi Dalmatini do *osamnaestoga* stoljetja, imaju ga i sada malo ne svi. Za to kako mogah oprostiti hromu jeziku? kako mogah zamučati ovoliko ubožtvo, ovoliku krivicu, ovoliku promjenu? To može samo g. Stazić, koj u svojoj slovnici na stranah **48**, **298**, i **299** ima srdca vojevati proti Appendiniu (non il settimo caso dell'Appendini) proti Hrvatom (nè il locativo

de' Croati„), proti svim sadanjim piscem ("e di tutti i moderni scrittori„), i proti svim davnim. ("È vero che le gramatiche dell' antica lingua slava hanno il settimo caso„)! Pravo biesni proti njemu! nemilo ga proganja iz njegova kraljevstva i kraljevanja ("Con questo colpo logico speriamo di vedere il termine del regno (!!!) del settimo e del preposizionale caso, e che non si vorrà in appresso, multiplicare entia sine necessitate„)! Ovo je srdce, ovo je junak: svih bi rad nadmudriti, svih premoći! Ali *quod semper*, *quod ubique*, *quod ab omnibus*, tomu ne može nitko prigovoriti, van da hoće budaliti. Na onih stranah vidjeh sve njegove prigovore, sve razloge, i njekakovu zakonitu dosljednost ("legittima conseguenza„) i njekakovu logiku, sve čim se bori proti svietu. Čemu ja ovako odgovaram.

1. Razlog: "Ako *u* (zaboravio je pridati: *na*, *o*, *pri*, *po*) hoće dativ u jednobroju, mora ga hotiti i u višeb.„, ne valja ni piševoga boba: ovo je neznanje a ne razlog. Jer ovi predlozi niti su kada hotjeli niti hoće ovoga padeža, u nijednom broju: oni hoće lokativ u obojem, pače u svih trih brojih. Evo razluke. 3 padež jest ovakov: njem*u*, tom*u*, onom*u*, starom*u*, ljutom*u*..., a lokativ ovakov: *u njem*, *na tom*, *pri onom*, *o starom* itd.; u višebroju 3 p.: *njim*, *tim*, *onim*, *starim*, *ljutim*..., a lok. *u (v) njih*, *na tih*, *pri onih*, *o starih* itd. Kada je tomu tako, što dobiva njegov "*irregolare ed illegittimo*„, njegov "colpo logico„?? — Ali samostavnikom i neizvjestnim pridavnikom nije poznati, prigovara, lokativa u jednobroju. Pak što sliedi? Ništa drugo nego da je jednak dativu; nu nipošto ne sliedi, da oni predlozi zahtievaju 3 p., ili da on mora biti i u množini jednak onomu padežu, jer ovakova logika bi nam i vokativ skončala, i mnogo drugih stvari. Ovakova logika bi promjenila i Latinski jezik: musae (musis, in musa) in musis, ordini (ordinibus, in ordine) in ordinibus, manui (manibus, in manu) in manibus, faciei (faciebus, in facie) in faciebus. A pak tko ne zna, da naši samostavnici imaju i u jednobroju lokativ različan od dativa u onih krajinah, gdje je jezik ostao čist? Na primjer u dativu: volu, konju, stolu, gradu..., a u lokativu: na volě, na konjě, na stolě, v gradě itd. Ovako su lučili svi drevni pisci, ovako liepo luče Česi, Poljaci i Rusi, i mnogi južni Slovjeni. U sjevernih se i *k* pretvara u *c* u lokativu, n. p. na potocě (3 p. potoku), na otocě (3 p. otoku)...; ovako i moji južni zemljaci: "na Glavotoci„, "va Vrbnici (Vrbnik)„, "na Zminjacě (Zminjak)„, "na Plavnicě (Plavnik)„, "po Melinjaci (Melinjak)„, "na Papratnjaci (Papratnjak)„, "na Rovoznici (Rovoznik)„ itd. itd. itd.

2. Ondje govori, da nam lokativ mûti govor (e quel ch' è peggio agendo così si cambia il senso con danno estremo della chiarezza), i to bi rad dokazati ovim primjerom: *Čeda živu u materah*. Kako? Da ovo znači: "in loro potere„, "presso di loro„ (= apud, bei), a ne: "nel ventre„ (= in), za to da valja lučiti: "u materam„. Incidit in scyllam qui vult vitare charybdim! G. St. voli krivi genitiv nego pravi lokativ, pak mora smiešno miešati. Ali qui bene distinguit, bene docet: "*u* (v) materah„ je nel ventre delle madri, in matribus, in den Müttern, a "u matêr ili matêra„ je in potere delle madri, presso le madri, apud matres, bei den Müttern. Čudo što ovoga nije znao!

Dakle svi razlozi, svi dokazi proti lokativu jesu pravo neznanje. Ipak

vjerujem, pače znam, da su mu po Dalmaciji u njekih krajih veliku ranu zadali. Počeše ga raniti 18. vieka, kako opazih po knjigah: kriv je Latinski jezik, koj ima: *do hominibus*, *ecclesiis*, *amicis*..., i: *in hominibus*, *in ecclesiis*, *in amicis*...; a malo je i Talijanski. Ali G. St. imao bi liečiti, što su nemarni i neuki ljudi shabili i skrivili, a ne onako párati i žgati. — A koliko mu vriedi dokaz: ne imaju ga krajišnici, što najbolje govore, pak ne ćemo ga ni mi? Zar ne zna, da u nas najbolje govori tko je najmanje pokvario? Čast i dika krajišnikom na onom što imaju dobra, ovo će *književni jezik* drage volje obljubiti, zagrliti, osvojiti; ali što ne valja, ne može i ne smije hvaliti, niti svojiti. Pak tko će mu zamjeriti? Sám G. St. drži, da "kritik„ ima biti "izvarstit... u polotiki knjižnoj„, a bori se *samo* za onjezik, "kakov je od Neretve do Zadra„;! Po ovakovoj politiki cvatu književnosti!!

I dativ u višebroju ne valjaše G. Škariću, jer ili bijaše dvobrojni, ili pridjevnički; i sociativ bijaše ovakov, nevaljal. Nu G. Staziću ovo su "malenkosti„, djetca se uče sklanjati, a ne dobni ljudi: i on ovo ima u svojoj "Gramatika„ kako tako samo da je. Čuditi se moram, kako su njeki naši pisci lagićni! Nauče se: "bonis viris„, pak sude, da je i u nàs: dobrim mužim!! Po njihovu bi imalo biti: "fortibus animibus„! Nauče se: "cum bonis viris„, pak eto ti: s dobrim mužim! Priviknu onomu: "dedi uxoribus = dadoh ženam„, i "cum uxoribus„, pak eto ti: sa ženam! Da je tomu tako, svjedoče mi njeki našinci, koji svoje nestaše brane ovimi smiešnimi dokazi. Tudji jezici sve nam oblike kvare, sve nam gaze, sve nam skončuju! Pak da je kritika škodna?! G. Staziću valja znati, da naši pridávnici imaju svoje sklone, a samostavnici svoje: gdje se slažu, to je po sreći.

Jošte G. Škarić nije imao i ne ima žali bože ni sada pravoga genitiva u samostavnicih, to jest u višebroju: i ovomu su krivi pridavnici, pače je kriva njekakova analogia!

A tko bi bio pobrojio druge pogreške proti duhu našega jezika? koliko je rieči skovanih i to malo ne vavjek na tudjem nakovalu? koliko krat ovo i ono rečeno po tudju, a ne po našu? Na kratko: onda mu $^1/_3$ jezika ne vriedjaše: ovako sudjaše i on kritik u Nevenu l. 1856, jer ondje najdoh: "O nenaravskom i zamršenom slogu ne ćemo ovdje ni da govorimo; jer bi njegovo "oznanjenje„ valjalo prevesti na naš književni jezik, da ga čovjek točno uzmogne razabrati„.

Nu g. St., doznav po g. N. N. da sam ja u carevcu gradu Beču (i da sam poletarić), daje mi krivo, što nisam išao "u Gospodina Škarića, pak ga svjetovo šta ima činiti. Za miloga Boga! kako sam mogao pojti u g. Škarića? Nisam li ja čovjek preko 5 nôg visok, ne imam li ja dvie noge, dvie ruke, glavu, kosti i pùt? Da kako mogah, ne bijaše nijedne kritike, ni vike ni buke! Pak ja sam svjetovao g. Škarića i ne jedan put. Najprvo u Gorici g. 1856 pred vele učenim gos. Professorom K. *cielu uru* ga moljah, da "svoja liepa i učena tumačenja„ obuče u bolji i pravilniji jezik; nagovarah ga, dokazivah mu kako najbolje mogah. Za onu pravdu zna 80 bogoslovâc. Drugoč sam išao k njemu god. 1858, te se opet onako namučih: i tretji put ništa mi nije koristio. Što mi bješe jošće učiniti? I njeku gospodu sam prosio, da ga nagovaraju: ja sve čekah, a drugi jur proti nje-

govu jeziku pisahu: mnogi su bili nagliji i netrpljiviji od mene. Kada je tomu tako, što vriedi g. Staziću ono: *Fabula significat?*

Nije istina, da sam ja ozloglasio "jednog vriednog„ (ipak gramatik!) kanonika, jer nisam rekao pravo ništa proti osobi, ništa proti ponašanju, ništa proti njegovu nauku, ništa proti njegovu tumačenju: po meni je ostao svetac, ako je bio svetac. Ja sam se samo na jezik tužio: a ovo je bilo, jest i bude slobodno, po svem učenom svietu. Pred malo godín Magjari navališe na prevod njekoga svoga *Biskupa* tako, da ga nije izdao na vidjelo; i nitko im ne zamjerì: jer mu jezik ne valjaše. Ov dogodjaj mi povjedà njeki Preuzvišeni muž. — Ako je koja kritika naškodila mošnjici g. Škarića, tomu je sám kriv, a i oni sudci nevješti našemu jeziku, koji su mu pisivali: *Versione classica!*

Sada neka sviet sudi, je li mi pojti u Rim, ili nije. Ako sam se slabo branio, krivo je to što sam bezbrk i poletarić, što nisam se jošte priučio visoku letjenju, niti "slovnici„, niti "umoslovju„, niti "mudroznanju„, niti "politiki knjižnoj„, niti "ljubavi bratinskoj„.

Bjelobrku — Andri Staziću, Bjelobrk — Stipan Ivićević.

Iz Makarske na svrhi godine 1858.

Proštio sam tvoj članak u Nevenu ove godine, na strani 537. — Molim te umiri se, ne buni krajine. — Ne vidiš li da naš Prepošt Škarić nalazi se medju dvi vatre. Jedna od strane Gosp. I. Č . . . ., a druga od strane tvoje. — Brž mislite dotjerati starca na žalost da baci u vatru svoj dragocjeni umotvor kako Šibila Rimska! — Pusti Andro, bratstva ti, neka se knjige dotiskaju do svrhe, pak ćemo tada razložiti [1]. —

Pobro moj, tko tiska te knjige? — Družina. — A, od te družine, koliko je Dalmatina? — Manji dio. Oprosti daklem starcu, što pogadja većemu dielu. I ja bi, i ti bi, i drugi bi. — Bržek bi ti htio da, ne mogući knjige utiskati se na tratnje Dalmatinske, narječjem sgoljno Dalmatinskim, ostanu zakopane u prahu? — [2]

Baš da i bude onako kako ti veliš, ne ima li manji dio pokloniti se većemu? — Ali si bržek i ti jedan od sebičara? — Bržek ne mariš ni ti za slogu? — A, tko mari, valja da što godj i popušti. [3] — Ne dobavljamo li mi knjige narječjem ne Dalmatinskim? [4] — Je da li misliš da ne bi se našlo još gdje koje pero, koje bi se pokljuvalo s perom Gosp. I. Č . . . .? — Je da li misliš ti da ne bi se još našao tko godj koj bi mu

---

1) Da ne bi bilo il prekasno il ne dospjeveno?!

2) Taj razlog vriedi samo s jedne ruke.

3) Popustiti gdje je razlog i dokaz tomu, a ne za volju koje kakvu.

4) Žali Bože i odviše. Da stanem izbrajati koliko novca iz Dalmacije, Hrvatskoga Primorja i Istre ide za Talijanske knjige i časopise (a koliko za naše), a koliko opet u Hrvatskoj Slavoniji i Krajini za Njemačke knjige i časopise (a koliko za naše) naježila bi Vam se koža od groze. Novci su tomu najbolji dokaz — al me je stid, izbrajati Vam kako nakanih; odustah, osvjedočen, da ne koristi ništa.

dokazao brezposlicu onoga njegova *Duala* [1]), i onog njegova *Lokativa?* [2])
— Je da li misliš da ne bi se našao još tko godj koj bi mu dokazao da slovnica Srbska jest najkraća i najpriprostija od svih slovnica Slavskih? [3]) — Neka Gosp. I. Č . . . . prouči Miklošićevu "*Vergleichende Formenlehre der Slavischen Sprachen*„ (Wien 1856). Onoga pametnoga *Miklošića*, što no je svim Slavcim — *prsten na ruci a cviet za kapom!!!* [4])

Što je kraće, što je priprostije, to je našemu vieku podobnije. Ovo je razlog mudroznanski; ter ogledajmo se u jezike *živuće* svih naroda Evropejskih. [5]) — A Gosp. I. Č . . . ., da bi nam i htjeo nametnut razjazik Novoslavenski za jazik *književni obšteslavski*, — kakav ga je sabor narodni odabrao? [6]) — Ako je po broju slovećih, eto Ruski (brez Duala [7]); ako je po lasnoći učećih, eto Srbski (brez Duala i Lokala [8]). — Buržek bi nas htjeo Gosp. I. Č . . . . turiti k Cirilici i Glagoljici, u *nazadak* deset vieckova? [9]) — Bržek bi nas htio odciepiti od živućeg jezika pučkoga? [10]) —

Pustimo da svaki književnik svomu puku piše jednim od ono deset, [11]) što Miklošić vješto i mudro razpisuje u gori spomenutoj knjizi svojoj. — A književnici Slavski, koga mu drago razjazika bili, dužni su naučiti ostale razjazike Slavske; tako da, svaki nek piše svoj, a razumije tudj. — To biva sve jedno, a puk je s nami. —

Po taj način, malo po malo, ne na mah, ne na silu, probirući (eklektički) iz jednoga i drugoga, izleći će se jedan jazik Slavski obštepisni, brez protivštine. Ne samo, nego ona množina riečij što sada zlamenuje *jedan cigli* zamišljaj (Vidi *Riečosložje* Stulićevo), razvesti će se na ogranke onoga poglavitoga zamišljaja; ter, iz one brezposlene množine *jedno zlamenite*, razkotit će se *sličnoslovje*, da *raznozlamenito*. Svaka rieč imati će svoj vlastiti posao; ter ne će biti *deset za jedun*, nego *deset za deset*. — Eto bagatstva! — Omiraj po knjizi našega glasovitog Tomaseo-vića "*Nuovo Dizionario dei Sinonimi*„.

Ako pak Niemci, Inglezi, Rusi, i ost., ne srame se uvoditi u svoj

1) Ne govori li može biti sva Dalmacija: dva prsta, dva čovjeka itd? Ili može biti, nije i to *dual?*

2) Molim vriednoga gosp. dopisnika neka se malo ogleda u stare pisce Dalmatinske i u sve ostale Slovjene, pa neka nam kaže, je da li su to bezpolice?

3) Ovo dokazivati bila bi bezposlica, jer do sada još nije nikomu palo na um dokazivati, da je *kratka* slovnica najbolja; a dalje ne razumijem, kako je g. I. spao na to: dokazivati razliku izmedj Srbskoga i Hrvatskoga razrečja.

4) A g. Miklošić liepo i upravo uči u navedenoj knjizi i *dual* i *local*.

5) Vriedno bi bilo da se g. dopisnik potrudi i to dokaže; ali ne samimi riečmi.

6) Novoslavenskoga razjazika do sada jošt ne ima, a ona dva tri pokusa ostaše goli pokusi bez uspjeha, nije ga dakle g. Č. mogao nametnut, niti ga je volja; što g. dopisnik pita, da li ga je sabor narodni odabrao, to nije dokaz, jer se jezik ne može niti smije zapoviedat paragrafi, ostane bo inače.....

7) Tu se vara g. dopisnik, jer i Ruski *ima* dual.

8) Dva čovjeka je dual; *na koli*, u *Karlovci* je local; to su dva primjera za sto inih.

9) Odakle je to izvedeno? — A da je ćirilica za naš jezik prikladnija, o tom do sada nije posumljao nitko, a da se je o latinici sumljalo, eno je dokaz onih stotero pravopisa dosadanjih.

10) G. Č.? — Oprostite g. tù mu krivo činite.

11) To jest onim, što ga puk razumije.

ričnjak (rječnik) rieči jazika *(a)* inostranskih; za što ne ćemo mi uvadjati u naš razjazik (u naše narečje) riečij rodstvenih iz ostalih razjazika Slavskih? — Ova osnova probiračka (ekletička), ili mi se tko rugao, ili ne rugao, meni se dopada; i meni se čini našemu cilju podobna. — Jerbo (istina Bog, a istini čast i poštenje, iz kojih mu drago ustiju izašla) Gosp. I. Č ...., zna što veli, i pametno razloži, dok potvrdjuje da jedan jazik Slavski, obšteknjiževni, potribit nam bio bi. — Da li, koj će to biti? — Ovdje je muka složiti se: ona ista muka, što ne da odabrat jedan jazik Evropejski za jazik *obšte knjiševni i obšte trgovački* (kakono je jedan *obšte diplomatički*); sa svim da svak ćuti potrebu i tu potrebu potvrdjuje. — Hoćeš li uvjerovat se da je mučno čovjeku odreć se od svoga materinskoga jazika; — mučnije nego se odreć vjere? — Pogledaj pobro po Bosni, pak vidi — kako njeki prevrnuše vjeru ali ne jazik. Za to mislim — i mnim da mislim pravo — lašnje je iz smjesa svih deset razjazika Slavskih malo po malo skuvati tu *općenu pogaču;* nego prignuti sve knjizevnike Slavske da oberu *jedan od ono deset.* — Rekli bi ostali — kano braća Jozipu — *Je da li nam ti misliš gospodovati?* [2]) —

A kud si namislio bolan Stipane? — (reći ćeš mi ti) — kud si zabasao? — Jest! Imaš razlog, pobro! — Odniela me je moja razmisal na stranu. — Vraćam se opet na knjige Škarićeve. —

Htio bi vas ja upitati: je li vam se Škarić hvalio — da vam daje svoje knjige za ogledalo Slovnjaka i Slovnice? — Ne da nije! — Njegova poglavita namjera bijaše, dati na svjetlost: *izbistreno iztumačenje Svetoga Pisma iz Latinskoga, s obzirom na matične knjige.* — Vi gledate na koru bajama a ja vas pitam: je li zdrava jezgra u njemu? — Nitko do sada o tomu ni slova!! — Mudrije miš, koj traži jezgru, a pušta koru kupljačim! —

A što se tiče kore, Gosp. I. Č ...., prieteći Prepoštu Škariću *(neviteški)* da će mu vraćati knjige, za *netratiti jaspre* (sic), svjetovao ga je da zove pomagače nek mu izpravljaju *Duale* i *Lokale!!...* — A za što nije — *viteški* — pustio da Škarića knjige narastu do žetve, pak triebio po Vandjelsku?! — Za što mećati na pogibil da se guli s ljujem i pšenica? [3])

Ni u moje ni u vaše zdravlje, već u zdravlje onizih Slavjana, koji podupiru knjige, kojim ti drago razjazikom Slavskim pisane, a uče Miklošićevu "*Vergleichende Grammatik*", tako da, jednim pišu, a do jednoga razumiju. Eto jedinstva gotova! Još da nam je Ričnjak Šumavskoga! —

(a) Opazka prigodna:

Jazik = Sprache. } Evo dvie rieči dvaju razjazika Slavskih razlučene
Jezik = Zunge. } na dva zamišljaja. — [1])

---

1) Pa da svi ini jezici razlikuju to, kao što ne razlikuju, ne treba razlikovat, što je jedno te isto u našem.

2) Ako li bi ikada iz toga što imalo biti, do ista bi bilo izlišno kovat nov jezik, nego li uzet gotov; tako je to sada bivalo.

3) Da je g. Č. i ostali (i ja s njimi) pošteno radio, o tom neka ne dvoji nitko; ali o tom valja dvojiti, da se je itko našao, tko bi bio hvalio što nije za hvaljenje bilo (velim *bilo*, jer je sada nješto dragačije.)

I u zdravlje opet onizih pisaca, koji rieči u sklanjanju *ranputne*, privode, koliko je moguće (kakono grješnike) na pravi put. To jest, na, zakone pravila općenoga. A, tko može razumjeti, nek razumije, tko ne može, i tko ne će, sve jedno. —

Ne kori me, Andro, što ti ovdje ne odgovaram na posebne rieči, koje Gosp. I. Č . . . . kudi, pak izpravlja. Po svoju, ima razlog; a, po našu, ne vazda. — Bilo bi govorenja na dugo; nego čekajmo do žetve. — Prepoštovanogu Škariča ne korimo u bah; nego na zdravlju živio, i svoje neumrlo djelo dovršio. Niti ćemo nasljedovat izgled Gosp. I. Č . . . . uzmaknuv Skariću našu *forintu*, za mržnju pram *Dualu* i *Lokalu!* — Mi jih razumijemo jednako, a nas niko ne siluje da mi po svojoj slovnici ne pišemo. Mi razumijemo, rekoh Duale i Lokale; a tko se srdi što se mi njima ne služimo, ne budi mu na pokonje.

Da si mi zdravo i veselo. Na dobro ti mlado lito. Do sto godin [1]) pak u raj!.... —

tvoj pobratim Ikavac [2])
Stipan Ivićević.

— h u 2. padežu množine samostavnih.

(Iz povećega spisa.)

Okol ovoga padeža zavrgla se, ima tomu devétak godina tiha razpra, tobože književna koja se ove godine u živ oganj razpahljala. Velju *tobože*, jer upravo oni koji bi morali o tom koju toju reć, ne haju za to jer im se čini da ili nije stvari ili se smieše, duboko o valjalosti ili nevaljalosti presvjedočeni; a oni koji pisaše što razpravnoga o tom padežu, učiniše to dobrom, i mnogom dobrom voljom, ali bez dokaza književnoga.

Što je književni dokaz, a i što je valjali književni dokaz toga ne tumačim ovdje; jer mislim da me razumiju oni kojim za volju ovo pišem. Onim pako, koji samo psuju bez dokaza, nisam nakanio odgovarat, rekši im samo to, da s njimi vojevat ne umijem.

Prije svega napomenut mi je što svi znamo i priznavamo: da se naš jezik od 1835 godine književno *razvija* i to (što je glavno) ne samo pravopis nego i slovnica i ostalo.

Drugo mi valja napomenuti, da prošav redom sve skoro slovnice, što ih u lanjskom Nevenu izbrojih, a i najnoviju g. A. Mažuranića, ne naidoh nigdje na tolike nedokaze i nadridokaze glede pojedinih padeža, *) kolike mi se sočiše glede 2. pad. mn.

1) Najstarji naši pismeni spomenici ne imaju inoga 2. padeša u mno-

---

1) Odakle ovaj kratki genitiv? na Makarskoj?

2) G. će mi dopisnik oprostiti što *ikavstvo* pretvorih u *jekavstvo;* to učinih jer želih pisati Jadr. Vile književnim jezikom, kakvim je pisao pjesmu Vladislav u ovoj knjizi sám g. I. Ove opazke pripisah na posebnu želju vriednoga g. pisca samoga i pozivljem ga uljudno, neka izvoli nastavit svoje misli o našem jeziku.

---

*) Odbiv razliku izmedj Hrvatskih paděža množine i Srbskih 3. 6. i 7, za koje osim 3 Hrvatska pisca ostali ne mare, daklje nije mi sile o njih ni besjediti.

žini nego sám stari Slovjenski tako zvoni *kratki* (a ne kako ga njetko vrlo neoštroumno prozvà *krnji*). Točno odrediti godinu, do koje se pisao ne mogu, jer su ga i novji pjesnici (Gjorgjić) miešali, kao što ga i današnji pišu za nevolju — kako vele. Da ga je stari riešeni slog pun, o tom se neka hladnom krvi osvjedoči svatko tko hoće, zaviriv u Tvrdkovićevu, Vukovu, Miklošićevu, Pucićevu i Kukuljevićevu sbirku — bez razlike, bio rukopis od Štokavca, Kajkavca ili Čakavca. Još može služiti za dokaz i čitanka za gornje gimnazije, ali *samo ono što nije izpravljeno, a koliko je izpravljenoga to znaju što ju sastaviše, a ne ja.*

2) — *h* u 2. p. mn. kod samostavnika nije bio nikad pravilo do početka najnovje naše pisarije, od prilike do 1835. Od onda zavlada. Tko li ga prvi za pravilo posveti ne znam. *)

3) Kako je narod taj padež gdje izgovarao do god. 1835 možeš razabrati iz listîna gdje ga u nijednoj nije s — *h;* te ako je u kojoj gdje napisan *jedan* put, a ono *50 puta nije.*

4) Kako ga danas narod izgovara to znamo skoro svi — pače ne znamo; jer je do ista neznanje kad tko trubi: — *h* izgovara Crna Gora. (Za *g* i *k* nije sumlje, samo valja znati tko je taj narod koj *g* i *k* izgovara, i *kako preglašuje ostale glase*). — K sebi ruke djevere! Otaj dokaz da Crna Gora izgovara — *h* u samostavnih ne vriedi, jer *nije istina*, da ga *sva* Crna Gora govori. Ne znam, da li to branitelji pismena i slova — *h* znaju, no sumljam; jer da znaju, ne bi tako branili, što *sva* Crna Gora *ne* brani. Pa da ga i sva brani, gdje ga govori naš narod ostali, kojega je toliko puta više nego li Crne Gore i Brda? Ili jesmo li *mi* Crnogorci, ako su Crnogorci i Hrvati? Ako li se pako imamo držat načela, kojega njeki branitelj, *da makar se samo u kojoj krajinici izgovarao, već vriedi književne zaštite*, onda jao si ga slozi! Jer, da navedem samo jedan primjer: U Crnoj se Gori govori *Vi* mjesto *Vam*, *Ve* mjesto *Vas;* valjalo bi dakle pobacit što većina govori, te *Vi* i *Ve* mjesto Vam i Vas pisat i govorit. Tko će pristat uza to? Lje nitko. — Tko li će branit: Bio sam u crkv*u* — voda vrije u lo*nac* — itd.

5.) Tko navodi za razlog i dokaz (da se ima pisat — *h* u samostavnih) Relkovića i ostale, taj neka prebroji dosljednost otu ne zaboraviv i na druge mahne pravopisne i slovnične Relkovićeve i pisaca njegove dobe, pa učiniv račun da vidimo hoće li jošt vojevat za — *h* u samostavnih itd.

6) Jedni tvrde, da je ono — h u samostavnih pisme *pravopisno;* a jedni opet da je pače ne samo *pravopisno po blagoglasju* nego i po *korienu* (etimologiji), kao što je to sbilja i tiskano, te se može čitat u Nevenu od god. 1857. i u Nar. Nov. 1857. — Da na ovakova bezumlja ne odgovaram oprostit će mi svatko, osim onih dvaju, koji napisav ono onda, a sada ovo pročitav neka mi kažu iz koje su slovnice tako duboke znanosti crpli i da li ta Gg. znadu, što je pravopis, što li blagoglasje, što li korenoslovje?

7) Oni, koji misle, da se piše — *h* u 2. p. mn. u samostavnih za to,

*) g. Babukić u slov. il. 1854. spominje na str. 181. 182. 191. 199. oto *ah* i *ih* uzev i iz Vuka ono o Crnogorskom izgovoru. Koliko vriedi taj nadridokaz za nas, koj nismo Crnogorci, ne mogu dokučiti. — G. Mažuranić veli o njem, da je *novija tvorka.*

jer se piše u pridjeva i zaimena te nas u svojem neznanju nagovaraju na Miklošića, bolje bi učinili, da prije barem *zavire* u Miklošićevu knjigu, ako im je muka razumjet i sravnit što on napisà o tom padeža u pravilih glede samostavnih a što glede pridjeva i zaimena, te da razluče što je pravilo, a što li iznimka. Ako Miklošić veli da on misli, da nije 2. p. mn. — *ah* u samostavnih mogao postati iz istoga padeža pridjevnih, to on tim ni htjede reći, da *nije*. Ne pravdajući se o tom pitam: a kako da se tumači odakle je postalo (u 7. p. jedn.) u *velikomu* (mjesto *velikom*) mjestu? Kako su 3. i 7. pad. pomiešani u Štokavaca (a istom 3-6 i množine!) glede toga, a u Kajkavaca i Čakavaca sklonovi čisti i pravilni, to znamo. Valja razlikovat ako je u *veliku* mjestu *u* pravilan, a ono nije u predjevnom sklanjanju.

8) Koji vele da se bez onoga — *h* 2, p. mn. ne može razlučit od jednine, prenebregoše

a) da je sbilja za čudo kako se narod razumije, govoreć bez — *h*; jer ako ćemo pravo reći, a to moramo, gdje narod ne izgovora — *h* u pridjeva ili zaimena ne izgovara ni u samostavnih, jer ga ne izgovara ni ondje, gdje mu je mjesto; a gdje *h* izgovora, to čini samo u 2. p. m. kod pridjeva, a ne kod samostavnih.

b) da se sbilja može razumjet samo kad se *hoće*;

c) priznat, da se ni jedan padež ne razlikuje toliko náglaskom što ovoj 2. p. mn. Nego njeki ipak to dopuštaju; pače je to i naznačeno u svih novjih slovnicah. Toga se držeć mislim, da činim sa svim pravo, *prionuv uz ono što se izgovara a to je náglasak*; *a ne uz ono, što* svi *tvrde da se* ne *izgovora a to je* — h *u samostavnih*.

9) Tko ne vjeruje, da se bez — *h* u samostavnih ovaj padež množine ne može lučit od jednine i bez naglaska neka prodje marljivo 3 knjige Vukovih pjesama, poslovice i pripoviedke i kovčežić, te će naći svega skupa *do pet* mjesta (ako se ne varam) gdje Vuk moraše zabilježit naglaskom da je tuj množina, a ne jednina; ja mislim, da u ovih pomenutih knjigah ima koja 1000 ovoga padeža; pa je bila nužda obilježit od tolikih tisuća samo *pet mjesta*. Mislim da je tù dokaza predosta.

10) Da kako da je težko bilježit *persta*, *kersta* i tim podobne starotarije, jer napisav *pêrsta*, *kêrsta* izadje rieć koje ne ima u našem jeziku. Tko ne vjeruje zaviri u Babukićevu i Mažuranićevu slovnicu, pa će se presvjedočit. — Tko se drži pravila, da je zadnja (a osobito) i predzadnja slovka duga s naglaska (ˆ) pa bio naglasak ma koj u 1. p. jednine, ne može posrnut kad bi i navalio silom. — Još njeki vele, da se bez — *h* ili barem bez náglaska često ne može razumjet je li množina ili samo jednina, tu imaju pravo; ali tomu oni nisu krivi nego pisac, koj obično ne umjeo ili prevesti ili napisati, nego trpa drugi padež množine, gdje bi duh Hrvatskoga jezika izrekao jedninom ili kako drugačije. Nevježa kvari što je sobom dobro, a nekmo li kad se *silom* napne.

10) Tko misli da ja ovim načinom činim samo neslogu, vara se — i za to ga molim, okani se té misli; meni je do istine. Tko misli, da je to novotarija, dokaži prije da — *h* nije u 2. p. mn. u samost. novotarija, pa

ću mu povjerovat. *) Tko misli da sam izostavio *h* tu, gdje mu nije mjesta ni po pravopisu, ni po naglasku, ni po slovnici (a kamo li po blagoglasju ili Bog da prosti! po etimologiji) radi Bog zna čega, te me nagovara, da se ja okani toga: i taj se vara; jer niti kakva bahtanja, niti psovanja, niti groženja, niti moljenja niti mamljenja ne mogu me privest da se sramotim sám. Volim, da me korite tvrdom glavom nego li bezumljem (a da je bezumlje, pisat ono čega ne treba, to velim i danas) i jer sam osvjedočen da je dužnost *svakoga* pisca narod učiti istinu a ne laž, kao što je — *h* u 2. p. mn. Da onomu *h* u 2 p. mn. nije mjesta, osvjedočiše se mnogi te ga ne pišu više, a bit će njih i više; a medj ovimi ima njih više, koji što vriede.

Ovo je izvadak iz povećega spisa, što ga ne scienih potrebna svega ovdje utiskati; a to za to, jer znam da će se naći boraca, te će nadoći još koji smiešni razlozi, pa će bit prilike za me učit se i promišljat još i na više dokàza.

Tko želi što više o 2. p. mn. doznati, neka pročita (ako ima **) Fr. Kurelca spisić, zlata vriedan: *Kako da sklanjamo imena*, izdan ovdje na Rieci 1852. u gimn. programu i posebice. Habent sua fata libelli, to se obistini i s ovim spisom, i liepa je pripoviest kako je bio razposlan pa njeka gg. kojim bi poslan snopić od 50 knjižica vratiše, izriekom da — Ali preludo je za javnost. Pametni ljudi misle ovako: ako ti je koja ranica ili boljetica na tielu, a ti ju liečí. A mi? kad nam tko odkrije koju mahnu u jeziku: kamenuj ga! Kao da koje kakve i takve trice mogu priečiti razvijanju, pa bilo ovo koje mu drago, duhà ljudskoga. Gled'mo mi za rana izpravljat naš krasan jezik i iztrebljivat mu sve trohe, da nam ne bude onako težak za učenje i porabu, kao što su ini jezici, koji nam se hvale i preporučuju kao gotovi, jer našega barem po nješto znamo a Francuzki i Englezki naučit moramo, počev od abecavice, težkom mukom.

Još jedno! Mnogi misle, da je ovo slovce i pismence — *h* propast našoj književnosti sadanjoj; mnogi opet, da nas samo ono spasiti može. Ja mislim da naša knjiga sada propada s drugih i to onih uzroka, koje i g. F. R. Grgurov u Narodnih Novinah krasno razložio, evo ih jošt njekoliko uz one:

1) Naši su predji za književni svoj jezik dosta slabo marili, sràvniv njih i nas, što bi mi već danas morali imat književnosti s inimi narodi.

2) Ono što su naši predji marili i pisali, mi potomci ne štujemo nego vrlo slabo; jer da više štujemo, više se iz do sada izdanih naučismo nego li žali Bože znamo.

3) Jer ne hajemo t. j. kao narod za naš jezik koliko bi morali; a onó što hajemo, ne vriedi da se spomene. Ako mi tko uzkani dokazivat da ovo nije istina neka upita *a)* naša uredničtva *b)* pisce koji što izdadoše *c)* tiskare *d)* knjigare a *e)* osobito poštare, te će se osramotit kad čuje kolik novac ide za tudje književnosti, a kolik za našu;

---

*) Njeki misle, da jer su tiskane tako najnovje knjige Gundulića, Palmotića, Gjorgjića itd. da su oni tako i pisali. Gg. izdavatelji zaboraviše tuj zabilježit kao i mnogo inoga da — *h* u 2. p. m. Dubrovčani nisu pisali nikada nego obično *a*.

**) A tko ne ima neka se javi, pa će mu se poslat.

4) Jer svoj jezik iz družtva i domaćega života radi uljudnosti i civilizacije odstranismo. *)

5) Jer ne vriedi u javnosti nego vrlo malo.

6) Jer ne imamo učitèlja, vještih sa svim jeziku.

7) Jer ga nije u svih naukah i u svih učionah.

8) Jer skoro sve dosadanje školske knjige (kao i ostale) ne valjaju mnogo. No tim ne htjedoh reći da poprimemo (jer ove mnogo ili barem *dosta* ne vriede) Belgijske koje se hvale kao najbolje.

9) Jer mi pisci ne umijemo pisat naški.

10) Jer ne imamo nit svojih tiskara ni knjigara; Mecenas jedini nam jest Preuzv. gosp. biskup Djakovački Juraj J. Štrosmajer; da većina obćinstva ne mari ne treba Vam dokazivat, jer sam primjer i sám s propaloga Nevena (propasti je krivo da kako *samo* uredničtvo jer ne htjede bacat svojih novaca, a kako sada propalo lovi!?). Od svega obćinstva mari najviše sl. svećenstvo, najmanje spahije, da kako ne bez slavne iznimke i jedno i drugo.

Ako znaš gdje te boli, traži lieka i lieči; ako ne ćeš sám, ne će nitko.

KNJIGOPIS.

Tri lipe ili grieh neokajan, neoprošten i prelja, pripoviedke od Janka Jurkovića. Osiek Drag. Lehman i drugar (valj da drug) 1858 16na. 96 str. (12 kr. ili 20 novč.)

Imamo u rukû knjižicu početnika nove Slavonske književnosti, čovjeka vrlo umna, i rodjena za velike stvari, da ne ima strastij. Maljušno ovo diete vještoga pera svoga poslao je on u sviet kano prednju stražu, da sliedeće povorke osigura od zasjeda. Da ta knjižica ne ima predgovora, nikomu ne bi na mu palo, tražiti u njoj zamet nove knjige Slavonske, već bi se najviše čudio površnosti, kojom veleumni početnik za svoj izum vojuje. Al u predgovoru nam veli, čega nismo jošte znali, *da su "Spisi za mladež„, što izdaje kolo mladih rodoljuba, mnogo dobra sjemena posijali medj narod, ali misli da bi se ta korist ustostručila, kad bi se našao tko, te da stane pisati onakove knjige upravo u čistom nariečju Slavonskom i prema duhu onoga puka.* Po tom se vidi, da je pomenuti početnik čvrst u čistoj logici, samo što rado skače, ne pazeć, da tko rado skače, lako i pada. Spisi dakle oni nisu po njem urodili željenim plodom, što su pisani književnim jezikom Hrvatskim, a ne razrečjem Slavonskim. Ja pako sliedeć istu logiku tvrdim, da ne će ni ova njegova knjižica uroditi boljim rodom, budući pisana uprav onako, kano što su i *Spisi.*

Ali držeć se istine, velim, da *Spisi* nisu mnogo koristili narodu, što su prevedeni iz Njemačkoga, te su i misli i način takov, da se njimi ne može koristiti naš narod.

Ovo je s uma bacio rečeni gospodin, te krivnju sa stvari prenosi na

*) Leopardi (epistolario I.) veli: "non avendo letteratura moderna propria, non sarà mai più nazione„ — a je li da mi mislimo: ne hajuć sa svoj jezik u domaćem životu i družtvu, od nas ipak da bude slavan narod?

jezik, pa tako pobija sam sebe. Al znajuć on valja da škripac ovaj, da se sam ne ulovi dodaje "*prama duhu onoga puka!*" Hvala na toj istini i stostruka hvala na knjižici njegovoj, koja će krasotom narodnom i pobožnim duhom svojim mnogo dobra učiniti po narodu našem; ali i slaba hvala na krivom, ako ne neiskrenom umovanju o jeziku! Jer ako je istina, što se njemu svidjelo tvrditi, *da čovjeku našemu ne treba više, nego da samo po gdje koju riеč ne razumije, pa mu je knjiga omrznula*, to se čudim, kako je on mogao napisati knjigu, za koju je unapred znao, da će narodu omrznuti. Jer kako može pisac biti siguran, da nije gdje koju riеč uzeo u knjigu, koje ne bi svi Slavonci razumjeli? Je li on prošao cielom Slavonijom i upitao svakoga čovjeka, da li razumije sve njegove rieči? Ne ima li u narodu mudrâca, govornîka i mutljâka? Pa zar da je svih ovih rječnik jednako bogat? Čini mi se, da se početnik povodi za statistici, koji su tobože točno pobrojili, koliko duša ima po cielom svietu! *Alta petis Phaeton!* Ako je Slavonski puk zbilja takov, nije puk, van smet, komu ne treba knjiga! Ali mi znamo, da i Slavonsko diete pita otca i mater, mladji starijega, stariji mudrijega, što znači ovo ili ono, pa tako poučuje jedan drugoga: te se nadamo, da će isto činiti i glede riečij, ako naidje na koju nerazumljivu u knjizi, koja mu za to ne će omrznuti, samo ako inače progovara umu i srcu njegovu. Kada glasbenici izadju iz takta, ne ima jih više u skladu, tako i naš početnik, zašav jedared s jedinoga puta logike, basa neprestano. Jer po njem treba da Slavonci pišu Slavonskim, dakle i Hrvati kajkavskim, čakavskim i štokavskim razrečjem, pače i hiljadom razrêčja pojedinih obćîna i sêla knjige svoje, jer ako se i jedna rieč nadje u knjizi nerazumljiva, ne valja ciela knjiga, i to dotle, "*dok po školah dočivimo ono sretno vrieme, gdje ćemo se jedan drugomu u jeziku sa svime približiti i podpuno ujediniti.*"

Ali gdje je za Boga narod, u kojem pisci pišu drugčije, nego što se u školah uči? Ne hrani li se uprav škola plodovi najvještijih pisaca? Ne će li se narod zabuniti, ako bude u školi drugčije učio, a u životu drugčije čitao. Škola i život treba da skladno zajednički rade, ako se ima postići željena svrha. — Al da vidimo, kolika je golema razlika izmedju toga Slavonskoga razrečja, koga nam uzor pokazuje g. početnik. Čitajuć predgovor pomislih: Odzvonili su ti zlokobni *h*, ne ima te više, jer Slavonci te ne izgovaraju *). Jest ali danas sve njekako čudnovato biva. H paradira posvuda, pače i u istom nesrećnom genitivu višebroja. Dakle padeži su izpravljeni, te se od *-ima* i *-ama* ništa i ne vidi. Nije već još njesto! Čitaj: *U prodolih gorskih; medju planinami; tako bilo i našim hodočastnikom, po naših oranicah i livadah itd.*, sve u najboljem redu. Samo gdje što, kada se je g. početnik sjetio visoke zadaće svoje, metnuo je po koji *ima-š*, kano: *Vječne tame na očima, srce u grudima.* Jesu li

*) Mi kažemo prstom ☞ na ovu izreku gna. pisca, jer znamo, da je njegovo ime za mnoge kao i za nas dostojan svjedok u ovoj stvari i raspri *Ahavskoj*, što se tiče 2. pad. viš. A ovim ujedno opominjemo njekoga gdna. dopisnika, da mi priznavasmo do sada svigdje i svakad, i priznavamo i priznavat ćemo, da bez slova i pismena *h naš jezik biti ne može.* Onaj tko ga brani kao onaj g. u *Srbskom ljetopisu*, morao bi skrojit divne i nove zakone o preglašivanju, te mu već za to, što nam ne izradi za jedno i prieglašivanje ovoga pismena *h* ne vriedi sav onaj članak i sve ono suvišno umovanje ni šupljega boba.

dakle izpuštjeni oblici vremeni, kojih Slavonac ne zna? Varaš se, jer evo: *Oni plakahu*, *bjehu kršteni*, *žena porušena* (mjesto porušita) i pročaja. Ne ima dakle ni jedne rieči Slavoncu neznane! Nisi pogodio, jer evo: Ljudi *hodočaste*, stoje *briegu na obronku*, *povorka se* kretje *u vasmiru*, pa njeki još i *utrenik uzeli*, a drugi se u *vrtu* razgovarali s *vrtlarom*. Iznimku čini *pendjer*, jer Slavonci ne znadu valjda gledati prozorom ili oknom, a g. početnik, odnemariv napredak narodni, ne će da jih tomu uči. U čem je dakle to novo razrečje Slavonsko? U ničem drugom, van u očitih pogreškah gramatičkih, i u njekom duhu, za koj će odgovarati g. početnik pred Bogom i savieštju svojom i naroda, koga nazad potiskuje. Jer polja Slavonska *vrve od tezakah i bielih ovacah* pa u tom *nestane* težakom *pjesme im njihove*, *a kakvi je tko*, *nečuje se nikakav živ glas*, ali *dobri narodu!* i vi ljudi! *bili ste* mi *vi izliečili mogti* ruku, ili *nebisulu* drugi *rekli bili*, da će *je* (ju) oni odsjeći. Evo brate to ti je novo razrečje, to slavno poduzetje, to vele zaslužni početnik, od koga *bismo se bili nadali* većoj marljivosti, temeljitosti i obzirnosti u sastavljanju inače krasnoga djelca, kojim se ima udariti temelj novoj knjizi.

A. T.

Narodne pripovjedke skupio u i oko Varaždina Matija Kračmanov Valjavec. Varaždin Josip pl. Platzer 1858. Sna 315.

Sbiratelje naših narodnina ide uvjek prva hvala, osobito u današnju dobu, gdje tobože opravdana i neopravdana izobraženost sve to više ih sili na promjene i otimlje im podloge. — Ako je samo sobom težko takov posao ovršiti da svim ugodi, koji imaju kakovo makar i namišljeno pravo o svem govoriti što se naroda tiče, a to je tim ugodnije, kad nam se kao narodu ukupnomu doda knjiga, u kojoj je sbilja riečmi naslikan život naroda. Mogu reći, da je ovo za godinu dana druga knjiga, koje me zanese glede duhovnoga života narodnoga toliko koliko i ona predhodnica njena, Stojanovića *Slike*, gdje vidiš život narodni vanjski.

G. je Valjavac dao se na sbiranje onim čistim srdcem kao i Stojanović, te nam priča kako si narod pripovieda svojom neizkvarenom mačtom ono što izobraženi zovu pjesničko uživanje i živovanje. Čitajući knjigu osjetiš, kako ti se odzivlju one divne žice, koje ti kazuju u riešenom slogu čudovišta, njekada znana i njegovana, a sada neohajana, jer su te obuzele druge brige, nego li njekad dok ti bijaše ludo diete, te ti pričali *babje stvari* kako ih zovu nadriemudraci, koji čitajuć razmazene romane ili što drugo bezposličarskoga zaboraviše, gdje i oni sada još čitaju *babje stvari*.

Najveća pako zasluga ide gna. Valjavca za to, gdje umješe, ne skvrniv riečij, priče pisat onako narodno. — Da kako, doba će istom doći, da će se bolje cieniti ovaj Valjavčev posao, nego li ga mnogi ciene, kojim nije po volji ništa nego što je čista štokavština i koji su sirote ogrezli u njoj toliko da im je kajkavština i čakavština tek koliko i prazna slama.

Bolani ne vide (jer ne znaju) kolika je vriednost u obih ovih; bolani ne slute, da istom iz izcrpene nauke od sva tri razrečja *moramo* stopit jedno, ako nas je volja imat to jedno takovo, koje ugodi svim; bolani ne hoće oni uvidjat, da bez toga ne ima u nas napriedka, te je to upravo glavna krivnja današnjoj književnoj neslozi našoj. Ne mislim ja, da se oblici iz sva razrečja izmiene ili smiešaju, nego mislim one, koji su najbolji prema duhu Slovjenskomu da držimo, krnje pobacimo a bogastvo čuvamo. To samo u kratko navedoh, da odbijem svako sumnjičenje od sebe. Samo još to moram pridati, da su glavni neprijatelji *jednomu* književnomu jeziku koji misle, da kako njeki X ili Y uči i piše, da je to najsavršenije i da to valja što prije kao ćitap priznat, a svakoga kamenovat koj se tomu ćitapu ne uzklanja.

Nar. prip. Valjavčevih ima najprije 25 o vilah; onda o rodjenicah ili sudjenicah 11: vučjem pastiru 11; različitih 72 i 32 narode pjesme.

Koliko je od ovih pripovjedaka posve i čisto izvornih, kojih gotovo i nije u drugih razrečjih ni jezicih, a koliko ih je nalikih ostalim narečjem može prosudit svaki vještak. Da su njeke opet pravi dokaz za jedinstvo Hrvatskoga i Srbskoga plemena, o tom ne ima sumnje uz prkos *dioničarem* njekim.

Tko štuje svoj jezik, čita ovu knjigu onom pozornostju kojom se čita koj klasik, te bira iz nje izvorno i dobro, sravnjiva što je u predgovoru o preglašivanju, i izreke; a sgrozi se od ove ljepote proste prema zapletenoj nadriljepoti kojom mi tobože pišemo. Imao sam osobitu priliku čudit se ništetnosti ili barem slamnenosti kojom njeki g. pisac bezimenović tumači Vukove narodne pjesme, poslav mi članak taj da ga uvrstim u ovu knjigu; sahranio sam ga, neka se danas sutra vidi kakovih nas bi.

Naši gimnazijalni programi.

Zadarski. Od novjih pisaca naših Dalmatinski kao da više mare za staru klasičnu književnost, nego li gdje indje. Gr. Medo Pucić Skatić do sada saobćio je tiskom dva prva spjeva Omirove Odisice (I spj. u Dubrovniku Banovu, II. u lanjskom Nevenu); a u programu lanjskom gimnazije Zadarske prof. A. Kazali daje na ogled preveden I. spjev Omirove Ilijade. Oba ova prievoda sastavljena su narodnim mjerilom. Koliko je ovo mjerilo prikladno ol neprikladno za prevadjanje klasično ne ide ovamo, ako uzmemo, da je to najmučnji posao, a koliko se može dosegnuti izvrstnost izvora. — Oba gg. pisca zna slavno čitateljstvo predobro nego da bi trebao napisati i rječcu u njihovu pohvalu; najnovji njihovi spisi (Pucića *Platunov pir*, a Kazalia: *Tri sta Vica i Zlatka*) dokazuju više nego sam ja kadar napisati; samo je šteta, što ove spise riedko tko zna. Krivo je tomu knjižarstvo, pače neknjižarstvo, jer ga sada ne imamo, kao ni svoje tiskarne u trojednoj kraljevini; a dok ne bude tiskar naš čovjek, mi ne imasmo tiskarne naše. Prievod glede izvora Omirove Ilijade prosudit će vještaci, ja uzeh na oko samo jezik glede pravilnosti. Gnu. Kazaliu ne treba nego samo jednom prončiti slovnicu, ne kao da je on ne zna; Bože

sačuvaj! nego radi blažene dosljednosti bez koje ne ima izvrstnosti. Tako na pr. na prvom listu zanese oči ona smjesa *jekavska*:

Gnjev *) poj dievo, pelevskog Ahila — — — i *ekavska:*

K' Adu rinu a telesa smetnu.

Kako su skloni izmiešani evo dokaza:

Jer i *sani* od Zevsa izhode....
U ničem bo za *njoj* ne ostaje....
Jeljen srd*com*, a ps*e* licem, pjanče!...
Zlatnim pu*cam* žeslo urešeno....
A njoj Ahil *s* dubokim uzdahom....
Nit ti udes dnevi*h* produljiva....
A kad bedr*e* biehu izpečene....

Tako isto i spregovi ne valjaju često:

Platno *tčeći*, uza me ležeći....

(Tkati, tkam tkem ili tčem, tkaju, tku, dakle tkajući, tkući, a ne *tčeći*).

Sve *biuće*, bivše i buduće....

Od *biti* je jesam, (je)suće; a ne bijuće, jer to je od *biti*, bijem. Da od *budem* izvedeno *buduće* ne znači part. præs. nego part. fut. tomu je uzrok, jer je *budem* glagol svršen, kao i ostali koj; tako n. pr. i ostali svi glagoli svršeni likom part. ili ger. præs. znače futurum, uzčitajući = koj uzčitao bude itd.

Da po želji ti tvoj plien *uzdržaš*....
Da si *činu* bogovi ga jakim....
Gru zlovoljno igalom neplodnim....

(Ovaj oblik *gru* mjesto gredu može biti da se čuje gdje po narodu prema grem, greš, gre, gremo, grete, gru).

Nit šta *velu*, nit ga pozdravljaju....

Rec, ne kri (m. krij) ju, (m. je) nek je (m. ju) oba znamo.

Ostaveć ga bolestna u duši....

(Glagoli svršeni oblikom part. præs. ili gerund. præs. znače futurum; ovdje bi moralo biti *ostaviv*).

Pak *izlazu* na obalu morsku....

Pa pečeno s ognja *skinivaju* – mjesto skidivaju ili samo skidaju, jer opetovanju ovdje nije mjesta.

Svim ga *dielu* (m. diele) časom (čašom ?) iz okola....
Niz pučinu *spustu* (m. spuste) se Ahei....
Dočim mladci *vrtu* (m. vrte) ražnje....
Razpolašat (m. razpolagat) tamnieh odlukah....

Ovdje valja napomenut da su ovi oblici, što ih ovdje navadjam pravilni, prem da se može biti čine nepravilni:

Tkoga Grei slušaju pokorno....

(U običnom govoru izbacujemo *t* pred koga radi blagoglasja i to sa svim pravilno).

Odvjećà mu Ahil brzonogi
Da l' o *temu* zborit ćemo *potla*....
O *tem* poslu nebrini se veće

---

*) Pravilno je Gniev (a ne gnjev), jer je ikavski gnjív, a ekavski gnév.

Dubrovčani i stari i današnji govore i *temu* i *tomu*.

U zasjedi, il u *žestom* boju....
Sva tegota *silnovite* bitke....
Koli god ih, *najmrskiji* ti si....
Nu poslušaj sad i moju *prietvu*....
Začudjeni Ahil se *obvrnu*....
Al velim ti i *dosietam* pravo....
S njima i ja iz Pila *izadjah*....
Kada smjeran ikad ti se *snižim*....
Ti kad prideš to mu *naspomeni*....
U *kram* hitri Odisej ju vodi....

Kram (hram), duk (duh) itd. Grleni se često izmiene n. p. homoljika, gomoljika, komoljika itd.

Nu kad jutrom *rusna* zora svane....
Dok za hranom duša im ne *sveda*....

Glede pravopisa mislim da bi se sada mogli već jednom složit; ne velim da nam je savršen što može biti, ali ne uvidjam za što se ne bi primilo što je već kao bolje dokazano, ne bi trebalo dakle pisat *rasrdieni* (m. razsrdjeni), tiera (m. tjera). Istina da je nevolja sa *j* iza *d* ili *t*, jer je razlika izmedj *odjesti* i *od'jesti* itd. ali metnuv znak ovaj (') iza *d* ili *t* mislim da se može dosta točno razlučit.

Kada ne pazimo razstavljajuć dvie rieči koje su jedna složena, biva težak razumak n. p:

A *uz grede* mnogo u pameti....

(Mjesto *uzgrede*, od uzgresti, stari oblik part. præs. koj nam osta samo u njekih riečih n. p. *glede* na to itd.)

Dali (m. da li) žuči u prsim ne sladi....

Dali (m. da li = nego = ali) Ahil presieca mu mu rieči.

Nit ikada procvatilo *ni je*....
Iz dno mora, *iz kod* babe svoga....

Ne valja ovdje razstavljati što je jedna rieč; izdno, izkod (kao što je zaradi, poradi, poput itd.)

G. Kazali drži se često i blagoglasnoga pravopisa:

Dobre vosce (m. vozce) na nju sakupimo....
Ti izbavi od pogibe *teške*.
No ćeš gnjevan *gristi* se u duši....
S piešno (m. spješno) *zlieta* i prekaživa se

G. K. zna i za naš pravi gen. plur.:

Ovaj k plavim brziem *Ahea'*....

Težku ruku sa *korića'* diže.... ali opet ga žrtvio ponajviše krivim:

Mnogo duša*h* hrabrieh junak*ah* itd.

One nesretne dualske padeže ama, ima, am, im, (grdim riečmi tako pohrvali) često izmienja i dobrimi:

Na *žalieh* mora neplodnoga.... itd. itd.

Znam da će mnogi mene kuditi i prekuditi radi ovoga *tančanja* kako njeki blagoizvolješe nazvati ono čega ne znaju. Ne hajuć ja za takove priekore koliko ni blagoizvoljevši za moju čistu nakanu napisah ove pri-

jateljske opomene štov. gnu. Kazaliju jer sam osvjedočen da on mari za svaki napredak našega jezika. Da mi svi toliko marimo bolje bi bilo nego osvećivat se u nevrieme za namišljene uvriede, kao što to mnoga gg. drugovi rade.

U istom je programu i od g. M. Ivčevića (pače Ivcevicha) članak: Altri scritti di Antonio Tochich (istinu govoreć ne znam je li to ime tako pisano Tokić ili Točić?). Gn. Ivčević napisao je i u programu Zad. gimn. god 1857: Lettere inedite di illustri italiane a Dalmati. To je sve hvale vriedno, ali ne razumijem, uz ovolik posao, koj književnika našega čeka, a osobito u Dalmaciji, kako može čovjek latiti se posla koj je zadnji, a ono što je potrebnije i koristnije za naš narod (jer Talijani pišu marljivo za svoj narod svojim jezikom, a istom Niemci sa svoj) da rekoh čovjek izobražen može zaboravit na svoj narod, pa pisat tudjim jezikom za tudjina a ne svojim za svojina. To bi se u inih naroda, koji bi stali gdje mi stojimo u izobraživanju prozvalo — — —

Doljno-Karlovački. Minule godine izdalo je *upraviteljstvo* *) Karlovačke gimnazije dva programa t. j. za god. 1857 i 1858, u Karlovcy (odatle vidimo, da ima još pravih padeža i u Srbskom, uz prkos mnogomu i premnogomu slovničarskomu laganju) tiskana u Srbsko-narodnoj pečatnji mitropolitsko-gimnažijalnoj. U onom za god. 1857 podosta znatan je članak: Uvod (?) u čitanje Tacita, a naročito njegovog Julija Agrikole od Lazića (a za što ne Lazića?); u onom od 1858 još znatnji: Srbski kralj Milutin od M. Ristića.

Životopisi vriede dva puta toliko kad su naznačeni izvori iz kojih je crpo pisac padatke; za to je šteta što će ovaj liepi članak koje glede toga bit samo s njeke ruke koristan kojemu budućemu životopiscu; a opet nješto i s toga, što je prekratak.

Novotarije i starotarije.

Ne si dica che queste sono minuzie; *perchè tutte le corrusioni cominciano dalle minusie;* e se queste si trascurano, trapassano ben tosto nelle cose che più importano e diventano senza rimedio.

Vinc. Gioberti. Pensieri sulla letteratura ital.

Mnogi broje medj uzroke s kojih žalostne uspomene Neven morà prestati i taj da je tobože uredničtvo ogadilo čitateljstvu Neven svojimi novotarijami.

Ne upuštajuć se u razglabanje ostalih uzroka pitam: 1) da li je Neven u Zagrebu 1857. god. takodjer prestao radi novotarija? 2) Čim se može dokazati da je zat' posao bilo uredničtvo nevješto koje se je kako ga njetko potvori, jagmilo za Neven, za kojega se u Zagrebu nitko ne htjede jagmiti, ili bi to može biti sramotno bilo? 3) Kako se može bez plate i to predplate izdavati časopis? 4) Je li pošteno onda kad je na umoru ili poslije smrti

*) Koje je upravilo gimnaziju? Valja da bi moralo biti upravljateljstvo ili još bolje upravljateć, ako li se već ne će primiti rieč ravnatelj.

razglabati i navaljivati na ičije i za ičije stvari, o kojih je prosborit bilo vremena punih *devet* mjeseci, a najposlje još i u čast dirat? — Na ovo odgovaraj i razpravljaj tko hoće, ja lje za ove ne umočih pera, i to 1) za to jer ne pomaže; 2) jer tomu sada nije doba; 3) jer su ta dva uzroka dosta.

Novotarije ako su dobre ne znam za što da ih ne uvedemo? Može biti za to što nisu zakonom uvedene? Tko da nam da ote zakone? Mi smo uboge sirote, učenoga areopaga ne imamo osim zdrava uma i razuma, a ovaj je dosta.

Novotarije ako ne valjaju, dokažimo da ne valjaju pa će ih se svaki pametan okanit.

Tko je dokazao, da novotarije u Nevenu ne valjaju? Gdje su te glave i učeni ljudi? Je li ikoj od onih koji su vješti što prosudit, gdje i riečcu napisao? Nije. A što nevježe pišu što je meni do toga. Ali občinstvu za ljubav ne vriede novotarije? Dà, občinstvu za ljubav, a ne radi sebe piše svaki naš spisatelj. Gdje je taj od naših pisaca koga bi *hranila* književna slava ili korist? Svi bi gladovali da im je živjet od same knjige. Neka se nitko ne uvriedi radi ovoga, jer ako su onoliki imali (da kako nepozvani) pravo onako nas osudjivat, valja da imamo pravo branit se; i to činimo glede novotarija koje su *glavni uzrok*.

Ako one novotarije ne vriede, od kuda toliki koji su pristali uz nas, te pišu od lani one novotarije? Što ih mnogi drugi ne pišu, to nije dokaz, da za to njihov način *sám* valja.

Ako mnogi ne digoše svoga glasa na nas, tomu je uzrok ili to što nas kao štediše bojeći se, da se ne porodi i ne uveća razpra; ili ne mare; ili proučuju i misle o stvari. Oboje prvo ne valja, jer ako ne imam pravo moram popustit, nit je občinstvo tako sliepo da mu mogu dati rog za svieću; ako tko ne mari, žao mi je ali nisam kriv.

Sada da prodjemo redom sve novotarije tobožnje.

1) Najveća je vika na *stari* 2. padež množine. Kako je smiešna ota vika na kratki genitiv mn., vidi se odatle, što Hrvati pišu *-h* njekolikoj braći Crnogorskoj za ljubav; to je liepo i pošteno. Ali što Hrvat sebi za volju ne piše svoj kratki *Hrvatski* genitiv, pače još viče i psuje nanj i ne da mu u knjigu, braneć da ne valja što valja, nego valja ono što nije Hrvatski: to je prieko *jera* i debeloga i tankoga!

Molim neka promisle ona gg. gdje se je Neven tiskao? Na Rieci. Okol Rieke po svem Primorju, Istri i po otocih ovaj je padež jedini koj se čuje (ne napomenuv kako je pravilan po svem ostalom Slovjenstvu); da je ne samo dakle pametno nego i probitačno pisat što godj i onim za ljubav od kojih mnogi prije i ne vidje što je živ Hrvatskih novina, a kamo li da za njih uzhaje, čita i plaća. Što vriedi onaj novji padež na *-ah* ne znam i čudan sam s kojih bi razloga mogao valjati išto. Jednomu običaju za ljubav ne može pristat nitko uz pravilo kojim nas nitko ne sili do samovolja nekritičnoga običaja. Pitam dalje, koliko smo Crnogoraca predobili pišuć to *-h* u 2. pad. mn. za Hrvatstvo?

2) Što pišemo (nas mnogi, a ne samo bivše uredničtvo Nevena) imena ljudij, mjesta, rieka, brda i mjeseca velikim početnim pismetom, bilo

ime samostavno ili pridavno, i to je novotarija. A kako da se piše u *Velikoj*, na *Bielom Brdu*, iz *Široke Kule*, do *Zagrebačke županije* itd?

3) Što su razstavljene rieči koje su dvie rieči a ne jedna, tko je tomu kriv? Sravni u Nevenu od m. g. 16 br. Odgovori Uredničtva. Tko onoga ne razumije tomu ja ne pomogoh. S onoga istoga razloga valja pisat: *sa svim*, *na mah*, *da pače*, *valja da*, *za što*, *za to*, *po čem*, *ako prem*, *prem da* (jer *prem* nije drugo nego *upravo*, a tko bi uzpisao *upravoda*?) *dva puta* itd. Da kako *præfix* se mora pisat s rieči: *najbolji*, *odbiti* itd., a što nije *præfix* ne smije se pisat, jer bi nastao metež. Da kako, valja medje iskat za složene i nesložene rieči, ali ne vikanjem nego naukom.

4) *li* je za sebe rieč kao i koja druga čestica, za to ju treba pisat posebno; jer tko bi uzpisao: ija (m. i ja), dokon (m. dok on) itd.? O česticah bi nas mogao g. A. T. obilno poučit.

5) Tko može dokazat, da ne vriedi kratki oblik u vrstanju pridjeva: širi (m. širji), viši (m. višji), duži (m. dužji), kašnji (m. kašniji) itd. koliko godj i onaj oblik na -iji? Ili zar se ne govori to i tako po Bosni i Hercegovini i našoj krajini?

6) Zar ne valja držati se pravila, da uz cieli (ili zaimenji) oblik pridjeva ili zaimena mora i drugi pridjev sklanjat se istim oblikom, n. p. od njegovoga mladjega brata? (A ne *njegova mladjega* ili kako njeki pišu *njegova mladja*, zaboraviv, da je mladji *cieli* oblik).

7) Pišem 1. padež jednine *koj* (a ne koji) prema *moj*, *tvoj*, *svoj* radi dosljednosti, prem da dobro znam, da sto i sto stihova u narodnih pjesmah ne bi valjalo kad se ne bi pisalo *koji* (m. koj). Ali da se mi držimo *svega što je dobroga* u narodnih pjesmah, ipak pridržav za knjigu *koj*, kud sreće!

8) Strogo se držeć pravila, da ne valja za Hrvatsku knjigu ona-miješaćina u 3. 6. i 7. padežu množine (ima, ama itd.) ne velim da mi moramo narod učiti kako da govori, nego velim, da nam toga ne treba u knjige. A što njeki vele, da narod što govori (*-ima*, *-ama*) ne razumije oblika (-om, -em, -im, — i, mi — ih, ah) to je po gotovu kao laž. Samo ti njemu napiši inače po njegovoj skladbi (koju svi slabo znamo), pa da vidimo hoće li razumjet.

To li su dakle ote strašne novotarije? Do ista da ne ima grdnjih, za ove bismo lahko; samo ih prosudimo i dosudimo, pa ako sbilja ne valjaju: Van š njimi! Ali ako valjaju za što da ih ne primemo? Ako se ova mogaše prozvat novotarije, to valja sve ono što znamo da ne vriedi a ne priznajemo, nazvat da su starotarije. Koje je komu na čast, svaki neka sam prosudi.

U ovom je svezku:

PJESNIČTVO.

Umjetno:

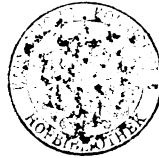
Narodno:

PRIPOVIEDKE:

KNJIŽEVNOST:

Knjigopis:

HOFBIBLIOTHEK

